

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

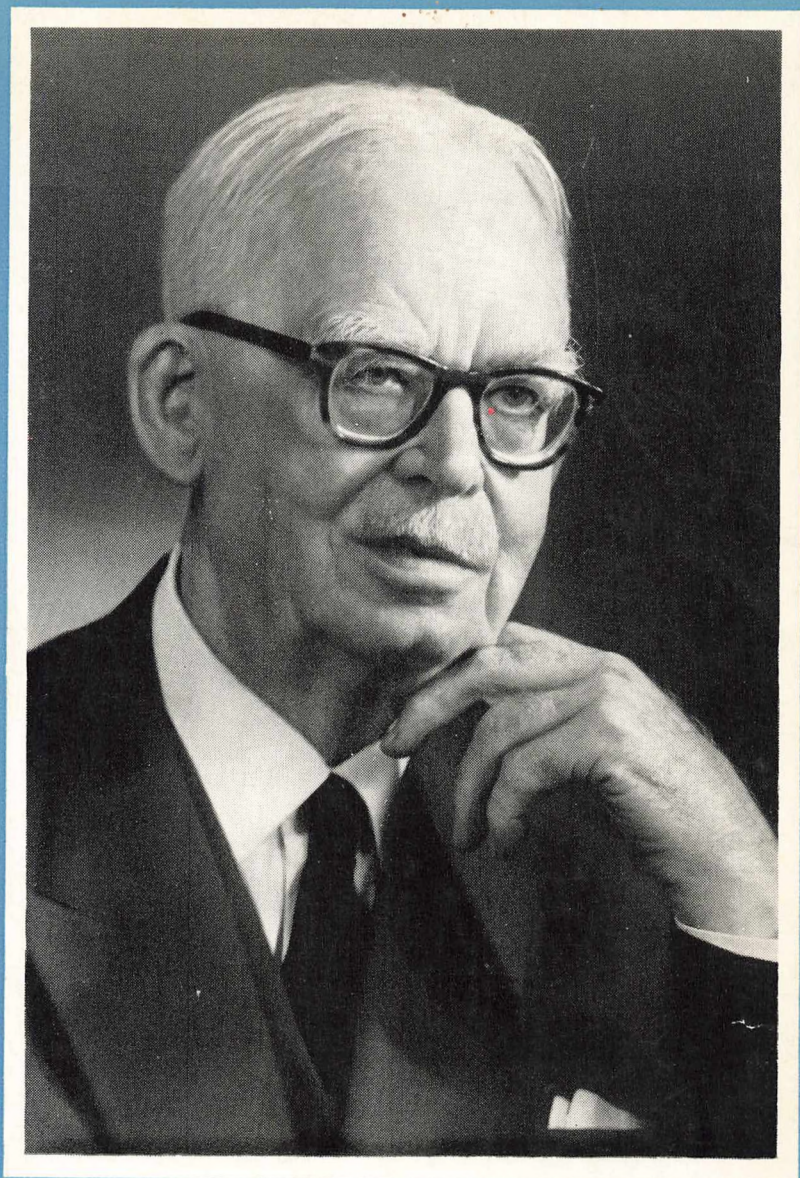
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

C. V. Bramsnæs
Erindringer

C. V. BRAMSNÆS

ERINDRINGER

FORLAGET FREMAD

ERINDRINGER

C. V. BRAMSNÆS

ERINDRINGER

En broget tilværelse

ILLUSTRERET

FORLAGET FREMAD

København 1965

Forord

Det er mangfoldige gange, jeg er blevet opfordret til at skrive mine erindringer. Jeg har sagt, at det blev der ikke noget af, jeg har ikke hørt til dem, der hver aften satte sig til skrivebordet for at nedskrive dagens begivenheder med tanke om senere offentliggørelse.

Men min historiske interesse har stadig beskæftiget sig med de tidsperioder i mit liv, som vendte ud mod offentligheden, og jeg har ved lejlighed gjort forarbejder, som kom mig til gode, da jeg senere gik med til at skrive mine erindringer. Måske denne beslutning i ikke ringe grad blev påvirket af, at jeg lod foretage en slægtsundersøgelse, som viste, at min slægt kunne føres adskillige århundreder tilbage i tiden, og at slægtslinierne bevæger sig i mangfoldige kurver gennem Danmarks forskellige folkelag. Slægtshistorie kan give lyst til fortsættelse af historie.

Erindringer må skrives efter et vist kronologisk skema. Jeg tror dog at måtte sige, at der ikke er meget skematisk kronologi i min fremstilling. Broget, som min tilværelse har været, bliver det mere et forsøg på miljøschildring, en slags tidsbillede af begrænset karakter, fordi de må forme sig på mine oplevelser og indtryk.

Dette gælder naturligvis mest for den tidligere del af mit liv, men selv efter at jeg er kommet ind under en finansministers stramme regime med tidsbestemte årlige finanslove og tillægsbevillingslove, føler jeg mig fri nok til at gå let hen over det daglige slid, jeg tager mig ret til at forbigå, og jeg tager mig ret til at nævne, hvad der kan synes ubetydeligt. Det er ikke min mening at skrive en politisk historie, selv om der kommer ting frem, som bidrager til forklaring af adskillige politiske begivenheder, og selv om jeg undertiden kommer til at fordybe mig ret stærkt i visse finanspolitiske problemer.

Denne linie står også i forbindelse med, at det indre finanspolitiske arbejde aldrig blev det eneste for mig, hvor stærkt det end lagde beslag på min tid. Gennem den internationale Arbejdsorganisation var jeg knyttet til almene socialpolitiske problemer og gennem den interparla-

mentariske Union til den almindelige europæiske politik. Mit arbejde i de to nordisk-danske kulturgrupper, „Foreningen Norden“ og „Arbejdernes Oplysningsforbund“ førte også ud over de hjemlige finanspolitiske interesser.

Denne blanding sætter sit præg på bogens opbygning, men begge sider hører til i mit livsløb. Linien præger også bogens noget uregelmæssige billedstof. Mit politiske liv er svagt repræsenteret, men fotografen var ikke den gang et så nødvendigt led i lovgivningsarbejdet som i vore dage.

C. V. B.

Indhold

BOG I

FRA HYRDEDRENG TIL FINANSMINISTER

<i>Barndoms- og ungdomsår</i>	11
I Holbæk – På Askov Højskole – På vandring i Europa – I Italien Over Alperne til Svejts – Typograf i København – En rejse til Island.	
<i>Nyt afsnit i mit liv</i>	41
Universitetsstudier – I Statistisk Departement – Stipendierejser Bliver rigsdagsmand – Verdenskrigen slutter.	
<i>Fredskonferencen i Paris 1919</i>	61
I Paris. Den slesvigske kommission – Vi blev holdt for nar i Paris Hvad der foregik herhjemme – Den videre udvikling.	
<i>Den internationale Arbejdsorganisation</i>	81
Konferencen i Washington.	
<i>Den hjemlige politik</i>	90
Påskekrisen i 1920 – Lektor ved Universitetet – Økonomisk kon- ference i Genua 1922 – Landmandsbankens sammenbrud – Va- lutaspørgsmålet – Bliver finansminister 1924.	
<i>Arbejdernes Oplysningsforbund</i>	114
„Foreningen Norden“	117

BOG II

TO GANGE FINANSMINISTER

Finansminister 1924-26 123

Rigsdagsarbejdet begynder – Diskontobankens fallit – Valutaproblemet – Regeringen nedsætter valutaråd – Kampen med Nationalbanken – Nationalbanken giver efter – Finansloven 1925-26
Ny opstilling af finansloven – Et „kgl. Rescript“ forsvinder – Konvertering af statslån. Kamp med bankerne – Finansloven 1926-27
Valutaspørgsmålet igen – Ny regnskabs- og revisionsordning – Mod politisk krise.

Mellem to ministertider 179

Arbejde og rejser – Arbejdernes Andelsboligforening – Venstreministeriet falder – Staunings andet ministerium.

Finansminister 1929-33 207

Finansloven 1930-31 – Toldkonference i Genève – Restaurationskatten afskaffes – Finansloven 1931-32 – I Arbejdsorganisationens styrelse – England går fra guldet – Kriselove – I Genève
Landstingsvalg og folketingsvalg – Handelsforhandlinger i England – Kanslergade-forliget – I London igen – Afgang som finansminister.

BOG I

Fra hyrdedreng til finansminister

Barndoms- og ungdomsår

Mine erindringer fra mine barndomsår er levende, og når jeg tænker tilbage, er jeg ikke i tvivl om, at jeg levede et meget fattigt og sparsomt liv i mine forældres hjem. Men jeg har ikke noget indtryk af, at jeg selv eller mine søskende følte os ulykkelige af den grund, og jeg kan derfor ikke for mit vedkommende give nogen skildring af en ulykkelig barndom med alle fattigdommens plager. Jeg har kun gode minder om mine forældre og mit barndomshjem.

Mine forældre levede i landsbyen Aagerup, en lille milsvej syd for Holbæk, og her blev jeg født den 12. juni 1879. Min fader var skomager og husmand, men husmandslodden var kun på 2 tdr. land og lå et godt stykke uden for landsbyen ved siden af en række andre husmandslodder, som i sin tid ved landsbyens udskiftning var lagt hen til husene i landsbyen. Det var ikke meget, der kunne komme ud af det lille landbrug, men det interesserede min fader, og han fik også flere gange præmie for veldyrket husmandsbrug. Vi børn lærte tidligt at arbejde med i det lille landbrug.

Mine forældre havde boet i Aagerup siden 1876. De kom fra Kvarmløse i Soderup sogn, hvor min farfar havde et husmandssted og desuden arbejdede på herregården Aastrup som havemand. Min mors forældre boede i Hvalsø, min morfar var husmand og skovhugger. Mine oldforældre havde levet på den samme egn som husmænd eller gårdmænd, men ellers kendte vi kun lidt til de tidligere slægtled. Ved en slægtsundersøgelse, som jeg har foretaget senere, viste det sig, at min mors slægt kan følges langt tilbage. Gennem en række af købmands- og præsteslægter kan vi følge hendes slægt helt tilbage til 1500-årene, da mine forfædre på mødrene side levede som købmands- og rådmandsfamilier i Flensborg og Helsingør. Disse slægtsrækker er nærmere beskrevet i en bog „Min Slægts Historie“, som er udkommet i 1963.

Nu levede mine forældre altså et meget sparsomt landsbyliv i Aagerup. Min far var meget interesseret i offentlig virksomhed, og i en årække var han medlem af sognerådet og skolekommissionen. Han var

også med i brugsforeningsvirksomhed, sygekassevirksomhed og husmandsbevægelsen. I sine senere leveår havde han opgivet håndværket og var blevet distriktsforstander for husmændenes brandforsikring og ulykkesforsikring.

Det var nok min far, der holdt på, at jeg skulle tidligt i skole, og allerede i 1885, da jeg var 6 år gammel, kom jeg i skole, idet jeg begyndte sammen med min broder, Viggo, der var halvandet år ældre. Skolen lå i Arnakke, en lille landsby i nærheden, og skolelæreren hed Rathje. Skolen havde to klasser, men kun én lærer, og der kunne således kun være en klasse ad gangen i skole. Det ordnedes på den måde, at øverste klasse gik i skole to dage om ugen om sommeren og fire dage om ugen om vinteren, medens det var omvendt i den „lille“ klasse. Så viseligt var det ordnet af hensyn til, at de store drenge som regel havde plads som hyrdedrenge i sommermånederne og derfor bedst havde tid til at gå i skole om vinteren. Pigeskolen holdt til i en anden skolebygning, og ordningen var den samme her. Min broder og jeg var blevet noget forberedt af min fader, og det var vel grunden til, at vi allerede året efter kom op i den „store“ klasse.

I 1889 var jeg 10 år og kom i tjeneste som hyrdedreng i efterårs-månederne fra august til november, når køerne gik løse på marken efter høsten. I de næste to år tjente jeg hele sommeren fra maj til november i den gamle sognefogedgård i Aagerup. Lønnen var i hvert af årene 20 kr. for de seks måneder. Min sidste sommer som hyrdedreng i 1892 tjente jeg i en anden gård i landsbyen, og nu fik jeg hele 30 kr. for de seks måneder. Selv om jeg var hyrdedreng, gik jeg alligevel i skole. Min fader, der var medlem af skolekommissionen for Tølløse-Aagerup kommune, havde betinget sig ved alle mine tjenesteforhold, at jeg skulle gå i skole de to halve dage om ugen, som skolepligten omfattede. Det var eliers ikke almindeligt, at hyrdedrenge gik i skole om sommeren, da gårdmændene som regel hellere betalte de par øre i skolemulkt, som det kostede at holde drengene hjemme til arbejdet. Men jeg gik altså i skole to formiddage hver uge, og jeg kan godt sige, at jeg betragtede skoledagene som to halve fridage. Det var ikke alene det at være fri for arbejdet i nogle timer – arbejdet på gården kunne være hårdt nok for en 11-12 års dreng – men jeg kunne netop lide at gå i skole, og jeg havde let ved at følge med i undervisningen, der i øvrigt var lagt meget beskedent.

Om vinteren, når jeg skulle gå i skole fire dage om ugen, fik jeg af lærer Rathje lov til at gå også de andre to dage i den lille klasse, og på de dage kunne jeg gøre, hvad jeg selv ville i skolestuen, det blev nok

mest til regning og læsning, hvis jeg kunne få fat i nogle bøger. Til tider fik jeg også lov til at hjælpe læreren med at undervise de små i klassen. Når jeg senere i mit liv har læst eller hørt om, hvor strengt det var at gå i skole, har jeg aldrig kunnet forstå det, for mig var det altid en glæde at gå i skole. De sidste skoleår gik jeg forøvrigt også i aftenskole om vinteren. En lærer Jørgensen havde oprettet en friskole i Aagerup, men det gik vist ikke særlig godt, og han holdt da aftenskole om vinteren for at tjene lidt ekstra. Skolen var beregnet for de yngre karle i landsbyen og omegnen, men min fader mente, at min broder og jeg også kunne få noget ud af at gå der, og vi deltog da, selv om vi endnu var i skolealderen.

Jeg har således kun gode minder fra min skoletid. Lærer Rathje var en fredelig lærer, der meget sjældent brugte straffemidler, men vi drenge havde stor respekt for ham. Lærestoffet var meget begrænset, som det var i den tids landsbyskoler. Jeg lærte at skrive nogenlunde fejlfrit dansk, og jeg lærte også at regne. Vi havde en bog, der så smukt hed „Chr. Hansens regnebog til skolebrug“ og jeg kunne klare det meste af den store „Tredie Del“, hvad der ikke var almindeligt, men ellers var det jo udenadslæren og „skønsskrivning“, som vi havde mest af.

Jeg kan godt sige, at jeg savnede læsning. I skolen var der et par læsebøger med nogle vers og gode historier, men dem kunne jeg snart udenad. Hjemme havde vi nogle få bøger, men der blev aldrig købt nye – det var der ikke råd til. Vi holdt et ugeblad, som hed „Ugens Nyheder“, med fortsættende fortællinger og romaner, som i vor tid næppe ville blive rost stærkt, men som vi børn styrtede os over, når bladet kom med landposten. Der var en nabo, som holdt et lille blad, der hed „Revuen“ (udtalen var med u) af Louis de Moulin. Det var historier om tapre riddere og helte, som kæmpede med onde fjender og andre mystiske bander, og det gik hårdt til med drab og mord. Jeg listede mig undertiden ind til naboen og fik lov at læse det spændende blad, indtil mine forældre forbød mig det. Det var ikke godt at læse den slags, mente de, det var bare krig og mord. Ved nytårstid kunne jeg læse en bog, der hed „Folkets Almanak“ hos en nabogårdmand. Han fik bogen forærende af den købmand i Holbæk, som han solgte gårdens sæd til, når den var tærsket, og som så solgte ham kolonialvarer for pengene resten af året. Almanakken havde ikke alene kalender, den indeholdt også „historier“, mest bondefortællinger. Man skulle være forsigtig med bogen, når man læste Folkets Almanak, for den skulle „byttes“. Når gårdmandens familie og venner havde læst bogen, blev

den hos købmanden byttet med en anden almanak. Der var nemlig flere, „Roms Almanak“ hed én, og der var også en „Danmarks Almanak“. En eller to gange kunne gårdmanden få byttet sin almanak, og så var der læsning et par uger for hele kredsen.

Selv om jeg udnyttede alle muligheder, må man sige, at det var noget lidt for en læselysten dreng. Den tanke, at der kunne lånes en bog noget sted, kendtes ikke. Men så kom der i de sidste år af min skoletid noget, der kaldtes en „bogsamling“. Det var noget, sognerådet havde haft med at gøre, og det hed sig, at man kunne låne bøger. Bøgerne befandt sig hos sognefogeden, en gårdmand i Bredtved, 5–6 kilometer fra Aagerup, og min broder Viggo og jeg begav os straks på vandring mod dette sted. Sognefogeden så noget skeptisk på os drenge, men til sidst begreb han dog, at vi ville låne bøger. Han spurgte ikke om, hvad vi ville have. Det skulle han nok selv bestemme, og så fik vi Oehlenschlægers Hakon Jarl og Nordens Guder, og dem tog vi så fat på, da vi kom hjem. Det var nok heltegerningerne og ha-stemningen, der greb os mest i Oehlenschlægers skønne digte, men romantikkens stemning har vel også påvirket os. Vi byttede bøger ret hyppigt og fik stadig Oehlenschlægers tragedier. Sognefogeden havde måske ikke andre. Men jeg fik læst flere af Oehlenschlægers tragedier i min drengetid, end mange måske får læst i hele levetiden.

I Holbæk

Skoletiden nærmede sig sin slutning. Jeg blev 14 år i sommeren 1893, og min fader begyndte at tale om, at jeg skulle i lære. Han mente, at jeg skulle i bogtrykkerlære, og resultatet blev da også, at jeg fik en læreplads på Holbæk Amtsavis fra den 1. maj 1893. Jeg blev udskrevet af skolen et halvt år før normalt, men konfirmeres skulle jeg også, og så blev det aftalt, at jeg skulle gå til konfirmationsforberedelse hos præsten i Holbæk, medens jeg var i lære. Jeg blev konfirmeret i Holbæk efteråret 1893.

Det var en forandring at komme til Holbæk. En landsbydreng på 13–14 år lader sig let imponere af fine købstadsmanerer, og jeg blev snart klar over, at der var meget forskellige grupper til i samfundet. Der var naturligvis også forskel på folk på landet. Gårdmandsklassen følte sig ikke just som overklasse, men dog som „bedre folk“, men i arbejdslivet var der ikke stor forskel. Manden, karlene og drengene på gården var ikke så langt fra hverandre i det daglige arbejde, og man

kendte hverandre uden for arbejdet. I en lille købstad som Holbæk var der betydelig standsforskel. På trykkeriet, hvor jeg var i lære, stod lærlingene naturligvis længst nede. Svendene, typograferne, stod langt over lærlingene, og i deres optræden måtte de søge at vise det. Så kom faktoren som den øverste på trykkeriet og endelig redaktøren af avisen, og begge betragtedes som højere magter af svendene.

Sådan var det altså på arbejdspladsen. Uden for arbejdspladsen gled trykkeriets og avisens folk ind i de almindelige standsgrupper, som en sådan by kunne rumme. De store købmænd, embedsmændene og måske nogle industrifolk var højeste klasse, håndværkerne og småhandlende var en pæn og agtværdig mellemklasse, og arbejderne dannede underklassen, der dog var ret skarpt delt mellem faglærte og ufaglærte arbejdsmænd. Lærlinge hørte principielt ikke til nogetsteds, med mindre de havde deres forældre i byen. Ellers var de uden for det hele.

Man må ikke tro, at dette system i og for sig følte stærkt af mig, jeg forstod det vel ikke engang i begyndelsen. Men det varede nok ikke længe, før det gik op for mig, at „fine folk“ var fine, og andre folk var mindre fine, men det var der ikke nogen grund for mig til at undre mig over. Jeg mindes dog, at jeg i min naivitet ikke forstod, at præsten ved konfirmationsundervisningen i kirken gjorde så stærkt forskel på konfirmanderne. Han strålede af venlighed mod de fine folks sønner og døtre, men arbejdsdrengene talte han aldrig med, ja han kendte os næppe enkeltvis.

Jeg havde ingen familie eller bekendte i byen, og dette medførte, at jeg stadig søgte mine personlige forbindelser i min hjemegn, der kun lå en mils vej fra Holbæk. Jeg var medlem af gymnastikforeningen og skytteforeningen derude i sognet, og mangen en aften gik jeg fra Holbæk til sognets forsamlingshus til gymnastik. Jeg tilbragte mine søndage i hjemegnen, hvis der var nogen mulighed herfor, og jeg holdt på den måde stadig levende forbindelse med mine forældre og mine venner på egnen.

Selvfølgelig skete der nogen ændring efterhånden, læretiden var fem år, men jeg kan sige, at jeg i den tid aldrig følte nogen egentlig tilknytning til byen eller dens liv. Personlige venner i lærlingekredsen havde jeg vel en del af, men der var navnlig to andre typograflærlinge, som jeg kom meget sammen med, den ene var Viggo Christensen, der kom til København som typograf, blev fagforeningsleder og senere overborgmester i København, den anden var Viggo Nicolaisen, der senere blev socialdemokratisk redaktør i Holbæk. Vi var alle typograflærlinge, hvad vi måske var lidt stolte over, vi var nogenlunde jævnaldrende,

og vi dannede faktisk en lille gruppe, som færdedes sammen på byens gader og i omegnen, når vi fik fyraften på trykkeriet. Nogen mulighed for at træffes andre steder end på gader og stræder fandtes der ikke. Beværtningssteder var udelukket alene af den grund, at vi ingen penge havde, og andre steder fandtes der ikke på det tidspunkt. Men det var ikke noget, vi gik og tænkte på den gang, når vi gik sammen, vi var unge, vi var nøjsomme, og vi havde mange fælles interesser, som vi kunne drøfte ved vore vandringer. Som jeg mange år efter sagde ved en privat fest for overborgmester Viggo Christensen i København: „Vi vidste ikke den gang, at vi skulle være ulykkelige, vi havde endnu ikke læst Karl Marx“.

De økonomiske betingelser, som var fastsat i min lærekontrakt, var enkle og ligetil. Jeg skulle have kost og logi hos læremesteren, det var redaktøren af avisen, og hertil kom så i det fjerde læreår en krone om ugen og i det sidste læreår to kroner om ugen. Vi boede fire lærlinge sammen på et tagkammer, og kosten var vist nok ikke dårlig, men nogle af mine lærekammerater klagede over, at de aldrig blev helt mætte.

Med penge kunne mine forældre ikke hjælpe mig, jeg måtte klare mig selv. Det betød, at begrebet udgifter praktisk taget ikke eksisterede de første tre år. Det kunne dog hænde, at der var overarbejde på trykkeriet, og så kunne lærlingene få nogle timer betalt med 25 øre i timen. Efter fabrikloven var overarbejde forbudt for læredrenge under 18 år, men vi var ivrige efter at tjene lidt penge, og vi gjorde aldrig indvendinger. Vi havde besked om, at vi skulle dække os, hvis fabriksinspektøren skulle komme i overarbejdstiden – men det gjorde han aldrig. Efterhånden tjente jeg også lidt ved nyheder til avisen. Det var noget, jeg opsøgte i byen, og en god nyhed kunne indbringe 25 øre. Jeg kom også efterhånden ind på at referere gymnastikopvisninger og præmieskydninger i skytte- og gymnastikforeninger rundt om på landet, og jeg drømte nok allerede den gang om at blive journalist. En gang i mit sidste læreår opnåede jeg, at redaktøren sendte mig til amtmandsgården i Holbæk for at referere et amtsrådsmøde. Amtmanden var den kendte gamle politiker Carl St. Andersen Bille, der bl. a. havde været redaktør af højre-avisen Dagbladet i København, men nu havde trukket sig tilbage til den stille amtmandspost i Holbæk. Jeg følte mig meget stolt over at være officiel referent, men referatet har næppe været mønster-værdigt.

Sådan gik de fem læreår, og den 1. maj 1898 blev jeg udlært typograf. Jeg fik nu 18 kr. om ugen, og med den sparsommelighed, jeg

havde vænnet mig til i læretiden, syntes jeg, at det var mange penge. Jeg lagde derfor op af min løn og sparede sammen til at komme på højskole senere. Først måtte jeg dog sammen med en anden udlært

Fem typograflærlinge i Holbæk 1898. I midten Viggo Christensen, der senere blev overborgmester i København. Stående til højre i billedet C. V. Bramsnæs.

typograf gøre et mægtigt svendegilde for alle byens typografer med mad og drikke i lange baner. Det varede hele natten og kostede os hver to ugers løn – mon det koster så meget i vore dage? Jeg mindes, at min fader misbilligede en så uøkonomisk handling, og jeg var nok ikke helt uenig med ham, men man bliver vel kun svend én gang i sit liv.

Som typograf rykkede jeg op til et helt nyt lag i byen, jeg kunne snakke med på trykkeriet, hvad lærlingene naturligvis ikke kunne, jeg

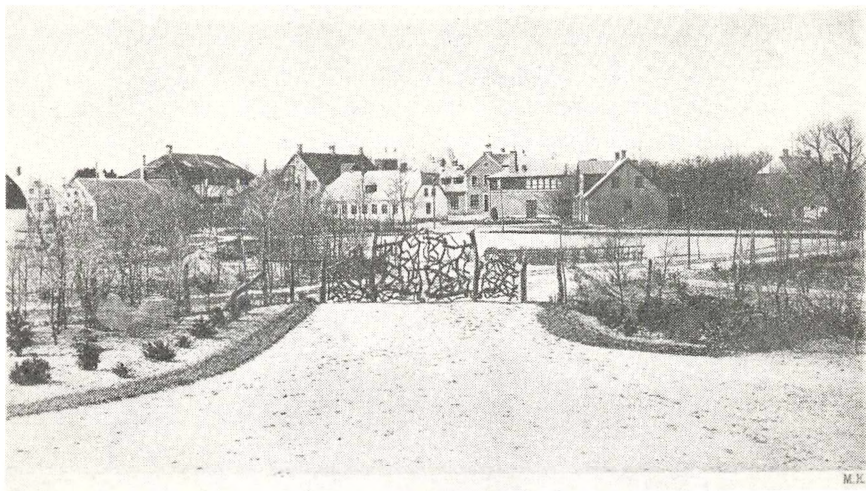
kom i fagforening, ja endda i en sangforening, som hed „Holbæk borgerlige Sangforening“. Der fandtes en anden sangforening i byen, som vi kaldte „den adelige“, men hvis medlemmer dog kun var byens fine borgerfolk og købmandssvende, „diskenspringere“, som de hed i håndværkerkredse, men som selv kaldte sig „kommis'er“. Det var ikke helt velset i svendekredse, at jeg meldte mig ind i Holbæk Roklub, der af byens svende betragtedes som en fin forening. Men jeg var interesseret i at ro, selv om jeg næppe nåede ret langt i dygtighed. Det gjorde jeg derimod i cyklesporten – naturligvis set med Holbæks øjne. Vi havde en cykleklub i Holbæk, og der var ligeledes cykleklubber i de to nærliggende større landsbyer i amtet, Uggerløse og Svinninge, og de tre klubber holdt cykleløb sammen. I de to somre 1898 og 1899 deltog jeg ivrigt i disse cykleløb, og det ansås på forhånd som givet, at jeg kom ind som nr. 1. Det var jeg naturligvis stolt over dengang, og guldmedaljerne (af messing) ligger stadig i en skuffe og en pokal (af sølv) står på den fine hylde.

I øvrigt levede jeg ikke meget med i svendelivet i Holbæk, jeg begyndte at købe bøger og læste en del. Jeg blev sekretær i min fagforenings bestyrelse. På en af byens gode beværtninger betalte jeg 1 kr. om dagen for kost, og jeg havde et værelse til 8 kr. om måneden, jeg var sparsommelig, så jeg kunne nok få noget tilovers. I sommeren 1899 var jeg arbejdsløs et par måneder, men kom atter tilbage til min gamle plads, dog ikke for at blive, idet jeg den 1. november sagde min plads op og rejste til Askov højskole.

Det var ikke nogen ny tanke for mig at tage på højskole, det var nærmest en selvfølge i vor familie, og jeg havde som nævnt sparet op med dette formål for øje. Desuden kunne man få lidt penge fra amtet som „højskole-understøttelse“.

På Askov Højskole

Det var et helt nyt liv, der åbnede sig for mig på Askov højskole. Skolen havde sit grundtvigianske præg, men der var ingen tvang på dette område, og man kunne i nogen grad vælge mellem de forskellige foredrag og skolefag. Jeg var lærelysten og mødte mange ting, som jeg ikke havde haft mulighed for at lære om tidligere, og jeg tror nok, at man regnede mig for at være flittig. Jeg kunne lide lærerne på Askov, selv om man ikke kom til at stå dem så personlig nær som på andre højskoler. Men de var venlige og ville altid gerne hjælpe og vejlede. Der

Askov Højskole omkring 1900.

var den gamle forstander Ludvig Schrøder, som holdt lidt for mange foredrag om Grundtvig, men som havde ægte menneskelighed i sin fremstilling. Der var professor la Cour, som var en kendt fysiker og lærte os historisk fysik. Der var Nutzhorn, som fortalte os historie, men var bedre som sanglærer, der var Marius Kristensen, som var en anset nordisk sprogmand, og som senere tog doktorgrad og blev kendt som stednavnsforsker – samt en hel del flere. Den mest interessante lærer var for mig Jacob Appel, der lærte os matematik og regning, men havde omfattende kundskaber på adskillige andre områder og bl. a. interesserede sig for et fag som samfundslære. Han havde en myndig, men ret charmerende væremåde, og som svigersøn til Ludvig Schrøder var det ham, som var skolens egentlige leder.

Det var en lærerkreds, som nok kunne få en 20-årig typograf til at anse Askov som et lærdomscentrum, og det var det også for de unge mennesker, som kom der. Hvad var det så for folk, jeg mødte der – ja, de fleste af karlene var bondesønner fra forholdsvis velstående hjem, som tidligere havde været på en anden højskole, og som nu skulle have en udvidet undervisning. Men der var også elever fra andre kredse, bl. a. en del velhavende folks børn, som skulle tilbringe et halvt år i nye omgivelser. Dette var mest tilfældet for pigernes vedkommende, (der var allerede dengang både „karle“ og „piger“ om vinteren på

Askov højskole). Der var også en del elever, som kom på eget initiativ og havde nået en vis alder og udvikling. Elevholdet måtte altså siges at være en ret blandet kreds, som helhed var intelligensniveauet rigere end i min tidligere omgangskreds i Holbæk. Kammeratskabet, som udvikledes i vinterens løb, var også stærkere, end jeg havde mødt det før.

Jeg følte mig stærkt tiltalt af livet på Askov højskole, og jeg mente også, at jeg lærte en hel del, så jeg var ikke i tvivl om, at jeg ville fortsætte næste vinter på 2. års kursus med udvidet undervisning. Økonomisk var det naturligvis et problem for mig, men jeg fik straks efter skolens slutning en plads som typograf på Slagelse Postens trykkeri i Slagelse, og senere var jeg et par måneder på et trykkeri i Næstved, indtil jeg den 1. november 1900 atter tog til Askov, efter at jeg i sommerens løb havde samlet penge op til et nyt kursus. I Slagelse levede jeg yderst sparsomt og tilbragte min fritid med at læse bøger, mest historie, bl. a. husker jeg Niels Neergaards „Under Junigrundloven“, som interesserede mig stærkt. Desuden skrev jeg artikler om historiske begivenheder i Slagelse Socialdemokrat. I Næstved var jeg ikke så flittig, jeg syntes selv, at jeg brugte lidt for mange penge til at gå på beværtning og drikke øl og spille billard, men det varede jo ikke ret længe.

Min næste Askov-vinter blev lige så tilfredsstillende som den første, og mange i den kammeratskabsflok, som jeg havde vundet i de to vintre, havde jeg forbindelse med i lange tider op gennem årene. Adskillige af dem mødte jeg i min senere offentlige virksomhed. Tre af Askov-kammeraterne blev ledere i stor stil inden for landbrugsområdet, Henrik Hauch, Søren Sørensen og Jesper Overgaard. Hauch blev leder af landbrugsskolen Asmildkloster ved Viborg, han blev præsident for Landbrugsrådet, mangeårig politiker og landbrugsminister. Søren Sørensen blev landbrugskonsulent i landbrugsforeninger herhjemme og var senere i en meget lang årrække statskonsulent i London og Washington i Landbrugsministeriets tjeneste. Overgaard blev den kendte forstander på Ladelund Landbrugsskole og en ledende mand i mange af de landbrugsfaglige institutioner. Hans Gram, der var maskinarbejder, startede senere den landskendte køleskabsfabrik i Vojens, der bærer hans navn. Axel Bonnevie, der var gartner, blev senere en anset og ledende skikkelse inden for børnehjemsarbejdet. J. N. Jensen måtte som sønderjyde gennemgå krigen 1914–18 som tysk soldat. Han blev senere pressemand og øvede sin nationale livsgerning ved Flensborg Avis. Jeg kan også nævne tegneren og skuespilleren Valdemar Møller. Han tegnede alle-

rede dengang fine karikaturer. På grund af hans særlige slankhed kaldtes han „Tynde-Møller“, hvad mange, der senere har glædet sig over hans fyldige roller på Det kgl. Teater, næppe umiddelbart kan forstå, men han var kun 16–17 år dengang.

Jeg kunne nævne mange flere, som jeg senere har mødt, men jeg må standse. Jeg mindes dog med særlig glæde de elever, som kom til Askov højskole fra de andre nordiske lande. Det var ikke så få, mest fra Norge, men nogle kom også fra Sverige og Finland. Pigerne, der kom fra de andre nordiske lande, var i reglen ret unge, men „karlene“ var noget ældre, ofte lærere, som havde betydelig mere uddannelse end vi andre. Samlivet med disse mennesker gav højskoleopholdet sin særlige islæt. Vi kunne føle noget af nordisk fællessind. Den yngste nordmand, som var på Askov i min tid, hed Kristoffer Opdal, og han var digter. Da han kom hjem til Norge, kaldte han sig Uppdal og blev en kendt landsmålsdigter.

På vandring i Europa

Da jeg forlod Askov den 1. maj 1901, skulle jeg vel egentlig have søgt plads som typograf et eller andet sted, men det gjorde jeg ikke. Jeg havde fået lyst til at se mig om og opleve noget, og jeg havde en idé om, at jeg ville være journalist. På Askov havde jeg skrevet artikler til forskellige aviser, men egentlige forbindelser havde jeg ikke, og foreløbig blev det altså kun til at se sig om.

Nu havde jeg hørt, at man som typograf kunne rejse i forskellige lande i Europa på sin fagforeningsbog. Der var oprettet overenskomst mellem typografforbundene i landene om udbetaling af en slags rejsepenge efter visse bestemte regler, det var ikke store ting, der var tale om. Forudsætningen var, at man søgte arbejde, men for typografer var det vanskeligt, ja vel næsten umuligt at arbejde i et fremmed sprog, så man kunne praktisk talt ikke regne med at få arbejde. Alligevel var der en del danske typografer, der tog chancen og rejste sydpå, og det hændte også, at der til Danmark kom udenlandske typografer sydfra. Jeg besluttede da at gå „på valsen“, som det hed den gang. Lidt penge havde jeg stadig i behold, på Askov var der ikke megen anledning til at bruge penge. En dæksplads København–Stettin var ikke dyr, og så begyndte vandringen gennem Europas lande. Det blev en lang tur: Berlin – Leipzig – Dresden – Prag – Wien – Budapest – Triest – Venezia – Bologna – Firenze – Rom – Napoli – Genua – Lausanne –

Bern – Zürich – Basel – Frankfurt am Main – Mainz – Köln – Bremen – Hamburg og Danmark igen. Sent i december måned 1901 nåede jeg tilbage.

En nærmere beskrivelse af en sådan vandring er ikke overkommelig, skønt jeg har materiale nok i mine dagbøger. Man kan sige, at det var en blanding af godt og ondt, skønne landskaber, trælssomme veje og glade hviletider i byerne, billige men ikke altid gode herberger og ikke altid råd til at spise sig mæt, når man skulle dække døgnets udgifter med de knappe penge, man havde ret til at få på sin fagforeningsbog. Det var heller ikke altid, man fik pengene. I Tyskland, Østrig, Ungarn og Svejts var der nogenlunde orden i tingene, der fik man som regel, hvad man skulle have, men heller ikke mere. I Italien havde de ikke megen forstand på en dansk fagforeningsbog, og fagforeningskontoret, hvis man overhovedet fandt det, var i reglen en privat lejlighed. Somme tider fik man lidt penge, somme tider ikke, men kassereren kunne til tider finde på at tage sin egen portemonnæ op og lægge et par lire til, når han syntes, det var for lidt, man fik af fagforeningen.

På en sådan vandringsfærd udvikler man efterhånden en vis evne til at finde ud af, hvad man har interesse af at se, og jeg tror nok, jeg fik set det meste af det, der var gratis. Museer er jo som regel gratis, og jeg tilbragte en betydelig del af min tid i berømte kunstmuseer i hovedstæderne og andre byer. I Berlin og Dresden var der nok at beundre i alle de dage, jeg kunne ofre på disse store kunstbyer. Og sådan gik det videre i Østrig og Italien. Tid havde jeg egentlig nok af, men jeg skulle regne med at nå det næste betalingssted, førend jeg havde opbrugt mine penge. Mine museumsophold mindes jeg som strålende lyspunkter i en ikke altid lige let tilværelse.

I de større byer opholdt jeg mig altså nogle dage, en uge måske eller mere, men ellers var landevejen det daglige brød. Landevejen kunne være interessant eller kedelig. Det afhang af landskabet, og det afhang af, om man kunne få en billig bid brød og et krus øl i landevejskroerne. Meget betød det, om man havde været heldig med det sidste herbergssted. Store penge var der ikke til herberget, så vidt jeg husker fik jeg udbetalt 1 mark om dagen i Tyskland (89 danske øre den gang), og mad skulle der jo også købes. Herbergerne var som regel tarvelige, men en gang imellem hændte det, at man blev så godt behandlet både med seng og mad, at man huskede det hele den næste dag.

I de tider var der mange farende svende på landevejene. En farende svend var i tysk sprog en „Kunde“ – hvad det egentlig betød ved jeg ikke – og hilsningsordet mellem farende svende var „Servus“, et latinsk

ord, der vel oprindelig betød sådan noget som slave eller tjener. Men sådan sagde man, og når den anden farende svend sagde Servus, vidste man, at han var „Kunde“. Kom man til at sige Servus til en almindelig hjemmebagt bondedreng, forstod han det ikke, men nøjedes med at se foragteligt på den farende svend.

„Kunder“ havde deres egne ord for forskellige ting, legitimationspapirer hed f. eks. „Flebbe“, og blev man standset på landevejen, blev man „geflebt“, det var nu mere teoretisk, for det skete meget sjældent. Jeg vandrede gennem Tyskland, Østrig-Ungarn til Italien, uden at nogen ved grænseovergange eller andre steder spurgte efter pas eller papirer. I Italien mødte man på landevejene de fine statsbetjente, „Carabinieri“, der altid gik to og to, og til dem måtte man som regel vise papirer, men da de ikke kunne læse et ord af, hvad der stod i min danske fagforeningsbog, gik det meget let. De troede nok, at det var et pas. Til tider sagde de „tedesco“, hvad der betyder tysker, og så rystede de opgivende på hovedet. I Svejts var landjægerne ofte på jagt efter farende svende, og det var både på land og i byerne, men pasregler, som vi senere fik i al urimelighed, kendtes den gang ikke, heller ikke i Svejts.

De fremmede sprog voldte ikke store vanskeligheder. Jeg havde lært noget tysk på Askov højskole, og det klarede jeg mig med, til jeg nåede Italien. Så blev det italienske ord, som jeg lærte mig efterhånden, og som kun kunne anvendes sammen med mange håndbevægelser. „Niente“ var det vigtigste ord til afvisning af alle forsøg på at få mig til at købe varer og ting, som jeg ikke havde brug for og navnlig heller ikke havde penge til.

Da jeg gik gennem Böhmen, var der dog vanskeligheder med sproget, men det var af særlige grunde. Böhmen, nu Czekoslovakiet, var den gang en del af Østrig, og den czekiske nationalbevidsthed var netop omkring århundredskiftet ved at vågne. I landsbyerne på vejen til Prag ville man ikke tale eller forstå tysk, og naturligvis kunne jeg ikke gøre dem begribelig, at jeg ikke var tysker, når jeg benyttede det tyske sprog. De ville ikke sælge mad i kroerne til en „tysker“. Herberg kunne jeg heller ikke få, og i de 3–4 dage, indtil jeg nåede Prag, måtte jeg mest tigge mig frem, og til herberg måtte jeg nøjes med den åbne mark eller en høstak. I Prag kunne jeg igen klare mig med tysk og havde ingen vanskeligheder siden.

På Askov højskole havde jeg truffet en professor Kraus fra det czekiske universitet i Prag. Han havde været i Danmark for at studere den danske befolknings forhold i Sønderjylland under tysker-herredømmet.

Jeg besøgte professor Kraus i Prag og fik vejledning af ham med hensyn til forholdene i Böhmen. Han talte godt dansk.

Vejen var lang, og tiden gik. Det var nu blevet højsommer, og det var i begyndelsen af juli, jeg opholdt mig i Prag, der for øvrigt også havde gode museer. Derefter nåede jeg Donau-floden i Linz og fulgte nu Donau til Wien gennem de hyggelige små østrigske byer. Wien er en by, som det nok er værd at besøge, og jeg blev der en halv snes dage. Men så gik det videre ind i Ungarn over Pressburg, der nu hedder Bratislava, til Buda-Pest. Her vendte jeg og drog igen mod vestlige egne. De ungarske sletter var langsommelige og kunne synes uendelige, men da jeg fra Buda-Pest kom syd over og ned i de syd-østrigske bjerglande, Steirmark og Kärnten, kom der mere venlighed i landskabet. Bjerg- og skovegne, som jeg mødte der, kunne være henrivende også for en farende svend. Over Triest, der den gang endnu hørte til Østrig, kom jeg til Venezia og det skønne Italien.

På min vandring havde jeg af og til haft selskab med andre „Kunder“, men det varede sjældent længe. Fra Venezia fik jeg selskab af min broder Viggo. Han var gartner og havde arbejdet nogle år i Tyskland og Svejts, og nu havde vi aftalt at rejse sammen i Italien. Han kom til Venezia fra Bern.

I Italien

Det tog nogen tid at vænne sig til Italien både med hensyn til vandring og ophold, men de skønne byer, Venezia, Firenze og Rom, kunne nok være en trøst for de besværligheder, som vandringen medførte. Polesletten var varm at vandre i, men Appenninerne var friske og kønne, og vejen fra Firenze til Rom havde mange variationer, der ofte kunne få os til at glemme trætheden.

I Rom var vi en halv snes dage, og ved mine senere besøg i Rom har jeg kunnet erindre mange af de ting, vi den gang gik og så på. Jeg har også fundet den lille gyde i Trastevere, hvor vi havde vort herberg, men selve huset har jeg ikke kunnet finde. Vi opholdt os ofte i Peterskirken og Vatikanet, måske fordi der var lidt køligere. Det kunne være godt varmt i Rom i august måned. Også i Colosseum kunne der være skygge til en middagsrast. Men også Rom var en station på vejen, og Napoli var endemålet, vi havde sat os. Vi kom over de „pontinske sumpe“ og nåede højderne over Napoli med udsigten ned over byen og med

Vesuv og Capri i baggrunden. Der var mange ting at se i Napoli og omegn, men efter en halv snes dages ophold mente vi at have set det meste, Vesuv, Pompeji, Capri, alt sammen under mange besværligheder, da vi ikke havde råd til at betale for herlighederne.

Vi havde en dag på Vesuv, det var et eventyr for sig selv. Nu må jeg studere mine dagbogsoptegnelser. Vi kom fra Sorrento ind mod Napoli, gående naturligvis, og havde tænkt os at overnatte i Castellamare, en lille by ved kysten i nærheden af Pompeji. Vi nåede også Castellamare og begyndte at spørge os for. Da det kneb med at forstå vort „italienske“, tilkaldte man en ung mand, som kunne noget tysk. Han skulle være turistfører og ville derfor gerne øve sig ved at tale tysk med os. Han blev nu vor vejleder i Castellamare, og han tilbød os gratis logi i et kammer, som lå i en stor gård, der tilhørte hans far. Det tog vi imod. Om aftenen var der stor koncert på torvet i Castellamare, men her vakte vi snart stor opsigt. Vi så jo noget fremmedartede ud i en lille syditaliensk by, og vi snakkede et mærkeligt sprog med en ung italiener. Nysgerrigheden tog efterhånden overhånd, og en hel del unge mennesker begyndte at samle sig om os. En politibetjent kom til og betydede os, at vi hellere måtte trække os tilbage, og det gjorde vi så, men da det ikke så ud til, at vi ville opnå megen nattero i Castellamare, opgav vi byen og vandrede i fint måneskin til Pompeji, hvor vi fandt os et værtshus med logi for natten.

Næste formiddag var vi rundt i Pompeji og så alle udgravninger og det hele, men vi havde også bestemt, at vi ville op på Vesuv den dag. To drenge, som havde hjulpet os med at finde logi den foregående aften, passede stadig på os, vi havde sagt, at vi skulle på Vesuv, og de ville være „førere“. Vi antog den ene for en pris af 2 lire, 2 lire var mange penge for os og også for den italienske dreng. Da vi havde spist vor middag til 50 centimer, gik vi afsted op mod bjerget med drengen i spidsen. Lidt oppe kom vi til en landsby, som hed Boscoreale. Her styrtede en flok unge mennesker hen imod os, de ville alle være førere og fremviste beviser for, at de var officielle førere. Vi havde drengen, sagde vi, men han havde slet ikke lov til at være fører. Han fik en omgang klø af de frække fyre, men han løb videre og vinkede ad os, at vi skulle følge ham. Vi havde meget besvær med at slippe fra banden, og nogle af dem forsøgte at gå til håndgribeligheder. Jeg havde en meget kraftig knortekæp, som jeg havde købt i Firenze, og som jeg var meget stolt af, og den måtte jeg svinge nogle gange, før de holdt op.

Nogen tid efter kom drengen dog i knibe igen. På den forholdsvis

brede vej, der gik op over bjergsiden, mødte vi et skilt, der forbød os at gå videre uden fører. Det kunne drengen ikke klare, men så trak han os hen langs siden af bjerget og på et sted, hvor der hverken var vej eller sti, klatrede vi så på hænder og fødder mellem lavablokke og i dyb aske op ad Vesuvs bjergside. Det var en drøj tur, men omsider kom vi op, hvor den egentlige kraterkegle begyndte. Nu var drengens førerskab slut. En myndig mand med uniform kom frem og viste os sin tarif på mange sprog. Der stod tydeligt, at det kostede 7 lire at komme helt op til krateret. Vi så bebrejdende på drengen, der havde lovet at føre os helt op for de 2 lire, og han så dybt bedrøvet ud, men han fik sine 2 lire. Så tændte vi vore piber og satte os roligt ned og ventede. Der var den skønneste udsigt over hele Napolibugten. Manden i uniformen gik, da vi ikke så ud til at ville betale, han kom dog snart igen, men vi havde god tid. Da vi havde siddet en halv times tid, bød vi ham 1 lire, og han slog straks til. 1 lire er bedre i Italien end ingen lire. Han råbte så til en mand, der stod længere oppe, og vi gik så op til ham, der fulgte os til kraterets rand.

I bunden af det mægtige krater lyste ilden under de sydende og larmende dampe. Det var som et helvedes gab at se ind i. Man kunne ikke høre ørenlyd for den stærke larm. Stene slyngedes op af ildgabet, og da larmen tog til, og nogle sten slyngedes ud over kraterranden, hvor vi stod, tog vor fører os i armene og førte os ned igen af kraterkeglen.

Da vi fik sundet os lidt, vandrede vi ad bjergsiden ned igen, denne gang med Napoli som mål. I dyb aske fra først af, siden på en efterhånden bedre vej nåede vi ned til bjergstationen Resina. På den sidste strækning søgte vi ind i et værtshus ved vejen, og vi drak Vesuvvinen *Lacrimæ Christi* til 25 centimer for en halv liter. Vi kom i snak med nogle af gæsterne og drak en halv liter til. Vi havde jo tjent 6 lire oppe hos manden ved krateret. Så kørte vi med sporvogn ind til Napoli, det var den eneste gang, vi kørte i sporvogn i Napoli.

Jeg havde opspurgt, at der gik et skib fra Napoli til Genua, og da vi næppe kunne tænke os at vandre vejen tilbage igen gennem Italien, blev vi enige om at ofre vore omtrent sidste penge til en dæksplads på skibet. For en billig penge lejede vi en Napolitanerdreng til at ro os ud til skibet, det lå ret langt ude i bugten, og da vi kom ombord, troede vi, at nu var alt vel, og at vi ville nå Genua i løbet af et døgn tid. Men skibet blev liggende, og vi fik ingen besked om, hvorfor det ikke sejlede. Først efter mange timers forløb så vi det gule flag blive hejst på masten,

og dermed blev vi klar over, at skibet var i karantæne. Det var mistænkt for pest. Vi havde nok i Napoli hørt noget om, at der var pest i byen, men den slags tog vi os ikke videre af, det kom jo ikke os ved. Nu blev det anderledes, nu var vi midt i det. Alle ombordværende blev lægeundersøgt meget nøje, og navnlig blev en betydelig skare af fattige arabere, der var kommet fra Ægypten, meget nøje undersøgt. Det viste sig også, at en af araberne var syg, og mistanken om pest rettede sig mod ham, men da han fik lidt mad, kom han sig.

Langt om længe fik skibet lov til at sejle, men det måtte stadig sejle med gult flag, og i Livorno, hvor skibet måtte ligge langt ude på reden, blev der påny langt ophold og lange lægeundersøgelser. Vi havde fundet os en krog på dækket til hvileplads, men at rejsen tog så lang tid, var vi ikke forberedt på. Vi havde købt lidt brød, men det forslog ikke ret langt. For folk med penge var det ingen sag, de kunne spise i den store restaurant, men det havde vi ikke råd til, og vi måtte sulte, når vi ikke engang imellem for et par soldi kunne tigge os til lidt beskøjter og sort kaffe hos en af køkkendrengene. Endelig nåede vi Genua efter godt tre døgn forløb, og da vi efter endnu mere langvarige undersøgelser slap fri og fik en robåd ind til havnen, var vi nok godt sultne, men vi var også lykkelige over at være sluppet fra pestskibet.

Over Alperne til Svejts

Fra Genua gik rejsen videre mod nord. Vi skulle over Alperne til Svejts, d. v. s. over store Sankt Bernhard. Lidt sent på året var det blevet, langt ind i oktober måned, og bjergpassene blev snart tilsneet. Men herligt var det på vejen op imod de hvide alpetoppe, som man kunne se fra Piemont-sletten. Det var i vinhøstens tid. Bønderne høstede de dejligste blå druer, og de var aldrig bange for at lade en færende svend få del i druerne, så dagene gik strålende. Der var endnu solskin og varme over Italien. Vi kom til Norditaliens store by Torino, der som gammel hovedstad i kongeriget Savoyen havde moderne pladser og fine anlæg. Vi hyggede os der nogle dage, før vi gik videre. Det var ligesom vi blev mere fortrolige med italienerne. Selv de fine „Carabinieri“, som vi mødte på landevejene, og som ville se papirer, tog vi ikke højtideligt. Vi sagde lige ud, at vi ingen penge havde, men at vi gik ud af landet til Svejts. Det måtte vel tilfredsstille dem, tænkte vi, hvad det også syntes at gøre.

Vi havde lidt gemytlighed en aften. Vi kom til en lille by og gik ind i et værtshus. En italiener, der havde opholdt sig i Tyskland, lagde mærke til os, og da vi havde snakket lidt sammen, bød han os på aftensmad og vin. Vi havde svært ved at få ham til at forstå, at vi var danskere, Danimarca stod meget uklart for ham. Ud på aftenen kom byens ungdom til, og der blev musik og dans. Vi måtte lære pigerne, hvordan man dansede mazurka og vals i det fjerne nord. Vor ven havde tilbudt os natlogi hos sig, han havde vist en slags fabrik. Da vi kom over i hans gård, fik vi mere vin, og vi måtte synge tyske sange for ham, han havde en tysk sangbog. Da vi ikke kunne flere tyske sange, sang vi danske, og han troede vist nok, at vi stadig sang tysk. Vi fik til slut en stor dobbeltseng at sove i, og vi sov temmelig fast den nat. Da vi vandrede videre den næste morgen, var vor ven endnu ikke stået op.

Til sidst gik vor vandring op gennem den skønne Aostadal, vejen blev mere og mere stejl, det blev koldere, og da vi nåede op mod Sankt Bernhardspasset lå der sne, og den lille grønne sø, som ligger ved klosteret deroppe, var islagt. Passet ligger i en højde af ca. 2.500 m.

Fra andre farende folk i Italien havde vi hørt, at man kunne bo gratis på Sankt Bernhard klosterets hospits et par dage. Det lød jo tiltalende, og det havde vi tænkt at benytte os af. Tilsyneladende var der mange slags folk, der benyttede sig af gæstfriheden deroppe. Der kunne måske være mange grunde til, at visse folk ønskede at liste sig over grænsen ved nattetid, enten de nu kom fra Italien eller fra Svejts, og på hospitlet spurgte man ikke om herkomst eller stilling. Hyggeligt var der nu ikke deroppe. Et koldt, snavset og halvmørkt rum, der smykkede sig med navnet „Salle à manger“ (spisesal), var det eneste sted, hvor de rejsende folk kunne opholde sig. En halv snes store Sankt Bernhard-hunde, der lejrede sig omkring den halvkolde kakkellovn, var vel interessante en vis tid, men en hundestald i spisestuen er alligevel ikke det, man finder opmuntrende i længere tid. Der var ingen grund til at klage over den mad, som munkene i klosteret serverede for de rejsende folk, det var ikke fin mad, men der var mere kød, end vi var vant til, og vi drak rigelig rødvin af tinbægre. Derimod var de soverum, som vi skulle opholde os i om natten, ikke behagelige, de var kolde og mørke, og koldt var der overalt deroppe. Vi havde det uheld, at det var søndag under vort ophold, og om søndagen måtte man gå til messe i den kolde klosterkirke, ikke én men tre gange. Tænderne klaprede i munden af kulde, medens munkene oppe ved alteret syntes at trække tiden ud så længe som muligt. Jeg mindes, at jeg i kirken sad og kikkede på et

lille maleri af Napoleons slag ved Marengo. Han førte jo sin hær over Sankt Bernhard-passet, da han skulle erobre Italien.

Da vi havde været et døgn på hospitsset, havde vi fået nok af gæstfriheden og begyndte at længes efter Svejts. Men nu var det blevet snestorm, og vi måtte blive. Uvejret tog til, men den tredje dags morgen fik vi at vide, at nu måtte vi af sted, og sammen med 2-3 andre gæster vandrede vi ud i snestormen. Jeg troede aldrig, vi var kommet igennem. Snestormen rasede stadig, og vi måtte vade i meterhøj sne langs med de dybe bjergkløfter. Vi kunne kun føle os for med vore stokke, og vi kunne nok have trængt til hjælp af de dorske Sankt Bernhardhunde, som fromt varmede sig ved kakkelovnen deroppe i klosteret. Langt hen på eftermiddagen kom vi endelig så langt ned, at sneen gik over til regn, og vi kunne begynde at orientere os. Sent på aftenen nåede vi dyngvåde og trætte til byen Martigny i Rhône-dalen.

Vor vandring i de følgende dage var langs den skønne Genfer-sø, og nu var Sankt Bernhard klosterets kulde og Alpernes snestorm helt glemte. Sol og varme frydede os i vor vandring i et landskab, der hører til Europas skønneste. Søen er kranset af en række hvide villabyer, Clarence, Montreux, Vevey etc., Montreux var stedet, hvor min yndlingsdigter i de unge år, J. P. Jacobsen, søgte helse for sin brystsyge, desværre forgæves.

Vi passerede middelalderslottet Chillon, der spejler sig i Genfer-søens blågrønne vand. Hertugerne af Savoyen fra den anden side af Genfer-søen residerede i lang tid i Chillon, da de herskede over svejtsiske landskaber på denne side af søen, men slottet blev senere erobret af de krigerske folk fra kanton Bern, der i nogle hundrede år var det store herskerfolk i Svejts. Jeg glædede mig over Genfer-søen (Lac Léman) på denne vandring. Senere under mine mange ophold i Genève blev jeg endnu mere fortrolig med søen og dens skønne omgivelser i Svejts og Savoyen.

Over Lausanne og en række andre byer kom vi til Bern i de sidste dage af oktober. Vejret var endnu mildt og venligt, og efterårets brune farver smykkede de svejtsiske landeveje. I Bern skulle min broder ind til sin tidligere plads som gartner, og jeg regnede derfor med nogle dages ophold. Jeg havde skrevet til Danmark efter penge fra en lille reserve, som jeg havde derhjemme, og som jeg nogle gange havde benyttet under vandringen i Italien. Pengene var endnu ikke kommet til Bern, så jeg måtte leve meget sparsomt, men jeg klarede mig med de penge, jeg havde. I Bern boede jeg hyggeligt på Gasthof Schäfer på Korn-

hausplatz, der var herberg for skandinaviske folk i Bern, og hvor „Naverne“ hver lørdag aften holdt deres ugentlige sammenkomst med øl og sang og megen glæde.

Men så hændte der pludselig noget mærkeligt. Jeg blev arresteret i Bern. En aften stod jeg fredeligt uden for min gashof og ventede på min broder, da der kom en civilklædt mand hen til mig og spurgte, om jeg var „på rejse“. Ja, det var jeg da. Så trak han et politiskilt op af lommen og spurgte efter mine papirer, som jeg viste ham, men da det var lidt mørkt på gaden, mente han, det var lettere at gå hen på politistationen, den lå lige i nærheden. Det gjorde vi så, men så snart vi var inden for dørene, fik tonen en anden lyd. Nu var jeg arrestant. Jeg blev visiteret på det mest nærgående og måtte af med alt, hvad jeg havde i lommerne og i min lille taske. Papirer, penge, postkort og meget andet. De få penge, som jeg havde, havde jeg betlet mig til, mente man. De mange kulørte postkort, som jeg havde samlet på under min rejse, gik jeg vel og solgte på gaden, sagde man. En dolk, som jeg altid gik med, var meget mistænkelig: „Sie stechen Menschen!“ Alt blev nøje skrevet op, der var system i sagerne, men til trods for alle mine protester blev jeg sat ind i arresten i kælderen, hvor jeg trods mørke snart fandt en briks og nogle tæpper.

Jeg havde protesteret til det sidste over for politiet, men jeg var nu klar over, at der ikke var mere at gøre. Protokolskriveren havde sagt, at jeg ville blive sat på „skub“ (auf schub) næste dag, d. v. s. blive ført til den nærmeste grænse og udvist. Det kunne de antagelig gøre rent politimæssigt, selv om de ikke kunne anklage mig for noget. Jeg havde skam ikke betlet i Svejts. Jeg havde hørt for meget om de svejtsiske landjægere, men bortset herfra behøvede jeg det jo heller ikke, når jeg fik mine penge fra fagforeningen, hvad der aldrig var vanskeligheder med i Svejts. Altså følte jeg mig ikke betynget, svøbte mig godt ind i tæpperne og sov på briksen. Hvad der mest havde bekymret mig var, at min broder intet kunne vide om min pludselige forsvinden.

Næste morgen blev jeg i en almindelig fangetransport – vi var en halv snes stykker – ført til fods gennem gaderne i Bern til noget, der vist nok hed Amtshuset. Nyt forhør og ny protest fra min side. Jeg hævdede, at der lå penge til mig på posthuset og fik endelig langt om længe lov til i følge med en betjent at gå hen til posthuset. Og så sker der et lille mirakel. På min vej til posthuset med min betjent i hælene får jeg pludselig øje på min broder, som gik inde på fortovet. Jeg fik hurtigt sat ham ind i situationen, men hvad skulle han kunne gøre,

han kom netop fra posthuset og havde fået den besked, at der ingen penge var kommet. Det trøstede mig dog, at han nu vidste, hvad der var hændt mig. Jeg måtte vende tilbage til Amtshuset, hvor jeg på ny kom i arrest og sad sammen med „ægte forbrydere“, ikke sådanne sølle fyre som dem i politikælderen, der bare var dagens landjægerfangst.

Jeg ventede nu på at blive sat på skub, men tiden trak ud til langt hen på eftermiddagen, og jeg begyndte at blive nysgerrig. Var der sket noget? Så blev jeg igen kaldt ud, men denne gang kom jeg op i et fint kontor, hvor der sad en mand med en meget fin uniform, og i kontoret sad desuden min broder og tillige en anden civilklædt mand. Hvad kunne det betyde, tænkte jeg, men jeg turde ikke sige et ord. Så læste manden i den fine uniform en kendelse op fra et stort papir: Da jeg (arrestanten) ikke mentes at have begået noget ulovligt, var der ingen begrundelse for at holde mig længere, og jeg var frigivet. Alt, hvad man havde taget fra mig den foregående dag, lå på et bord ved siden af, og i lykkelig genkendelse af alle mine sager stoppede jeg det hele i lommerne igen.

Hvad var der sket? Jo, min broder havde fået den gode idé at gå op til „arbejdersekretæren“. En arbejdersekretær i de svejtsiske byer den gang var en mand, der var ansat af fagforeningerne som rådgiver og retshjælper for medlemmerne. Denne mand havde taget sig af min sag og var personligt gået til Amtshuset for at få mig ud. Han var socialdemokratisk byrådsmedlem i Bern og har nok været godt kendt med retsvæsenets øverste folk. Jeg var naturligvis dybt rørt over hans hurtige indgriben, men jeg kunne jo kun takke ham meget og tillige glæde mig over min broders gode idé.

Næste dag var pengene på posthuset i Bern, og der blev råd til et solidt måltid og et godt glas øl for min broder og mig, inden jeg vandrede af sted fra Bern på vej til Interlaken og Luzern med de skønne søer og fine alpepartier. Over Luzern, Zürich og mange små byer kom jeg til Basel, min sidste svejtsiske by.

*

I Bern og de andre større byer i Svejts mødte jeg „Naverne“ i deres „huler“. „Naverne“ var skandinaver, som rejste og arbejdede i udlandet, og hulen var i Navernes kreds betegnelsen for den beværtning, hvor de mødtes hver lørdag aften til festlighed og morskab. På den tid, hvor jeg „valsede“ i Svejts, var der mange skandinaver i Svejts, mest bygningsarbejdere, som var godt anset og havde let ved at få arbejde. Nogle af dem blev efterhånden bofaste, men de fleste var i

virkeligheden farende svende, som tog arbejde en tid, tjente lidt penge og gik „på valsen“ igen, indtil de vendte tilbage til de nordiske lande. Det var mest danskere, man mødte i naverklubberne, dog også en del nordmænd, men sjældent svenskere. Landevejslivet og naverklubbernes festligheder var nok i reglen ikke fint nok for svenskerne.

Den modtagelse, man som farende svend fik i naverklubberne, var næsten rørende. Ikke alene blev man beværtet med mad og drikke og fik del i det lystige og frejdige naver-humør, som lørdag aften foldede sig ud i „hulen“, men det hændte også, at en eller anden af naverne inviterede mig til søndags-frokost eller lign. næste dag, og hjælpsomhed mødte man altid, hvis der var et eller andet i vejen. Naverne havde deres egen sangbog, og den blev flittigt gennemgået, navnlig lidt sent på kvælden, og for mit eget vedkommende følte jeg mig helt stolt, når jeg sang med på så kraftige naver-linier som:

*kling, kling, klang, vi er de raske Naver,
kling, kling, klang, alverden rundt vi traver.*

Der var også naverklubber i Tyskland og Østrig, og jeg besøgte en del af dem, men mit indtryk var, at der var mere humør og fest og også mere hjertelighed i de svejtsiske klubber. Men det er måske kun et tilfældigt indtryk, som ikke behøver at være rigtigt.

Fra Basel gik min vej videre mod nord gennem Vesttyskland. Det var efterhånden blevet sent på året og koldt i vejret. Rhinegnene gik nogenlunde, men da jeg kom længere nordpå, var jeg egentlig blevet træt af at vandre, og den meget billige 4. klasse på de tyske baner fristede mig til engang imellem at tage jernbanen. Over Bremen, Hamburg, Kiel og Flensborg nåede jeg den danske grænse, og nogle dage før jul 1901 sluttede min rejse i Aagerup ved Holbæk, min hjemstavns landsby.

*

Hvad mening havde der nu været med en sådan rejse? Det kan være vanskeligt at svare på. Motivet var vel mest at se mig om og opleve noget mærkeligt, og begge dele kunne siges at være opfyldt i fuldt mål. Europa eller i hvert fald de dele af Europa, som jeg havde gennemvandet, var ikke længere et abstrakt begreb, men noget helt reelt. Og meget mærkeligt havde jeg oplevet, det var sikkert nok, men det var ikke altid, det var lige behageligt og tiltalende at opleve det mærkelige. Måske gav rejsen et særligt resultat. Jeg lærte at tage tingene, som de

kom, eller at tage vagabondens liv som det daglige og ikke vente mere. Kom der et lysglimt en gang imellem, virkede det så meget stærkere. Jeg lærte, at det, der kræves for at føle en vis tilfredshed, ikke er noget absolut, men noget i høj grad relativt. Små ting kunne virke mere opmuntrende end større ting under andre forhold. Der skal kun lidt til for at glæde en farende svend.

Jeg tror nok, jeg havde større trang til at se og studere tingene på min rejse end mange andre farende svende. Der var næppe noget større museum for kunst eller naturvidenskab, som jeg ikke besøgte i de byer, jeg opholdt mig i. Måske havde mit ophold på Askov højskole øget min interesse for disse ting. Billedkunsten påvirkede mig mest umiddelbart, og selv om det til tider var en vis forfængelighed, der fik mig til at gå på museer, må jeg sige, at jeg havde mange fredfyldte timer, hvor jeg ikke tænkte på dagens besværligheder, men alene på det, jeg så. Jeg havde den glæde at mærke, at min viden om kunst og min forståelse af kunst udvikledes efterhånden, navnlig med hensyn til malerkunst. Måske var det noget anderledes med arkitektur. Jeg har senere tænkt på, at jeg ikke fik noget dybere indtryk af al den arkitektur, jeg så på gader og stræder i de mange byer, jeg besøgte. Mangfoldige katolske kirker besøgte jeg, og slotte så jeg også mange af, men jeg har åbenbart ikke den gang haft tilstrækkelig sans for de kunstneriske værdier, og jeg har savnet mulighed for en rent historisk vurdering. Senere er arkitektur og bygningskunst blevet mig en meget kær interesse.

Det ville nok have været en fordel for mig at have fået arbejde undervejs, men i bogtrykkerfaget er chancen yderst ringe, da man må kende landets sprog for at kunne arbejde i et bogtrykkeri. Andre håndværkere, f. eks. i byggefagene, der fik arbejde i Tyskland eller Svejts, kom bedre ind i forholdene på stedet og tjente nogle penge, så de kunne rejse videre i bedre økonomiske kår. Jeg havde nok for få penge på min rejse, og mit rejseliv lå nok som helhed på et lidt for svagt materielt grundlag.

Måske dette er en af grundene til, at min lange ungdomsvandring altid senere har stået for mig i et skær af usandsynlighed og romantik.

Typograf i København

Da jeg kom hjem fra min rejse, stod min hu til København, og i januar 1902 rejste jeg til hovedstaden, hvor jeg snart fik arbejde på Citytrykkeriet, der lå i noget, der den gang hed Citygade, omtrent hvor

Crome & Goldschmidts magasin nu ligger. På den tid var lønnen for en ung typograf i København 23 kr. om ugen, men jeg var sparsommeligt og kunne lægge penge op.

København var en ny tilværelse for mig, og jeg følte mig egentlig godt tilpas, også økonomisk set. Rent socialt set var den ydre klasseforskel naturligvis væsentlig større end i en mindre provinsby, men man havde den ikke så lige ind på livet. Den var ligesom lidt længere borte for en ung typograf, der havde sit arbejde og holdt hus med sine penge. Når fyraften kom, kunne man leve et frit personligt liv, og kammeratskabet på værkstedet gav altid arbejdsdagen et lysere skær. I en by som København var der mange ting, der kunne interessere en ung arbejder. Det kunne være et foredrag eller et møde et eller andet sted. Der var Folkeuniversitetets forelæsninger til forskellige tider. En galleribillet til Det kgl. Teater en gang imellem var ikke uoverkommeligt, og søndags-koncerter for en billig penge kunne man gå til i vintermånederne. Biografer kendtes ikke den gang, så man savnede dem ikke.

Og så var der foreningslivet. Et fagforeningsmøde eller en generalforsamling var noget helt andet her end i en lille provinsby. Lederne var godt begavede folk, der nok kunne imponere den unge mand. Jeg kom også hurtigt ind i det socialdemokratiske partiliv i hovedstaden, blev medlem af vælgerforeningen i Københavns tredje valgkreds, af Socialdemokratisk Forbund, en slags centralorganisation for hovedstaden, og for ikke at glemme det, af diskussionsklubben „Karl Marx“. Jeg havde ikke tidligere været medlem af socialdemokratiske foreninger, heller ikke da jeg arbejdede som typograf i Holbæk, men på Askov højskole, hvor man havde tid til at tænke over tingene, blev jeg klar over, at jeg var socialdemokrat, og jeg skrev bl. a. artikler til det socialdemokratiske blad i Esbjerg.

Diskussionsklubben Karl Marx var en mærkelig institution. Den bestod mest af socialdemokrater af rene vand, d. v. s. folk, der troede på deres teorier som på en religion, og som for manges vedkommende ikke alene havde læst Karl Marx, men også forstået noget af hans teorier og kunne disse udenad på fingrene. Socialdemokraternes øverste ledere kom ikke i Karl Marx, der nærmest betragtedes som en Jacobinerklub. I ugentlige lørdags-møder drøftedes alle menneskelige problemer under marxistiske synsvinkler. Jeg fik ikke sjældent at vide, at jeg ikke havde „den rette tro“, men det gjorde ikke skår i kammeratskabet, det var vel gavnligt at have nogen at argumentere imod, så det hele ikke blev et marxistisk bønnemøde. Forhandlingerne i Karl Marx var en god træning i tænkeevne, argumentation og logik, og

trods den dogmatiske tendens lærte jeg for mit vedkommende mange ting om samfundsforhold, både nutidens og fortidens. Nogle af os skrev afhandlinger til fremlæggelse ved klubbens møder, bl. a. om noget så fjernt som bondeopstande i Tyskland i middelalderen. Jeg mødte mange interessante mennesker i Karl Marx, og jeg fik mange venner, som jeg i mit senere politiske liv har haft samarbejde med.

Det var ikke til stadighed, jeg havde arbejde som typograf i København. Der var ikke så lidt arbejdsløshed i faget, og som sidst antaget i et trykkeri blev man som regel først afskediget, når der ikke var arbejde nok. Fra min første plads i Citytrykkeriet havde min afskedigelse dog måske en speciel grund. Jeg fik hele personalet, en halv snes stykker, til at indgive andragende til firmaet om 3-dages sommerferie med løn. Det var noget, man var begyndt med i enkelte andre trykkerier. Naturligvis fik vi afslag, men så fik jeg de ugifte typografer til at tage 3 dages ferie på egen regning, hvad firmaet ikke modsatte sig. Da den uge kom, hvor jeg skulle have mine tre dage, kom trykkeriets faktor hen til min plads og meddelte mig, at jeg ville blive sagt op næste lørdag, vi havde en uges opsigelsesvarsel. Faktoren havde ikke set med blide øjne på min feriepropaganda, og nu var det vel hans tanke, måske også hans håb, at jeg ikke havde råd til at holde ferie og ville opgive det. Men jeg tog mine tre dages ferie og kom tilbage og blev sagt op.

Efterhånden arbejdede jeg på en række trykkerier i København med arbejdsløshedsperioder imellem, jeg tog det ikke særligt alvorligt, når jeg blev arbejdsløs, da jeg sparede op, når jeg havde arbejde, og derfor ikke havde økonomiske vanskeligheder. Somme tider havde jeg ret til arbejdsløshedsunderstøttelse fra min fagforening, det blev givet efter visse bestemte tidsfrister, men det var kun 1,25 kr. om dagen. Når jeg var arbejdsløs, benyttede jeg tiden til læsning og mange andre ting, jeg skrev også artikler til forskellige blade, men det var ikke altid de blev optaget.

Det var ikke arbejdsløshed, der i sommeren 1904 fik mig til at foretage en ny rejse. Det var stadig min lyst at se mig om og lære andre lande at kende. Denne gang gik rejsen til Norge og Sverige, og den varede det meste af sommeren. På Askov højskole var min nordiske interesse vakt, og det var derfor naturligt, at jeg denne gang valgte de nordiske lande. Her havde jeg tilmed en mulighed for at få arbejde, sproget voldte jo ingen vanskeligheder, og jeg ville gerne opholde mig nogen tid i et af landene.

Nu tog jeg cyklen med på rejsen, og det gjorde det hele lettere. Jeg sejlede til Oslo, som den gang hed Christiania, og cyklede tværs over Norge til vestkysten og Bergen. Derefter gik det nordpå, med båd til Trondheim og med cykle til den lille by Namsos, et godt stykke nord for Trondheim. Men jeg ville stadig længere nordpå, og så rejste jeg på dæksplads med nordgående lastbåde helt op til de nordligste byer, Hammerfest og Vardö. Det var dagslys døgnet rundt, men det vænnede jeg mig til, og jeg levede et frit og ubekymret liv. Da jeg på tilbagevejen nåede Narvik, standsede jeg mit søfartsliv og tog med jernbanen ind over rigsgrænsen til Sverige, ned til Luleå ved Bottenhavet, hvor jeg kunne begynde at cykle igen. Så gik vejen ned over langs østkysten og ind over Dalarne til Stockholm og videre tværs igennem landet til Göteborg. Jeg fik set en god del af vore nordiske lande på den tur.

Også på denne rejse havde jeg min fagforeningsbog i lommen. Ikke så meget for de par skilling, jeg fik i rejsepenge i norske og svenske byer, det var ikke mange på grund af mine særlige rejseruter, men fagforeningsbogen var et godt middel til at få kontakt med mine kolleger i byerne, hvor jeg kom frem. Heldigvis havde jeg råd til at ofre nogle hundrede kroner af mine egne penge, og nogle hundrede kroner var mange penge den gang, så det blev lidt mere turistrejse end sædvanligt for en rejsende svend, selv om jeg naturligvis rejste billigt.

I de nordligste norske byer blev jeg næsten modtaget som en kær gæst af mine norske fagforeningskolleger. De havde vist aldrig før set en rejsende svend fra Danmark. Jeg havde den glæde at blive ret indgående kendt med vore nabolandes natur og folk, og der er ingen tvivl om, at min nordiske interesse blev stærkt udviklet, og at det fik betydning for mig senere i mit arbejde i den nordiske sags tjeneste. Jeg havde som nævnt håbet at kunne få arbejde i Norge eller Sverige, men jeg fandt ingen ledige pladser, der var arbejdsløshed overalt, og jeg måtte altså rejse hjem igen.

Da jeg kom tilbage til København i efteråret 1904, fik jeg hurtigt plads i et af de trykkerier, hvor jeg havde arbejdet før, men det varede ikke længe, før jeg kom ud på en ny rejse, og denne gang også til et nordisk land, nemlig Island. Nu var rejseformålet dog blevet mere konkret. Det var ikke en rejse bare for at se mig om.

En rejse til Island

Det var i vinterens mørke i januar 1905, jeg rejste til Island. Baggrunden var en såkaldt strejke i typograffaget i Reykjavik. Det lyder lidt mærkeligt, og jeg må begynde med en forklaring. I Reykjavik levede en bogtrykker og bladudgiver, som hed Bjørn Jonsson. Han havde byens største trykkeri og udgav en avis, der hed „Isafold“ og var organ for Selvstændighedspartiet, som arbejdede for mere frihed i forholdet til Danmark. Island var på det tidspunkt endnu en del af det danske rige, selv om landet havde fået en væsentlig friere stilling i 1903 og bl. a. havde fået en egen minister, som skulle bo i Island. Et andet parti i Island på den tid, der hed Hjemmestyrepartiet, var tilfreds med den frihed, som Island havde fået. Den ny minister for Island var Hannes Hafstein, en velkendt og anset mand i Island. Han havde sine regeringskontorer i Reykjavik og tilhørte Hjemmestyrepartiet, hvad der var naturligt, da han var udnævnt fra København. Men derved var han en politisk modstander af Bjørn Jonsson, og de politiske modsætninger var skarpe den gang, som de altid har været det i Island.

Hvad havde dette nu med strejken at gøre? Jo, der var nemlig sket det, at Bjørn Jonssons typografer i slutningen af 1904 nedlagde arbejdet og forlod trykkeriet, hvad der havde sat ham i stor forlegenhed, da han ikke kunne få trykt sit blad, der var Islands eneste oppositionsblad. Typografernes fagforening deroppe hørte under Typografforbundet i Danmark, og de skrev nu herved, at der var strejke, og at der ikke måtte komme typografer derop, men i øvrigt fik man intet mere at vide om strejkens årsag. Så kom der en dag i december en ung islandsk student op på fagforeningskontoret i København, og han gav en helt ny forklaring. Han hævdede, at der ikke var tale om nogen strejke, det hele var en politisk forfølgelse af Bjørn Jonsson, dennes politiske modstandere med minister Hannes Hafstein i spidsen havde lokket typograferne fra hans trykkeri for at skade hans økonomi, og der var oprettet et nyt trykkeri, som typograferne havde „overtaget“. Bjørn Jonsson mente derfor, at han havde ret til at få islandske typografer op fra København.

Den islandske student, som kom op på fagforeningskontoret, var en søn af Bjørn Jonsson og hed Svein Bjørnsson. Han levede hernede i København på den tid og studerede jura ved universitetet. Det var den samme Svein Bjørnsson, som senere blev en meget kendt mand i Danmark, idet han i en lang årrække var Islands minister i Danmark, hvor jeg ofte mødte ham i København. Og det var den samme Svein Bjørnsson, som blev valgt til Islands første præsident, da Island i 1944 gik over til republik.

Det var ikke let for det danske typografforbund at tage stilling, når der forelå så forskellige oplysninger om strejken i Reykjavik. Så foreslog Bjørn Jonsson, at en dansk fagforeningsmand blev sendt op til Island for at vurdere situationen, og han tilbød at afholde udgifterne ved en sådan rejse. Der var imidlertid ingen i det danske typografforbunds indre ledelse, som havde lyst til at rejse til Island i den mørke vinter, og så fandt man på at spørge mig, der nylig var valgt ind i bestyrelsen for den københavnske afdeling af forbundet. Jeg havde ikke noget imod at foretage en sådan rejse, og Bjørn Jonssons tilbud blev modtaget.

Nogle dage ind i januar 1905 gik „Kong Inge“, en mindre båd fra rederiet Tullinius, til Island, og med den kom rejsen til at foregå. Sammen med mig rejste 4 islandske typografer, som eventuelt kunne gå i arbejde, hvis der blev sluttet en overenskomst, men som i modsat fald skulle rejse tilbage til København, og Bjørn Jonsson skulle i så fald også betale deres rejse tilbage, hvad der jo nok kunne tyde på en god samvittighed. Jeg skaffede mig skriftlig fuldmagt fra det danske typografforbund til eventuelt at slutte overenskomst med Bjørn Jonsson på typografforbundets vegne.

Det blev ikke nogen lystrejse, „Kong Inge“ var ikke altid gode venner med Nordsøen og Atlanterhavet. Vi holdt dog humøret oppe, og da kaptajnen en morgen efter godt en uges sejlads kom opmuntret ned i spisesalonen og meddelte, at nu kunne han skimte Vestmannøerne, var vi andre mindst lige så glade som kaptajnen.

I Reykjavik blev jeg anbragt på byens eneste hotel, „Hotel Island“, hvor jeg havde det hyggeligt og godt i den tid, jeg opholdt mig deroppe. Selv om det var vinter, var det ikke særlig koldt, og jeg fik mig mangan frisk formiddagstur i Reykjaviks gader. Jeg fik efterhånden forhandlinger i gang både med Bjørn Jonsson og typograferne. De sidste var noget forbeholdne, og jeg kunne aldrig rigtigt få rede på, hvem der havde oprettet det store nye trykkeri, som Bjørn Jonssons typografer havde „overtaget“. Typograferne fortalte, at de havde lånt pengene i Islands Bank, en slags nationalbank for Island, men selv om dette var tilfældet, kunne jeg nok regne ud, at et sådant lån ikke kunne opnås uden garanti fra anden side. Det stod efterhånden klart for mig, at der bag typografernes arbejdsnedlæggelse stod politiske kræfter, som ville øve økonomisk tryk på Bjørn Jonsson, og et bevis herfor så jeg også deri, at den islandske regering havde taget sit bogtrykarbejde fra Bjørn Jonsson og overført det til det nyoprettede trykkeri.

Under disse forhold udarbejdede jeg et forslag til en overenskomst mellem Bjørn Jonssons trykkeri og det danske typografforbund, og efter

en del forhandlinger fik jeg Bjørn Jonsson til at acceptere mit forslag, som både indeholdt regler om lønforhold, arbejdstid, lærlingeskala o.s.v., altså hvad vi hernede kaldte en tarif. Overenskomsten blev højtideligt underskrevet af Bjørn Jonsson og mig, og jeg kom derved faktisk til at underskrive den første kollektive arbejdsoverenskomst i Island. Hidtil havde der ikke været egentlige fagforeningsaftaler i Island, kun personlige aftaler, hvor det nok var arbejdsgiveren, der bestemte indholdet.

Den lille gruppe af islandske typografer i Reykjavik kunne ikke officielt være imod overenskomsten, der indeholdt gode betingelser for typograferne, men nogen egentlig tilfredshed var der ikke. Foreningen indbød mig til en lille afskedsfest, hvor vi talte pænt til hinanden officielt, men på et sent tidspunkt af drikkegildet meddelte formanden for fagforeningen mig, at jeg nok ikke kom levende fra Island. De mere ædru fik ham dog hurtigt stoppet. De 4 islandske typografer, som var rejst med op, var glade ved at kunne gå i arbejde under overenskomstmæssige forhold i deres eget land. Under et af mine mange senere besøg i Island havde jeg lejlighed til at hilse på et par af dem, som nu var kendte folk i Reykjavik. Da alt var gået i orden, rejste jeg med „Kong Inge“ til København og tog igen fat på mit typografarbejde.

Som nævnt var jeg i 1904 blevet medlem af styrelsen for den københavnske typografforening, og det tog efterhånden min interesse. Jeg blev i 1905 valgt til medlem af en såkaldt tarif-kommission, som skulle forhandle med bogtrykkerne om en ny overenskomst. På den tid forhandlede de enkelte fag selv med fagets arbejdsgivere. Det var langvarige og ret indviklede forhandlinger – jeg beundrede mine typografkollegers dygtighed i forhandlingerne, og bogtrykkerne stod heller ikke tilbage, så det var et interessant spil for mig som forholdsvis ny mand i organisationslivet. Typografernes forhandlingsleder var Carl Nielsen, der senere blev leder af Socialdemokratens trykkeri. Af bogtrykkere husker jeg bedst Langkjær, formand for bogtrykkerforeningen og senere i mange år formand for Arbejdsgiverforeningen, endvidere Egmont H. Petersen, der den gang havde et fint bogtrykkeri på Kultorget, men senere oprettede det store firma „Gutenberghus“, samt Axel Henriques, den kendte sommerrevyforfatter, som også var bogtrykker og medejer af O. C. Olsens bogtrykkeri i Linnésgade. Jeg blev godt trænet i forhandlingsteknik, og jeg tænkte måske nok så småt på at blive fagforeningsfunktionær. Jeg blev også opstillet til valg til en stilling som bogholder på fagforeningens kontor, men en anden blev valgt. Han var ældre end jeg og måske også dygtigere, og jeg fortsatte ved sættekassen.

Siden jeg var på Askov højskole, havde jeg nok for mig selv drømt om at blive journalist, og af og til havde jeg skrevet artikler til socialdemokratiske blade, men selv om jeg i København deltog i politisk arbejde gennem vælgerforeningerne, havde jeg ingen nærmere forbindelser med de ledende partikredse, og jeg regnede derfor ikke med at have store muligheder for en stilling ved de socialdemokratiske blade – i hvert fald ikke foreløbig. Jeg havde søgt et par steder uden resultat.

Nyt afsnit i mit liv

På dette tidspunkt i mit liv fik jeg den mærkelige idé, at jeg ville læse til studentereksamen. Det havde jeg aldrig tænkt på før, det var helt nyt, men tanken gravede sig efterhånden fast. Jeg havde ikke nogen plan om fremtidige studier, det turde jeg ikke tænke på, men jeg havde en forestilling om, at jeg kunne lære noget ved studentereksamen, som på en eller anden måde kunne være mig til nytte senere. Lidt penge havde jeg sparet sammen, og jeg regnede optimistisk med, at jeg også kunne tjene noget under læsningen. Jeg havde allerede i et par år haft en ekstra indtægt som redaktør af et teknisk typografisk månedsskrift, og det kunne jeg fortsætte med. Resultatet af de mange overvejelser blev, at jeg i august 1906 begyndte at læse til student på et kursus, som hed „København“, og som havde til huse i en baggårdsvilla i Stockholmsgade.

Først skulle jeg efter de den gang gældende regler have 4. klasses hovedeksamen og derefter studentereksamen. Normalt varede det i gymnasiet 4 år, 2 år til den første eksamen og derefter 2 år til studentereksamen, men mine planer var at gennemføre det hele på 2 år, hvad man dog stillede sig noget skeptisk til fra ledelsen på kursus. Det gik dog efter min plan. Kursus havde ingen eksamensret, og vi måtte derfor tage eksamen i et rigtigt gymnasium, hvor vi blev noget ugunstigere stillet end skolens egne elever, da vi som privatister måtte have alle fagene med helt op til studentereksamen, medens skolens elever kunne fritages for nogle af fagene. Den første eksamen foregik i 1907 på Ordrup gymnasium og studentereksamen næste sommer på Østre Borgerdyds gymnasium i Stockholmsgade. Begge gange fik jeg pæne resultater, og i juni 1908 blev jeg student med første karakter.

De to år havde naturligvis ikke været lette at komme igennem. Som nævnt havde jeg regnet med at tjene lidt penge ved siden af læsningen, og i alle ferier og på skolefridage arbejdede jeg som typograf på trykkerier, som jeg kendte. Desuden havde jeg mine „lørdags-nætter“, som i reglen gav en god timeløn. Når mine kammerater på kursus lørdag eftermiddag gik hjem og holdt fri, gik jeg til natarbejde på et avistrykkeri, der havde brug for ekstramandskab til søndags-nummeret. De fleste af

mine lørdags-nætter foregik på Nationaltidendes trykkeri, den gang et betydeligt bladforetagende. Let var det ikke, lektierne skulle jo også læses, men jeg klarede mig igennem.

Universitetsstudier

Nu var jeg altså student, og mere havde jeg ikke tænkt på, da jeg begyndte, men nu var jeg ikke i tvivl om, at jeg ville fortsætte med universitetsstudier, og jeg var heller ikke i tvivl om, at jeg ville studere nationaløkonomi. Jeg gik op til professor Westergaard, som var det statsvidenskabelige fakultets første mand på den tid, og talte med ham om min hensigt. Det kan ikke siges, at han opmuntrede mig, han talte om, at der var så få pladser for nationaløkonomer, men han ville dog ikke direkte fraråde. For øvrigt havde jeg allerede taget min beslutning, og i september 1908 begyndte jeg mit studium ved Københavns Universitet.

Da jeg besluttede at læse til studentereksamen, måtte jeg se to år frem i tiden med hensyn til den økonomiske baggrund, nu måtte jeg regne med mindst 5 år til den statsvidenskabelige eksamen. Jeg skal ikke nægte, at det gav økonomiske spekulationer, men nogen egentlig økonomisk plan kunne jeg ikke opstille, og jeg måtte derfor regne med forholdene, som de kom. Nu vrimler det i København med studenterkollegier, dengang var der også kollegier, Regensen og enkelte andre, men jeg var 29 år i 1908, og et studenterkollegieliv var ikke noget, der fristede mig. Jeg regnede med at kunne få nogle mindre universitetslegater på min gode studentereksamen og så for øvrigt at kunne tjene resten selv.

Det hele gik nu bedre, end jeg havde ventet. Legater fik jeg ikke mange af, et par hundrede kroner om året i de første par år, men jeg tjente penge som nat-korrekturlæser ved Socialdemokraten. Det gik sådan til, at jeg kom til at kende overretssagfører Jessen, der oprindeligt havde været typograf og havde arbejdet sig frem til studentereksamen og juridisk eksamen ved egen hjælp. Ved siden af sin sagførervirksomhed havde han stadig en stilling som nat-korrekturlæser ved Socialdemokraten, og så begyndte det med, at jeg fik vikartimer hos ham, når han ikke selv kunne komme. Det var ikke mange timer til at begynde med, men det blev flere efterhånden, og i de sidste år af min studietid var jeg rykket op i hans plads og tjente ganske godt ved mit natarbejde. Desuden skrev jeg referater og andre ting til Socialdemokraten, hvad der også gav penge.

I 1909 skete der noget, som ikke lettede mig i min eksamenslæsning og mit erhvervsarbejde. Jeg blev nemlig valgt til medlem af Frederiksberg

Studenter fra kursus „København“ 1908. Som den ældste sidder Bramsnæs i midten.

Kommunalbestyrelse. Siden 1905 havde jeg boet på Frederiksberg og var kommet ind i det politiske arbejde i de socialdemokratiske vælgerforeninger og blevet medlem af styrelsen. Aspirationer til noget mere havde jeg ikke på den tid, jeg skulle jo passe mine universitetsstudier og mit arbejde, og det var meget imod min vilje, at jeg i 1909 blev presset til at lade mig opstille til valg til kommunalbestyrelsen. Jeg kom ind som medlem af en socialdemokratisk mindretalsgruppe, den konservative gruppe havde et sikkert flertal i Kommunalbestyrelsen. Denne gruppe lededes af den meget konservative og meget formelle, men altid korrekte overretssagfører Godskesen, der i 1909 blev borgmester på Frederiksberg. I den socialdemokratiske gruppe var trafikkontrollør Friis-Skotte formand, og som nyvalgt medlem sammen med mig sad daværende kontorchef i fabrikstilsynet Jakob Lindberg. Friis-Skotte blev i 1924 trafikminister, Lindberg blev senere direktør for fabrikstilsynet og i 1924 nationalbankdirektør. Det radikale parti havde som medlem i Kommunalbestyrelsen

overretssagfører Niels Petersen, der også var folketingsmand og var kendt for sit arbejde i fredssagen.

Selv om det var med bekymring, jeg begyndte min virksomhed i Frederiksberg Kommunalbestyrelse – jeg tænkte jo stadig på min universitetseksamen – så varede det ikke længe, før arbejdet interesserede mig. Til tider førte man længere politiske debatter, navnlig under behandlingen af kommunens budget, hvor jeg var vor gruppes ordfører, men det drejede sig ofte om mindre sager, som der ofte gik mere politik i end egentlig nødvendigt. I de fleste sager, som Kommunalbestyrelsen behandlede, var der i øvrigt enighed mellem partierne.

Hvad der interesserede mig mest, var den egentlige styrelse af kommunen, som Kommunalbestyrelsens medlemmer tog direkte del i gennem de administrerende udvalg. Jeg skal nok vogte mig for at sige noget ondt om København, men traditionerne fra gamle dage, da de styrende borgmestre og rådmænd i København var højtidelige kongelige embedsmænd, kan vist nu og da mærkes lidt rigeligt i det moderne rådhus, som Martin Nyrop har bygget. Frederiksbergs kommunestyre er bygget friere op og er derfor enklere i sine funktioner. Den friere styrelse i Frederiksberg skyldtes ikke mindst de ledende direktører for forvaltningen. Som kommunaldirektør havde vi Niels Westergaard, der var jurist, men havde god forstand på økonomi og for øvrigt politisk set var radikal. Juridisk direktør var William Harpøth, der var konservativ, men arbejdede udmærket sammen med Westergaard og ligeledes med mindretalsgruppen. Begge havde udpræget sans for enkelhed i forvaltningen, og det samme gjorde sig gældende for skoledirektøren, der var den i hele landet kendte skolemand Joachim Larsen.

Men jeg må tilbage til mine universitetsstudier. Blev der plads til dem ved siden af mit arbejde som korrekturlæser og skribent ved Socialdemokraten og som kommunalpolitiker i Frederiksberg? Jo, døgnnet havde også den gang 24 timer. Mit arbejde på Socialdemokraten begyndte tidligt på aftenen og sluttede kl. 2 nat, når bladet skulle gå i trykken, så jeg havde ikke så lidt af dagen til rådighed for mine studier. Jeg tror derfor, jeg kan sige, at jeg temmelig normalt fulgte universitetets forelæsninger og øvelser, og jeg faldt godt til i den ikke store kreds af studenter, som den gang læste nationaløkonomi, selv om jeg var en halv snes år ældre end de fleste af dem. Filosofiforelæsninger hos Harald Høffding passede jeg også, og jeg fik mit officielle bevis som filosof året efter min studentereksamen.

På Universitetet var lærerne i statsvidenskab de to professorer Harald

Frederiksberg Kommunalbestyrelse. I midten borgmester Godskesen.

Westergaard og William Scharling. Scharling, der egentlig var jurist, men var gået over til økonomien, var grundig, men ikke inspirerende. Westergaard var inspirerende på sin vis, mere dog ved sit personlige forhold som vejleder for studenterne end ved sine forelæsninger over statistik, der ikke altid fattedes lige let af de undviede. Westergaard var en betydelig matematiker og var anset også i udlandet for sine bøger om statistikkens teori. Foruden professorerne havde fakultetet to docenter, dr. polit. Lauritz V. Birck og kontorchef i Statistisk Departement Jens Warming. Birck var nok den mest inspirerende af vore lærere, han havde evne til at få studenterne til at tænke de økonomiske problemer igennem. Warming var den saglige og dygtige lærer, der behandlede de økonomiske problemer i relation til folkets daglige liv og virke. Begge docenter blev senere professorer ved det statsvidenskabelige fakultet. Birck blev efterhånden lidt rigelig forgudet af sine studenter, medens Warming ikke altid blev vurderet tilstrækkeligt for sit arbejde, navnlig senere da den national-økonomiske videnskab efterhånden antog mere spekulative og abstrakte former. I 1911, da professor Scharling døde, blev dr. polit. Axel Nielsen professor, og jeg havde ham som lærer de sidste par år af mit studium. Han var dygtig, men kunne måske i begyndelsen have lidt vanskeligt ved at få det fortrolige forhold til sine studenter. Det overvandt han dog hurtigt. Professor Axel Nielsen havde jeg senere samarbejde med på forskellige områder, mest vel i Nationalbanken, hvor han i en lang år-række var regeringsvalgt medlem af repræsentantskab og bestyrelse.

Af mine studiekammerater ved universitetet stod jeg i nær forbindelse med Jens Toftegaard, den senere kendte sparekassemand og direktør for Bikuben. Bertel Dahlggaard, den senere mangeårige minister, hørte også med til holdet. Ligeledes Axelsen-Dreier, der kom ind i den øverste ledelse af andelsbevægelsen, og Svend Røgind, der blev docent i national-økonomi ved Polyteknisk Læreanstalt. Min studietid ved universitetet varede godt 5 år. I efteråret 1913 gik jeg op til statsvidenskabelig eksamen, og den sluttede i januar 1914. På den tid var den statsvidenskabelige eksamen endnu ikke delt i første og anden del, så vi stakkels studenter måtte slæbe alle fagene med helt op til den sidste prøve. Jens Toftegaard og jeg, der havde fulgt hinanden ret nøje under studiet, blev færdige med eksamen på samme dag, og da vi begge havde fået en meget fin eksamen, kunne vi regne med at blive foretrukket, når der var pladser ledige. Nu var der straks to pladser ledige i centraladministrationen, den ene i Statistisk Departement, den anden i Tolddepartementet. Som den ældste af os to fik jeg lov til at vælge først, og jeg valgte da Statistisk Departement, medens Toftegaard gik i Toldvæsenets tjeneste.

I Statistisk Departement

Nu var jeg altså blevet statstjenestemand. Den 1. februar 1914 trådte jeg mine første skridt i „den røde bygning“ på Slotsholmen. Departementschefen i Statistisk Departement var Adolph Jensen, der var en kendt mand i nationaløkonomiske kredse og var censor ved universitetet til statsvidenskabelig eksamen. Han var en kyndig statistiker, som førte departementets gode traditioner videre efter sine forgængere, Falbe-Hansen, Marcus Rubin og Michael Koefoed. Han var tillige den elskværdige chef, der interesserede sig for departementets personale, og i det statistiske arbejde lod han medarbejderne arbejde selvstændigt. Kontorchefer i Departementet var Jens Warming, der som nævnt tidligere tillige var docent ved universitetet, Henrik Pedersen, der var kendt som en udmærket landbrugshistoriker, og endelig Riis-Hansen, der var en dygtig statistiker og nationaløkonom, men som snart forlod departementet for at gå over i anden statstjeneste. Desværre lod han sig senere friste til at gå ind i Landmandsbankens direktion året før bankens sammenbrud i 1922, og han fik således medansvar for bankens urigtige regnskab for 1921.

Med dygtige og kendte folk i sin øverste ledelse var Statistisk Departement en anset institution i „den røde bygning“, og det var et sted, hvor man godt kunne være bekendt at arbejde. For en nationaløkonom var arbejdet også interessant, og der var friere former for personalets samarbejde end i de juridiske ministerialkontorer, hvor rangforordningen mellem assistent, fuldmægtig, ekspeditionssekretær, kontorchef og departementschef nøje måtte overholdes under arbejdet i kontorerne.

Det var måske nok fint at få en stilling i „den røde bygning“, så man kunne „gå i departementet“ hver dag, men det kastede ikke meget af sig kontant. Som assistent, som det hed den gang, fik jeg 100 kr. om måneden. Måske kunne jeg have fået en bedre lønnet stilling andetsteds, men det tænkte jeg ikke på. Under studietiden var jeg blevet klar over, at jeg ville være embedsmand. Det er klart, at jeg ikke kunne leve af de 100 kr. om måneden. Jeg var vant til at tjene betydelig mere, og jeg var blevet gift i 1912, da mine indtægter ved Socialdemokraten blev store nok. Jeg måtte derfor fortsætte med mit natarbejde på Socialdemokraten, skønt jeg godt kan sige, at jeg efterhånden var blevet noget træt af disse sene nattetimer. Det varede derfor ikke længe, før jeg skaffede mig andre indtægtskilder. Allerede det første år blev jeg privat manuduktør i nationaløkonomi og da jeg efterhånden fik en ganske god forretning på dette område, kunne jeg forlade mit bladarbejde. Det var naturligvis national-

økonomiske studenter, jeg manudcerede, men jeg havde også forbindelse med forskellige juridiske manuduktører, som sendte deres studenterhold til mig, når de skulle lære den nationaløkonomi, som var nødvendig til den juridiske eksamen. Jeg lærte på den måde en række studenter, jurister og nationaløkonomer at kende, som jeg senere har mødt i private eller offentlige stillinger. Således var Christmas Møller, den senere leder af det Konservative Folkeparti, blandt de jurister, jeg manudcerede, og jeg husker også, at jeg lærte den senere ambassadør Svenningsen nationaløkonomi. Den unge greve fra Holsteinborg, Bent Holstein, der var velbegavet, men et ustyrligt hoved, havde juridisk eksamen, men ville lære mere nationaløkonomi og fik private timer hos mig. Det varede dog ikke særlig længe, da han under den første verdenskrig snart fik nye interesser. Desværre førte hans urolige sind ham senere ind på dårlige baner, under den tyske besættelse blev han nazist.

Arbejdet i Statistisk Departement var interessant for mig. Lederne var kendte nationaløkonomer, men også mange af de yngre interesserede sig for økonomiske problemer. Selve arbejdet var knyttet til nationaløkonomien. Den skriftlige behandling af de statistiske undersøgelser var vel ikke en videnskabelig afhandling, men krævede dog en nationaløkonomisk indstilling og gav en god øvelse i at vurdere det økonomiske liv. Når jeg desuden som manuduktør hver dag arbejdede med nationaløkonomisk stof, kan jeg godt sige, at jeg tilbragte mine dage i en nationaløkonomisk atmosfære.

Stipendierejser

Mit speciale ved min eksamen havde været socialpolitik og jeg søgte stadig at udvikle mine kundskaber på dette område og tænkte også på at studere i udlandet. Men det var krigstid, vi levede under den første verdenskrig fra 1914-18, og selv om Danmark ikke var direkte inddraget i krigen, var forbindelser med udlandet vanskelige. Jeg fik dog i 1915 et rejsestipendium til Tyskland fra Universitetet, og jeg opholdt mig i nogle måneder i Berlin og andre større tyske byer for at sætte mig ind i tysk socialpolitik. Næste år fik jeg et universitetsstipendium til studier i England, men da krigen nu hindrede en rejse til dette land, fik jeg stipendiet konverteret til Sverige og Norge, og i 1916 og 1917 studerede jeg socialpolitik i disse lande i nogle sommermåneder.

I 1915 var det endnu trods verdenskrigen muligt at komme ind i Tyskland, når man havde et officielt ærinde. I den henseende blev jeg godt udstyret med papirer o. s. v. fra Universitetet til de højeste forsik-

ringsmyndigheder dernede. Tyskland var på det tidspunkt det land, som havde den mest systematiske sociale lovgivning med sygeforsikring, ulykkesforsikring og aldersforsikring. Jeg kendte naturligvis hele systemet fra mine studier, men jeg ville se, hvorledes det virkede. Man kan godt sige, at socialforsikringsssystemet i Tyskland var blevet en stat i staten. Man havde mægtige bygningskomplekser til administrationen rundt om i riget, og der var præsidenter og overpræsidenter med fine navne og titler som ledere af de mange fine kontorer.

Jeg opholdt mig temmelig længe i Berlin, hvor der var flest muligheder for at studere de forskellige grene af forsikringsystemet, men jeg rejste også til München og andre større byer, hvor der var lokale centre. Jeg måtte erkende, at der var plan og orden alle vegne – næsten militærisk orden – men jeg havde ligesom indtryk af, at der maledes for lidt brød i det uhyre system. Opnåede vi ikke lige så meget hjemme i Danmark med vore mere folkelige systemer? Det gjorde vi måske, men retsprincipperne var stærkere i den tyske sociale lovgivning end i den danske. Til gengæld var procedurerne lange og meget indviklede.

Krigen mærkedes for en udlænding i den skarpe kontrol, man var udsat for. Kom man til en by, måtte man straks henvende sig til politiet, og man måtte afmelde sig igen meget omhyggeligt. Endda var det ikke ualmindeligt, at politiet om natten kom til hotellet og dundrede på dørene for at se, hvem der boede der. Så var det om at have passet i orden. Men ellers var der ikke meget at mærke. Sulten var endnu ikke kommet til tyskerne, på restauranterne i hvert fald havde man mad nok. Der var ingen sorg at læse i folks ansigter, man var glad og lystig, jeg syntes ofte lidt for lystig, når jeg tænkte på millionerne, som dræbtes derude på slagmarkerne.

Jeg besøgte det socialdemokratiske partikontor i Berlin, og jeg drak øl med et par af lederne på stamknejsen. Der var ikke noget særligt at tale om, krigen nævntes ikke. Jeg besøgte også en af partiets teoretikere, den gamle Eduard Bernstein, der var redaktør af „Sozialistische Monatshefte“, det reformistiske tidsskrift inden for partiet. Han snakkede jeg en del med. Jeg fik indtryk af, at han var mere mod krigen end den officielle partiledelse. Jeg kom til at gøre Bernstein en tjeneste ved min hjemrejse fra Berlin. Han havde en søn, som studerede i England, og han ville gerne sende ham nogle papirer og oplysninger, men det var naturligvis umuligt at sende nogetsomhelst mellem de krigsførende lande. Jeg lovede nu at tage hans papirer med til Danmark og sende dem til England herfra. Jeg havde nu heller ikke selv lov til at tage papirer ud fra Tyskland, men jeg havde en del bøger og noget materiale, som jeg

ville have med hjem, og jeg fik derfor en af de høje præsidenter i socialforsikringen til at skaffe mig en særlig skriftlig tilladelse til at tage skriftligt materiale ud. Blandt dette gemte jeg så Bernsteins papirer og sendte dem til England, da jeg kom hjem.

Mine socialpolitiske studier i Norge og Sverige i 1916 og 1917 skabte mig mange personlige forbindelser inden for de nationaløkonomiske og statistiske kredse. Jeg lærte også bibliotekerne i Oslo og Stockholm at kende, og jeg læste måske mere almindelig nationaløkonomi end egentlig socialpolitik. Men studier var det i al fald. I Oslo kom jeg hurtigt i forbindelse med det statistiske Centralbureau, som svarede til Statistisk Departement i København. Her mødte jeg for første gang direktør N. Rygg, som dengang var øverste leder af Centralbureauet, det blev et bekendtskab og venskab, som varede årene igennem. Rygg havde været professor ved Universitetet i Oslo, men hans hovedindsats blev hans mangeårige stilling som chefdirektør i Norges Bank. Rygg satte mig i forbindelse med en af hans yngre sekretærer, Gunnar Jahn, og også her kom venskabet i stand. Jahn blev ligesom Rygg en af Norges kendte mænd på nationaløkonomiens område. Han blev også professor ved Universitetet i Oslo, og han blev i 1946 Ryggs efterfølger som chef i Norges Bank. Under tyskernes besættelse af Norge i 1940-45 var Gunnar Jahn en af modstandsbevægelsens hovedledere, og da Norge blev frit, og det nye ministerium skulle dannes, blev Jahn udnævnt til finansminister.

I Stockholm blev hovedsædet for mine socialpolitiske studier „Socialstyrelsen“, som er centralstyrelse for socialpolitikken i hele Sverige. Min bedste forbindelse der blev Gunnar Huss, som senere blev generaldirektør i Socialstyrelsen, men jeg fik hjælp og venskab fra alle sider.

Det hændte sig, at mit studieophold i Stockholm i 1917 faldt sammen med den socialdemokratiske konference som holdtes af socialdemokrater fra Holland, Danmark og Tyskland. Meningen var, at det skulle være en slags indledning til en fredskonference, men initiativet var kommet fra Tyskland, og arbejderpartierne i England og Frankrig havde nægtet at deltage. Jeg ved ikke, om Sverige officielt selv var med i konferencen. Fra Danmark var folketingsmand Borgbjerg den ledende, men Stauning var også deroppe, hvad der blev kritiseret hjemme, da han på det tidspunkt var kontrolminister i den radikale regering. Jeg havde ingen del i konferencen, der iøvrigt ikke førte til noget, men jeg snakkede jo af og til med partifællerne. Af tyskerne husker jeg bedst den unge Hermann

Müller, sekretær i det tyske socialdemokratiske parti, en munter og begavet fyr, som havde valgt „Sturehof“ til stamknejspe. Jeg kom også der, og vi drak hyppigt både et og to krus øl sammen. Det var den samme Hermann Müller, der i 1919 som tysk rigskansler måtte undertegne Versaillesfreden i Paris efter Tysklands nederlag i krigen.

På min rejse fra Stockholm til Oslo i juli 1917 for at fortsætte mine studier stod jeg af toget i den lille by Ludvika i Dalarna. Jeg ville have mig en hviledag i det skønne landskab. Da jeg gik gennem byen, så jeg på en plakat, at den svenske udenrigsminister Palmstierna (socialdemokrat) holdt friluftsmøde næste dag i Ludvika. Han gik for at være Entente-venlig, det måtte jeg høre på, og jeg besluttede at blive endnu en dag i Ludvika. Jeg gik til Palmstiernas møde, hans tale var ganske rigtigt Entente-venlig, jeg tror, det var en modvægt mod den tyskvenlighed, som rådede i Sverige i Højrekredse. Efter talen gik jeg hen og hilste på Palmstierna, og jeg blev præsenteret for en ung mand i hans selskab, Richard Sandler. Han var forstander for Brunsvik Arbejderhøjskole i nærheden. Jeg spidsede øren, arbejderoplysning var noget, jeg arbejdede med i Danmark. Jeg havde nok hørt, at der var en slags arbejderhøjskole i Sverige, men jeg vidste ikke, at den lå her ved Ludvika. Jeg blev inviteret ud til højskolen, og jeg blev der endnu en dag i selskab med Sandler og hans lærere. Jeg blev på denne måde informeret om den svenske arbejderoplysnings udvikling, hvad der blev af betydning for mig i mit arbejde med denne sag i Danmark. Sandler blev senere minister i Brantings ministerium, han blev Brantings efterfølger som statsminister og senere i en årrække udenrigsminister. Men Sandler blev også arbejderoplysningens første mand i Sverige, og jeg kunne siges at have haft held med mig, da jeg valgte Ludvika som stoppested på min rejse til Oslo.

Det var dog ikke alene i Tyskland og i Norge og Sverige, jeg beskæftigede mig med nationaløkonomi. Også herhjemme arbejdede jeg godt med tingene. Jeg skrev artikler til nationaløkonomiske tidsskrifter, holdt foredrag i Nationaløkonomisk Forening, bl. a. om Taylor-systemet (scientific management), og arbejdede også privat med andre økonomiske studier. Måske tænkte jeg på Universitetet som et fremtidigt mål, men vel nok mere på, at studierne kunne være til gavn for mig i min embedsmandskarriere. Jeg regnede mest med at skulle fortsætte som embedsmand et eller andet sted i statstjenesten. Jeg kunne endogså sige nej til en stilling i mit tidligere drømmeland, journalistikken. Et års tid efter min ansættelse i Statistisk Departement fik jeg et tilbud fra Socialdemo-

kratens redaktør, Borgbjerg, om en stilling som hans medredaktør ved at overtage aften- og nattjenesten på bladet. Det ville selvfølgelig have betydet en økonomisk fordel for mig, og det ville vel også have givet mig visse politiske chancer inden for Socialdemokratiet, men nu var jeg inde i en anden linie og måtte sige nej tak til det pæne tilbud.

Foruden min virksomhed i departementet havde jeg som nævnt manuduktion for studenter i nationaløkonomi, men min undervisningsvirksomhed udvidede sig efterhånden til helt andre sider. Købmandsskolens direktør, Marius Vibæk, fik mig til at tage timer på Købmandsskolen. Først på aftenholdene, men senere også i tidlige formiddagstimer, og i en årrække havde jeg et næsten fast tilknytningsforhold til handelsskoleundervisningen bl. a. ved særlige kurser, som Vibæk begyndte på og kaldte handelshøjskoleundervisning, og som var begyndelsen til den senere oprettede Handelshøjskole. Det foregik altsammen i den gamle Købmandsskole på hjørnet af Nørrevold og Fiolstræde. Marius Vibæk, der i det hele var en mand med ideer, fandt også på i krigens sidste år, da der ikke var meget at handle med for købmændene, at holde særlige kurser for unge provinskøbmænd, og på disse kurser holdt jeg forelæsninger. Det var interessant at møde disse folk fra det praktiske næringsliv rundt om i landet, og jeg mødte senere i min offentlige virksomhed adskillige af disse købmænd, som i krigstidens sidste år satte sig på skolebænk i Fiolstræde.

Ved siden af dette havde forstander Johs. Borup fået mig til at holde forelæsninger på „Borups Højskole“, der var en slags aftenhøjskole for unge og lidt ældre mennesker i hovedstaden. Jeg forelæste om samfundsøkonomi, og efter forelæsningen diskuterede vi problemerne – det var en interessant og videbegærlig kreds, der var samlet i Borups Højskole. Desuden havde jeg selv oprettet en skole, som jeg ledede og underviste i. Det var „Den socialdemokratiske Arbejderskole“, en aftenskole for fagforeningsmedlemmer og partimedlemmer i Socialdemokratiet. Det var Stauning, der i 1916 opfordrede mig til at tage dette aftenskolearbejde op efter forskellige beslutninger på Socialdemokratiets kongresser. Det var naturligvis kun en meget svag begyndelse til egentlig arbejderoplysning – et område, som jeg iøvrigt fik meget at gøre med senere. Mit undervisningsarbejde var således af meget blandet karakter og måske derved mere interessant. Efterhånden fik jeg ganske godt greb på at undervise voksne mennesker, hvad der kom mig til gode senere, da jeg fik en stilling som lektor ved Københavns Universitet.

Det meste af min undervisningsvirksomhed var aftenarbejde, så jeg havde døgnnet rigeligt fuldt, og selv om betalingen ikke var stor, gav det

dog et nødvendigt tillæg til indtægterne fra min statstjeneste. Det behøver nemlig ikke at være nogen hemmelighed, at staten meget langsomt lagde mærke til, at krigen medførte prisstigning. Eller måske tænkte regeringen, at prisstigningen var en fælles „plage“, som man måtte finde sig i, så længe den varede. Dyrtidstillæg til lønninger i statstjenesten kom meget langsomt og i små portioner under krigstiden. Det var først efter en i 1919 gennemført lønningsreform, at statens lønninger kunne siges at være nogenlunde rimelige.

Mit arbejde i Statistisk Departement blev i det væsentligste knyttet til den socialpolitiske statistik. Men det var et ret omfattende område, og jeg kom navnlig til at beskæftige mig med prisstatistik. Prisstigningen under krigen gjorde prisstatistik aktuel, og allerede i 1914 begyndte departementet at samle oplysninger om varepriser. Det var dog først i 1916, vi begyndte at beregne prisstigningens virkning på et husholdningsbudget, men priserne fra 1914 blev lagt til grund, så den egentlige pristalsberegning fik sit udgangspunkt i 1914. Det var noget helt nyt i departementet den gang, men endnu i de efterhånden meget indviklede pristalsberegninger, som foregår i vore dage, regnes der stadig pristal ud på grundlag af priserne i 1914. Vi udregnede pristal to gange om året, i februar og juli måned – akkurat som nu – og de blev offentliggjort i „Statistiske Efterretninger“. Nogen officiel anvendelse fik disse pristal foreløbig ikke, men de spillede en vis rolle ved forhandlinger mellem arbejdsgivere og arbejdere om lønforhøjelser.

I en lønningskommission, som blev nedsat i oktober 1917, blev spørgsmålet om pristallets anvendelse ved fastsættelse af lønninger taget op til behandling, og i lønningsloven af 1919 blev pristalsregulering indført som normalt led i lønningerne for statens tjenestemænd. Spørgsmålet om automatisk regulering af lønningerne efter pristal blev iøvrigt stærkt diskuteret også uden for lønningskommissionen. Som den, der havde pristalsberegningen i Statistisk Departement, holdt jeg af og til efter opfordring foredrag om systemet i fagforeninger, tjenestemandforeninger og andre institutioner. Jeg holdt mig væsentligst til oplysning om, hvorledes pristallet blev udarbejdet, og hvorledes det kunne anvendes. I arbejderkredse var der ret delte meninger om systemet. Man frygtede mest for, at det ville modarbejde almindelige lønstigninger, så man aldrig opnåede mere end kompensation for prisstigningen. Ser man på udviklingen som helhed i den lange tid, der er gået siden da, må man sige, at denne frygt har været ubegrundet. Et andet spørgsmål, som man ikke kunne stille sig den gang, men som der kan være grund til for nationaløkonomer at stille sig nu, er, om systemet i det omfang, som det efter-

hånden har fået i Danmark, kan forenes med en forsvarlig pengepolitisk udvikling.

I 1916 blev jeg sekretær i en boligkommission, som blev nedsat af Indenrigsministeriet. Krigen havde medført en stærk boligmangel, hvorledes kunne den afskaffes? Spørgsmålet kendes fra alle krige. Formanden for boligkommissionen blev kontorchef Jens Warming fra Statistisk Departement, og jeg blev af ministeriet udnævnt som hans økonomiske og statistiske medhjælper. Foruden mig var daværende assistent i Indenrigsministeriet Johan Bülow sekretær i boligkommissionen, og jeg kan sige, at vort samarbejde var udmærket. Han kunne alt det juridiske ved kommissionens arbejde, og jeg kunne vel lidt af det økonomiske. Det var mit første samarbejde med Johan Bülow. Det fortsattes på mange områder senere. På det socialpolitiske område ved Arbejdskonferencerne i Genève, da Bülow var departementschef i socialministeriet, i foreningen „Norden“, hvor Bülow i mange år var medlem af hovedstyrelsen i min formandstid, og senere i Nationalbanken, hvor han, som nu var blevet overpræsident i København, var medlem af bankens repræsentantskab i en lang årrække og formand i repræsentantskabet fra 1941 til sin død i 1945. Bülow var hurtig og beslutsom. Petitesser interesserede han sig ikke for. Jeg har kun gode minder fra mit lange samarbejde med Johan Bülow.

Boligkommissionen arbejdede til 1920 og udgav forskellige betænkninger. Enkelte positive forslag nærmest af lånepolitisk art blev også gennemført, men det mest betydningsfulde var de undersøgelser, der blev foretaget, og de forhandlinger, som førtes. Gennem årene blev en række personer ført sammen til drøftelser af boligproblemerne, og disse drøftelser blev et af de varigste resultater for de mennesker, der senere skulle arbejde med problemerne. Det var en broget række af mennesker fra de forskellige samfundslag og befolkningskredse, jeg fik lejlighed til at stifte bekendtskab med i min 4-årige sekretærtid i boligkommissionen, og jeg lærte af disse menneskers dygtighed og erfaring. Navnlig erindrer jeg arkitekt, senere professor ved akademiet Ivar Bentsen, der stadig fremholdt betydningen af systematisering og rationalisering i byggefaget for at fremskaffe gode og billige boliger. Endvidere den konservative folketingsmand Johs. Pitzner, der vel ikke var bygningsmand af fag, men hvis praktiske sans og erfaring ofte var en modvægt mod lidt for teoretiske synspunkter.

Krigens år var en mærkelig økonomisk tid at leve i. Jeg skal ikke forsøge at skildre økonomiske og sociale forhold i krigsårene fra 1914–18, men jeg kan ikke undlade at tænke på den hensynsløse spekulation

på børsen og i varehandelen, som gik for sig, og som det syntes umuligt at dæmme op for. Blandt departementets nationaløkonomiske tjenestemænd var forargelsen almindelig. Mellem nationaløkonomer begyndte man at kalde prisstigningen „inflation“, et ord, som ikke havde været i brug før, men som skulle antyde, at prisstigningen skyldtes overflod af købekraft og ikke alene manglen på varer, hvad der ellers var den almindelige forklaring, også i Rigsdagen og regeringen. Blandt andet finansminister Edvard Brandes gav denne populære forklaring i Rigsdagen. Det er vist nok rigtigt, som jeg har sagt i min Finanslovshistorie 1894–1949, at hverken regering, Rigsdag eller Nationalbank under den første verdenskrig var klar over, hvad inflation var. Der blev ikke gjort noget bevidst for at begrænse købekraften. Ved Rigsdagens behandling af skattelove kom dette argument ikke i betragtning som begrundelse for vedtagelse af lovene. Det havde været klogere, det kan vi i hvert fald se nu, om finansministeren havde taget en væsentlig større del af spekulationsgevinsterne som skatter, end han gjorde i krigsårene, og om Nationalbanken havde været noget sparsommere med sine udlån. Det er karakteristisk, at Nationalbanken særlig tænkte på at forøge sine udlån. I sine motiveringer for lettere seddeldækningsregler over for regering og Rigsdag lagde man særlig vægt på, at banken fik større udlånsmuligheder, så den kunne støtte „erhvervslivet“.

Bliver rigsdagsmand

I foråret 1918 skete der en betydelig ændring i hele min livsførelse, idet jeg blev inddraget direkte i det politiske liv. Jeg blev helt uventet valgt til medlem af Landstinget i maj 1918, og dette kræver lidt forklaring.

Landstingsvalget i 1918 var det første valg efter den nye grundlovs valgregler. Den nye grundlov var vedtaget i 1915, men dens ikrafttræden var af hensyn til krigssituationen udsat flere gange. Da Folketingets mandatperiode udløb i maj 1918, kunne man dog ikke udsætte grundlovens ikrafttræden længere, og der blev derfor valg til begge Rigsdagens ting i foråret 1918.

Efter de nye valgregler ville Socialdemokratiet i hovedstaden formentlig kunne vælge 5 medlemmer til Landstinget, medens partiet hidtil kun havde haft ét landstingsmedlem i hovedstaden. Der skulle altså opstilles nye valgkandidater, og denne opstilling foretoges af en meget stor forsamling af repræsentanter for vælgerforeningerne og fagforeningerne. Ret til at foreslå kandidater havde bl. a. partiets forretningsudvalg, og

da jeg siden 1912 havde været medlem af dette forretningsudvalg, deltog jeg i mødet om sagen. Det var hovedledelsens hensigt at lade nogle ældre folketingsmedlemmer gå over i Landstinget, og disse blev foreslået, men man skulle jo have nogle flere med, så der kunne blive et egentligt valg på opstillingsmødet, og man begyndte derfor at finde nogle nye navne frem. Blandt andet nævntes fru Nina Bang, som var gift med folketingsmand Gustav Bang, og var godt kendt i partiet. Så sagde den gamle folketingsmand Wiinblad, tidligere redaktør af Socialdemokraten: „Der er jo også Bramsnæs, ham kan vi da også foreslå!“ Der var ikke nogen, som sagde noget imod, og mit navn kom således på forslagslisten til opstillingsmødet. Jeg havde på dette tidspunkt ingen lyst til at blive rigsdagsmand, og jeg havde ikke tænkt mig at komme på listen, men jeg gjorde ingen indvendinger, da jeg regnede med, at de ældre folketingsmænd ville blive valgt, og at mit navn på listen ikke ville komme til at betyde noget for mig.

Nogen tid efter kom så opstillingsvalget i den store forsamling. Der var mange talere, og der var også en taler fra Frederiksberg, som anbefalede mig, men min overraskelse var meget stor, da optællingen af stemmerne var færdig, og resultatet viste, at jeg var opstillet som nr. 1 på landstingslisten og altså var sikker på valg. I de følgende dage havde jeg mange overvejelser. På en vis måde kunne et landstingsmandat være fristende, men det ville betyde forandringer for mig på andre områder, og det faldt ikke sammen med mine planer på det tidspunkt. Jeg regnede nærmest med en embedsmandsfremtid eller eventuelt en universitetsstilling. Jeg tænkte derfor stærkt på at trække mig tilbage fra opstillingen, og jeg husker, at jeg talte med Steincke derom. Steincke var nemlig også opstillet efter forslag fra en vælgerforening, og han havde fået nr. 2 på listen, så hans valg var også sikkert. Jeg antydede over for Steincke, at vi skulle trække os tilbage og lade de gamle folketingsmedlemmer komme til, men dette vandt ikke Steinckes bifald, han havde formentlig selv ladet sig opstille af vælgerforeningen, så han kunne af den grund ikke godt trække sig tilbage – men han havde nok heller ingen lyst. Mine overvejelser om at trække mig tilbage førte ikke til noget, og jeg blev valgt til landstingsmand den 11. maj 1918. Min virksomhed som rigsdagsmand begyndte i sommersamlingen 1918 på det ny Christiansborg, der nu for første gang blev taget i brug af Rigsdagen, som tidligere havde haft til huse i den gamle kaserne ude på hjørnet af Bredgade og Fredericiagade.

Mit landstingsarbejde blev dog ikke så omfattende, som jeg havde frygtet. Landstingets møder var færre end Folketingets, og møderne

Den socialdemokratiske rigsdagsgruppe ved Rigsdagens åbning efter valgene til Folketing og Landsting i maj 1918,

var kortere. Landstinget havde et finansudvalg, og jeg blev medlem af dette udvalg, men det gamle demokratiske standpunkt var jo, at finansloven hørte til i Folketinget, så jeg havde ingen interesse i at gøre et større arbejde i Landstingets finansudvalg. Finansloven kom normalt først til behandling i Landstinget i slutningen af marts måned, og da den skulle træde i kraft 1. april var der i almindelighed ikke meget at gøre for Landstinget.

Min beskedne stilling i Statistisk Departement kunne jeg naturligvis beholde. Der findes ingen regler i Danmark, der forbyder en tjenestemand i staten at være rigsdagsmand, og der fandtes adskillige eksempler herpå. I disse tilfælde har sådanne tjenestemænd særlige lettelser i tjenesten, så de kan passe deres rigsdagsarbejde. Det kunne jeg også få i Statistisk Departement, men det kom jeg ikke til at benytte mig meget af, da landstingsmøderne i reglen ikke tog lang tid, og jeg havde mit tjenestested lige i nærheden af Rigsdagen. Så snart det kunne lade sig gøre, afviklede jeg min manuduktion og min øvrige undervisningsvirksomhed, hvad der gav mig bedre tid, og den indtægt, jeg mistede derved, kunne nogenlunde modsvares af de rigsdagsdiæter, som jeg nu fik som landstingsmand.

Hvad der tog mest tid for mig i mit rigsdagsarbejde i 1918 var en parlamentarisk Færø-kommission, som Landstinget nedsatte i juni, og som jeg blev medlem af. Hensigten med kommissionen var at angribe statsminister Zahle, der som justitsminister også var minister for Færøerne, og som under krigen var kommet i strid med amtmanden på Færøerne, Svenning Rytter. Det kunne måske nok siges, at Zahle havde optrådt lidt uovervejende og havde været lidt for politisk betonet i sit forhold til amtmanden. Desuden skulle kommissionen dømme i en sag om „landsforræderi“, begået af kongsbonden Johannes Patursson, der i 1917 under krigen havde samlet en folkeadresse til den engelske regering. Patursson var iøvrigt selv medlem af kommissionen, idet han var valgt som landstingsmand for Færøerne i maj 1918 og var indvalgt i kommissionen af det radikale parti i Landstinget.

Færø-kommissionen blev en lang historie med stort forbrug af steno-grafer og tryksager, og den endte med en betænkning, som er en af de tykkeste bøger, Rigsdagen har produceret. Naturligvis fik statsminister Zahle en reprimande af Landstingets flertalspartier, Venstre og Konservative, det kunne de have givet ham uden så lange forhandlinger, og kongsbonden Patursson fik også strenge ord for sin optræden, men det gjorde ham blot mere folkekær på Færøerne. Det eneste faktiske resultat af Færø-kommissionens arbejde var, at den tidligere amtmand på Færø-

ørne, Svenning Rytter, blev så vel modtaget i Venstres politiske kredse, at han blev justitsminister i Neergaards venstreministerium i 1920, da Zahles radikale ministerium måtte gå af. Jeg lærte i Færø-kommissionen, at rigsdagsarbejdet ikke er uforeneligt med stor og urimelig vidtløftighed.

Verdenskrigen slutter

Den 11. november 1918 sluttede verdenskrigen med våbenstilstand, og hele verden åndede op. Selv om vi her i Danmark ikke kan sammenligne slutningen på den første verdenskrig med befrielsen fra tyskerherredømmet efter den anden verdenskrig, husker vi, der var med den gang dog, at det følte som en stor lettelse for vort land. Selv om Danmark ikke havde været direkte med i krigen, var vore forsyningsforhold efterhånden blevet yderst elendige, og vi kunne nu håbe på lettelser. Desuden skabte krigens slutning i den danske befolkning et levende håb om genforening med den danske del af Sønderjylland.

Spørgsmålet om tilbagevenden til mere normale økonomiske forhold medførte, at spændingen mellem de politiske partier øgedes stærkt. Det økonomiske system, som havde været nødvendigt under krigen, var nok efterhånden blevet så omfattende, at ingen rigtig havde rede på, hvad der foregik, ikke en gang indenrigsminister Ove Rode, som var reguleringssystemets egentlige herre og mester. Der måtte nu tænkes på en afvikling. Venstre og Konservative ville helst have, at det hele ophørte, og navnlig var man imod den udstrakte bemyndigelse, der var givet indenrigsministeren ved loven af 7. august 1914, den såkaldte „augustlov“. Regeringen og Folketingets radikale og socialdemokratiske flertal holdt derimod stærkt igen – der var vist nok gået lidt rigelig prestige-hensyn i sagen i alle politiske partier.

Det andet spørgsmål var det *sønderjyske*. Nordslesvigs genforening med Danmark følte alle som et stort nationalt spørgsmål, og ved de Allieredes sejr over Tyskland var muligheden for denne genforening blevet aktuel. Til at begynde med var der enighed mellem de politiske partier om denne sag, men senere blev der stærke modsætninger. I februar 1919, medens der endnu i hvert fald på overfladen var enighed mellem partierne, blev det besluttet at sende en rigsdagsdelegation til Fredskonferencen i Paris for at varetage de danske synspunkter, og jeg blev af mit parti valgt til medlem af denne delegation. Det var de Konservative, der havde foreslået delegationen, og udenrigsminister Scavenius var imod, men da etatsråd H. N. Andersen, lederen af Østasiatisk Kompagni,

Den danske Riksdagsdelegation til Fredskonferencen i Paris februar 1919, ombord på motorskibet „Fionia“.

Fra venstre: Andreas Grau, Nis Nissen, Emil Glückstadt, Kloppenborg-Skrumsager, H. P. Hanssen, Niels Neergaard, Alexander Foss, C. V. Bramsnæs, P. Munch, H. N. Andersen. Yderst til højre: Danielsen.

gik ind for tanken og tilbød at sejle delegationen til Frankrig på sit nye moderne motorskib „Fionia“, gav regeringen sin tilslutning. Hvert af de fire politiske partier på Rigsdagen valgte et medlem til delegationen: Radikale valgte forsvarsminister P. Munch, Venstre folketingsmand Niels Neergaard, Konservative landstingsmand Alexander Foss, og jeg blev valgt af Socialdemokratiet. Hertil kom så etatsråd H. N. Andersen selv og som en slags finansekspert Landmandsbankens direktør Emil Glückstadt, der også var etatsråd, hvad der vist nok ikke tiltalte den gamle etatsråd alt for meget.

Naturligvis måtte delegationen også have medlemmer fra Slesvig, og det blev efter indstilling fra de slesvigske organisationer fire af de kendte danske ledere dernede: H. P. Hanssen, Kloppenborg-Skrumsager, Nis Nissen og Andreas Grau. H. P. Hanssen var danskernes første mand syd for grænsen, formand for den nordslesvigske vælgerforening og medlem af den tyske rigsdag. Kloppenborg-Skrumsager og Nis Nissen var begge medlemmer af den preussiske landdag, og Andreas Grau var redaktør af Dybbøl-Posten, det danske blad i Sønderborg. Grau var indstillet som særlig repræsentant for Mellemslesvig og havde udført et betydeligt arbejde for at skabe interesse for dansk afstemning i Mellemslesvig.

Fredskonferencen i Paris 1919

Den 27. februar 1919 afgik det gode skib „Fionia“ fra Københavns frihavn. Ruten gik nord om Skagen og derefter langs med den norske kyst til Bergen af hensyn til minefaren i Nordsøen. Fra Bergen gik ruten lige over til Englands kyst og ned langs denne kyst til Kanalen, og den 3. marts nåede vi over Kanalen til den franske havneby Boulogne. Med tog kom vi samme aften til Paris.

Det var en stor begivenhed at være med på denne rejse til Paris. Der var enighed mellem de danske politikere om det standpunkt, der skulle indtages i Paris, og tilsyneladende var der også enighed mellem de sønderjyske deltagere. Samværet forløb derfor i god harmoni, det var interessante rejsefæller at være sammen med, og vi lærte hverandre godt at kende på rejsen med „Fionia“. Af sønderjyderne kendte jeg lidt til H. P. Hanssen fra min højskoletid på Askov omkring århundredskiftet. Han havde holdt nogle foredrag på højskolen, og det var foredrag, som både i fremstillingsform og realistisk indhold var værd at lytte til. Hans prægtige Sundevedsdialekt lød kendt for mig, når han talte om bord på „Fionia“, enten det så var ved spisebordet, i den hyggelige salon eller ved vandringer på dækket – og han talte meget og gerne. Jeg kan endnu i tankerne høre hans karakteristiske røst, når jeg mindes vort samvær på „Fionia“, og når jeg mindes vort senere samarbejde både på Rigsdagen og i hans hjemstavn. Nis Nissen var fra Als, og hans særlige Alsdialekt glemmer jeg heller ikke, jeg har det med at knytte dialekter til bestemte personer. Når jeg på rejser gennem Als hører hjemmedialekten, mindes jeg altid Nis Nissen. Andreas Grau talte ikke meget, hans sprog lignede nok nærmest H. P. Hanssens. Kloppenborg-Skrumsager talte derimod meget, men for mig var hans dialekt bare almindelig jysk. Han var jo helt oppe fra Københoved ved grænsen til Danmark. Det var nu ikke alene ved deres særlige dialekter, sønderjyderne gjorde indtryk på mig, deres venlighed og menneskelige varme kom mig umiddelbart i møde, og deres kendskab til de slesvigske problemer var omfattende og dybtgående. Jeg lyttede gerne.

Så var der de danske politikere. Som ny rigsdagsmand havde jeg ikke haft megen lejlighed til at møde dem personligt, men nu lærte jeg

dem bedre at kende. Vore forhandlinger om bord handlede om rejsens formål og planlægning af den fremgangsmåde, som skulle følges i Paris. Et manifest eller en erklæring til den franske presse blev udarbejdet uden vanskelighed, hvad der også viste enigheden mellem politikerne. Det var meget afgørende, at det i erklæringen blev udtalt, at det var de Allieredes sejr, der skabte mulighed for, at de danske i Slesvig kunne komme tilbage til Danmark. Hjemme havde der til at begynde med været forsøgt nogle forhandlinger med tyskerne om spørgsmålet, men det var ikke velset i de Allieredes kredse.

Som minister ledede P. Munch forhandlingerne om bord på „Fionia“. Munch var ikke nogen meget talende mand, han kunne tie og lytte, og hans bemærkninger var altid strengt saglige. Hans røst var monoton, og der var sjældent nogen bevægelse i hans tale. Selv om han vel nok vogtede strengt på, hvad der kom til at stå i presseerklæringen, var han ikke doktrinær, han var altid rede til at drøfte ordlyden i en mening eller sætning, og han var derfor ikke vanskelig at forhandle med. Han gik uden indvendinger med til, at de Allieredes sejr udtrykkelig blev nævnt i erklæringen. Niels Neergaard var mere talende. Mit tidligere indtryk af ham fra aviserne og også fra Rigsdagen var nærmest, at han var en tavs og dyster herre, der altid tyngedes af et mægtigt overhængende ansvar. Sådan var han ikke her. Han talte let og ubekymret, og man fik ikke indtryk af, at han tog vanskeligheder mere alvorligt end andre mennesker. Alexander Foss var industrimanden og forretningsmanden. Det så man på ham, det hørte man, når han talte. Han var vant til konkrete forhandlinger og til afgørelser i kroner og ører. Han havde ikke egentlige særstandpunkter i forhandlingerne, men han kunne til tider lægge vægt på et enkelt ord eller en enkelt sætning. Jeg blev klar over, at han havde været en stærk mand i de mange handelsforhandlinger med udlandet, som han havde deltaget i under krigen. Jeg havde iøvrigt selv deltaget nogle gange i handelsforhandlinger under krigen og havde mødt ham der.

Under de mere selskabelige former, som ikke blev forsømt på „Fionia“ blev samtalerne og tonen mere fri. Neergaard var en fremragende selskabsmand, og han talte fornøjeligt om begivenheder og episoder fra hjemmeliv og rejser. Der kunne være situationer, som opfordrede til en god latter, og Neergaard var aldrig bange for at begynde selv. Foss kunne også fortælle om hændelser og begivenheder, men der var sjældent noget at more sig over i hans beretninger. P. Munch var ikke nogen god fortæller. Det højeste han kunne nå til var vælgermøde-historier, men han var ikke bange for at fortælle, hvordan han var kommet til

kort politisk set, når han var til vælgermøde med I. C. Christensen i Ringkøbing-kredsen. Den bedste fortæller, vi havde i kredsen, var dog H. P. Hanssen. Når han berettede om sine politiske oplevelser i Berlin og Sønderjylland, lyttede vi alle. Han havde måske ikke så megen sans for de særlige pointer, men hans jævne fremadskridende fortælle måde gav altid et klart og fornøjeligt billede af det, der var foregået.

Over hele rejseselskabet vogtede etatsråd Andersen. Han havde arrangeret det hele, og alt gik efter hans regler. Han deltog ikke altid i de egentlige forhandlinger, men der var ikke tvivl om, at han vidste, hvad der foregik. Under samtaler, som han ofte selv søgte anledning til, talte han gerne om gode gamle dages forretningsmåder og lod forstå, at det var dem, han anvendte i sin store verdensomfattende handelsorganisation. „Det er tillid, det kommer an på“, sagde han gerne, og ordet „tillid“ blev altid udtalt med udpræget vestlollandsk dialekt. Foruden etatsråden havde vi Danielsen ombord som den, der ledede det daglige liv. Danielsen var altid Andersens rejeleedsager. Han var så stilfærdig, at man slet ikke lagde mærke til ham, men hans omhu for os på alle områder var rørende, og han var mindst lige så diplomatisk som den gamle etatsråd selv. Den første eftermiddag ombord gik jeg i halvmørket tur på dækket, en skikkelse gled lydløst forbi, og jeg hørte en lavmælt røst: „Etatsråden klæder om til middag“. Det var Danielsen, der vogtede ceremoniellet, og nu vidste vi, at det var smoking til middagen.

I Paris. Den slesvigske kommission

Ved ankomsten til Gare du Nord i Paris den 3. marts mødtes delegationen af den danske minister i Paris, kammerherre Bernhoft, og magister H. V. Clausen, der var sendt til Paris som regeringens særlige rådgiver i det slesvigske spørgsmål. Professor Paul Verrier var også mødt. Han var professor i nordiske sprog ved Sorbonne i Paris og var meget interesseret i det slesvigske spørgsmål. Han havde udarbejdet et resumé om dette spørgsmål til brug for Fredskonferencen.

Der havde allerede været mulighed for den danske minister til at fremsætte den danske regerings synspunkter for Fredskonferencen, idet Bernhoft og H. V. Clausen havde været tilkaldt til at afgive forklaring for „10-mands rådet“ allerede den 21. februar. 10-mands rådet bestod af premierministre og udenrigsministre fra de fem allierede hovedmagter: Frankrig, England, USA, Italien og Japan. Grundlaget for Bernhofts fremstilling var en instruks fra det danske udenrigsministerium af 14.

januar 1919, og denne instruks var udarbejdet på grundlag af en resolution, som den 16. og 17. november 1918 var vedtaget af den Nordslesvigske Vælgerforening på møderne på „Folkehjem“ i Åbenrå. Med hensyn til afstemningen om genforening med Danmark fremsattes der følgende krav:

- 1) Samlet afstemning i Nordslesvig til en grænselinie, der gik syd om Tønder og nord om Flensborg (H. V. Clausen-linien. Zone 1).
- 2) Kommunevis afstemning i tilstødende distrikter af Mellemslesvig (zone 2).
- 3) Ret til at deltage i afstemningen for alle hjemmehørende mænd og kvinder over 20 år, som
 - a) er født i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg, Flensborg og Tønder amter,
 - b) eller har haft fast ophold inden for disse amter siden 1. januar 1900,
 - c) eller er født i de nævnte amter, men udvist af de hidtil værende myndigheder.

Der var enighed i den danske delegation om disse krav, og det var disse principielle krav, som fra delegationens side blev fremsat over for Fredskonferencen. Dette skete allerede den 6. marts, da delegationen blev modtaget af den kommission, som havde med de slesvigske spørgsmål at gøre. Præsidenten for denne kommission var franskmænden André Tardieu, og englænderen Sir Eyre Crowe var vicepræsident. Delegationen mødte i udenrigsministeriet den 6. marts om formiddagen, og efter aftale fremførte minister Bernhoft nu officielt på delegationens vegne de danske ønsker og krav i overensstemmelse med Bernhofts fremlæggelse den 21. februar. Efter Bernhofts tale blev der rettet en række spørgsmål til delegationen, som besvaredes efterhånden efter indbyrdes forhandlinger mellem delegationens medlemmer. Spørgsmålene viste, at kommissionens medlemmer havde sat sig godt ind i sagen, og vi fik det indtryk, at de danske synspunkter blev vel modtaget. Der blev bl. a. stillet spørgsmål om eventuel rømning af militær syd for afstemningsgrænsen. Vore sønderjyder mente, at rømning burde finde sted ca. 10 kilometer syd for afstemningsgrænsen, men lagde i øvrigt ikke særlig vægt på sagen.

Allerede to dage efter, den 8. marts, fik vi underhånden meddelelse om, at kommissionens indstilling til Fredskonferencen ville blive i over-

ensstemmelse med de danske ønsker. Meddelelse til delegationen om den slesvigske kommissions indstilling blev givet på den måde, at direktør Laroche fra det franske udenrigsministerium, der var medlem af den slesvigske kommission og Tardieu's højre hånd, sendte bud efter minister Bernhoft, H. P. Hanssen og H. V. Clausen til et møde i udenrigsministeriet. Her blev der givet meddelelse om indstillingen, og nogle detaljer, bl. a. om afstemningsordningen og rømningsspørgsmålet blev drøftet. Vor delegation havde som nævnt foreslået en rømningslinie for tysk militær ca. 10 km syd for afstemningsgrænsen af 2. zone. Det meddeltes nu, at denne rømningslinie blev rykket ned til en linie Slesvig-Husum, men i øvrigt var reglerne for stemmeret og andre forhold i overensstemmelse med de danske forslag. Sådan forstod man det da fra dansk side. De tre danske herrer gik derfor velfornøjede bort, Bernhoft for at telegrafere til København, at vore forslag var antaget, og H. P. Hanssen og H. V. Clausen til et hotel, hvor delegationens øvrige medlemmer var samlet, for at meddele den gode nyhed. Der blev stor glæde, og delegationen lykønskede sig selv med det opnåede gode resultat i champagne og mange taler, ikke mindst af Neergaard.

Under opholdet i Paris aflagde delegationen høflighedsbesøg hos den franske udenrigsminister Pichon og hos præsidenten for deputeretkammerets udenrigskomite Franklin-Boullion, men når vi ikke havde delegationsmøder, kunne de enkelte deltagere søge deres særlige forbindelser. Jeg var en dag inviteret til en modtagelse i den socialdemokratiske gruppe i deputeretkammeret af Pierre Renaudel, som jeg havde mødt en gang i Danmark. Jeg mindes, at jeg bl. a. traf Marcel Cachin, der senere blev den store kommunistleder i Frankrig.

Delegationen forlod Paris den 13. marts og rejste over Boulogne til London som den engelske stats gæster. Det havde etatsråd Andersen sørget for, han havde ikke noget imod at vise, at hans indflydelse i England var betydelig. Vi måtte aflægge visit hos den engelske udenrigsminister, Lord Curzon, og hos dronning Alexandra, og begge steder var det tydeligt, at etatsråden følte sig hjemmevant. Han befandt sig bedre i London end i Paris. Vort besøg i London var en diplomatisk høflighedsvisit, og efter nogle dages forløb rejste vi til Newcastle, hvor en lille dansk båd tog os ombord for hjemfarten. Det gode skib „Fionia“ var fra Boulogne gået på langfart i Ø.K.s tjeneste.

Fredag den 21. marts gik vi i land i København, og i et rigsdagsmøde, som blev holdt den 3. april, aflagde Neergaard en meget fyldig og meget optimistisk beretning om delegationens gode resultat. For mit eget vedkommende deltog jeg naturligvis i den almindelige glæde, hvad

jeg også havde gjort i Paris. Jeg havde dog under vore forhandlinger advaret mod at gå for langt mod syd ved afstemningen i 2. zone for ikke at skabe for stærk tysk modagitation.

Vi blev holdt for nar i Paris

Da den danske delegation rejste hjem fra Paris, måtte man gå ud fra, at alt var ordnet efter danske ønsker. Så meget større blev overraskelsen derfor, da de Allieredes fredsforslag til Tyskland blev offentliggjort den 7. maj. Det indeholdt nemlig foruden de to afstemningszoner, som delegationen regnede med, en 3. afstemningszone helt ned til en linie Kappel–Slien–Tønning. Halvøen Ejdersted var således også inddraget. Det lød for mig helt meningsløst, der var jo ingen danskere dernede.

Hvorledes var nu denne 3. zone blevet til? Det kunne man overhovedet ikke få rede på den gang. Den almindelige antagelse herhjemme var, at den var kommet til i sidste øjeblik, inden fredstraktaten blev offentliggjort. Senere er der fremkommet andre oplysninger. I 1926 blev der udgivet en bog „Slesvig på Fredskonferencen“, der skulle forklare alt vedrørende disse forhold. Bogen var skrevet af selveste Tardieu, formanden for den slesvigske kommission, dog i samarbejde med Franz von Jessen, som der står på titelbladet. Da bogen udkom på dansk, må Tardieus manuskript formodentlig være oversat af Franz von Jessen, og der er vel nok sandsynlighed for, at en del af bogens indhold er skrevet af ham.

Bogen er som helhed meget tendentiøs skrevet, med kraftige angreb på den danske regering og navnlig på udenrigsminister Scavenius. Disse angreb må være Franz von Jessens værk, da man ikke kan tænke sig, at Tardieu har villet inkludere sig på noget sådant. Såvel Tardieu som Franz von Jessen var medarbejdere ved „Le Temps“, og det må antages, at Franz von Jessen har haft betydelig indflydelse på Tardieus opfattelse af det slesvigske spørgsmål. Man læser derfor bogen med betydeligt forbehold, men dens angivelser af datoer for møder og beslutninger samt af dokumenter og uddrag af de officielle mødereferater må vel antages at være korrekte.

Har den slesvigske kommission under Tardieus ledelse holdt den danske rigsdagsdelegation for nar? – Efter bogen ser det sådan ud. Delegationen forhandlede den 6. marts med den slesvigske kommission om afstemning i 1. og 2. zone og om rømning af tysk militær i et bælte syd for afstemningslinien. Der var ikke tale om, at man stillede noget spørgsmål

til delegationen om en 3. zone. Der var ikke tale om en antydning fra kommissionens side om afstemning i en 3. zone. Og af Tardieus bog fremgår det, at man allerede i den slesvigske kommission havde taget beslutning om en 3. zone. Da direktør Laroche den 8. marts tilkaldte minister Bernhoft, H. P. Hanssen og H. V. Clausen for at redegøre for kommissionens indstilling, drøftede man i længere tid visse tekniske spørgsmål om afstemningen, men ikke et ord blev nævnt om en afstemning i 3. zone. Laroche meddelte, at rømningen ville foregå ned til en linie Slien-Husum, altså betydeligt længere syd, end delegationen havde ønsket, men ikke et ord om afstemning i denne zone blev nævnt.

I Tardieus bog forklares det, at beslutningen om afstemning i 3. zone var taget af den slesvigske kommission på dens møde den 26. februar. Dagen i forvejen havde kommissionen holdt sit første møde, formentlig af mere formel karakter. Det kan måske være tvivlsomt, om beslutningen om 3. zone er truffet allerede i den slesvigske kommissions møde den 26. februar. For det første må det vel siges, at det er mærkeligt, at en kommission træffer en så vigtig beslutning allerede i sit første egentlige arbejds møde, og for det andet syntes det at fremgå af Tardieus bog, at flere af kommissionens medlemmer havde sagt, at de måtte overveje sagen. Laroche, der ledede mødet den 26. februar, har åbenbart presset på og meget behændigt fået det drejet derhen, at der blev taget en foreløbig beslutning. Det hedder videre i Tardieus bog, at beslutningen blev drøftet og endelig tiltrådt i et kommissionsmøde den 1. marts. Den beslutning, der her er tale om, er en afstemningslinie helt ned til Slien-Tønning, som altså også omfatter halvøen Ejdersted. Nu er der det mærkelige, at afstemningslinien i den slesvigske kommissions indstilling af 8. marts ikke går så langt mod syd, men lader 3. zone standse ved en linie, der går ud i Vesterhavet netop syd for Husum, altså en linie Slien-Husum. Denne ændring i den linie, som blev vedtaget den 26. februar eller den 1. marts, gives der ingen forklaring på i Tardieus bog. Hvis man vil være meget venlig mod den danske delegation, kan man måske formode, at det er dennes synspunkter, der har medført, at afstemningslinien blev rykket lidt mod nord i indstillingen af 8. marts. Jeg vil antage, at det er englænderne i kommissionen, som har fået gennemført Husum-linien, måske påvirket af den danske delegations synspunkter.

Indstillingen fra den slesvigske kommission af 8. marts blev noget omredigeret og endelig afgivet den 19. marts. Denne indstilling blev den 26. marts vedtaget af „Centralkommissionen for territorialanliggender“, for hvilken kommission Tardieu også var formand, og herfra

gik indstillingen den 28. marts til udenrigsministerrådet, der ligeledes godkendte den. Endelig kom indstillingen til det øverste råd, „The Big Four“, (Clemenceau, Woodrow Wilson, Lloyd George og italieneren Orlando), som i mødet den 15. april tiltrådte den. Ved behandlingen af den slesvigske kommissions indstilling i det øverste råd var det den engelske udenrigsminister Balfour, som forelagde indstillingen fra udenrigsministerrådet. Han anbefalede den trods dens „tilsyneladende meningsløshed“, som han sagde efter Tardieus referat. Indstillingen har vel forekommet ham et meget indviklet system med 3 afstemninger i 3 zoner til 3 forskellige tidspunkter. Tilføjelsen af 3. zone som afstemningszone havde netop gjort systemet særlig indviklet.

Afgørelsen af det slesvigske spørgsmål var i lang tid holdt så hemmeligt, at minister Bernhoft, der stadig søgte at orientere sig om udviklingen, lige til den 7. maj var overbevist om, at der kun var tale om 2 afstemningszoner. Hertil måtte han være i sin gode ret. Han kunne ikke vide, at Laroche den 8. marts ikke havde givet fuld oplysning om den slesvigske kommissions beslutning. Han kunne kun tro, at afstemningen omfattede 1. og 2. zone, således som Danmark havde stillet forslag om. Om Laroche og Tardieus optræden overfor Bernhoft og den danske delegation kan siges at være fair, er et andet spørgsmål.

Vil man danne sig et skøn over, hvilke årsager der har bevirket Fredskonferencens afgørelse i strid med de fra officiel dansk side fremsatte ønsker, må man nok søge på ret forskellige felter. Det blev vist nok i 1919 almindelig antaget, at det skyldtes private danskeres indflydelse på Fredskonferencen. Dette må dog efter senere oplysninger antages for usandsynligt. I Tardieus bog får man nærmere oplysninger om disse underhandleres virksomhed. Dr. med. J. Collin, der kom til Paris i slutningen af januar 1919, havde skaffet sig et privat „mandat“ fra et nyoprettet såkaldt „mellemslesvigsk udvalg“, der bestod af nogle folk fra Flensborg, samt fra nogle sønderjyske foreninger i København.

Collin indgav et memorandum til Fredskonferencen den 20. februar, dagen før minister Bernhoft fremførte sine krav for 10-mands rådet. Som helhed syntes dette memorandum, der omtales nærmere hos Tardieu, ikke egnet til at gøre noget indtryk på mennesker, der overvejede en national ordning. Det er meget hadefuldt mod den danske regering og fremsætter helt ubeviselige påstande, således at flertallet af det danske folk er for et dansk Sydslesvig til Dannevirke-linien, og at der er „uomstødelige vidnesbyrd“ for, at befolkningen her ønsker at blive genforenet

med Danmark. For Collin er Dannevirke-linien på dette tidspunkt kun linien Slien–Husum.

Noget senere, i begyndelsen af marts, kom greve Bent Holstein til Paris. Han har også en fuldmagt fra mellemslesvigsk udvalg, og han udarbejder et memorandum til Fredskonferencen, som han dog først får afleveret de sidste dage i marts måned. Der er sikkert et udmærket samarbejde mellem Holstein og Collin, men med Holsteins ankomst øges kravene til Fredskonferencen. Collin havde tilsyneladende ikke taget afgørende stilling til, om der skulle være afstemning til Dannevirke-linien, som altså kun gik til Husum, eller om landet skulle afstås til Danmark uden afstemning. Men nu bliver der taget skarpt afstand fra afstemning. Sydslesvig skal med historisk ret tilbagegives til Danmark. Der var dog den vanskelighed med den amerikanske præsident Wilsons „selvbestemmelsesret“. Kunne man helt komme uden om den? Vist nok på initiativ fra Flensborg fremsatte Holstein nu et forslag om en „omvendt“ afstemning. Når Sydslesvig var indlemmet i Danmark, skulle befolkningen efter nogle års forløb have lov til at stemme om eventuel tilbagevenden til Tyskland. Holstein var dog heller ikke tilfreds med, at Dannevirke-linien kun gik til Husum. I hans memorandum krævedes linien Slien–Tønning med Ejdersted indbefattet, således som det oprindelig havde været for den afstemningslinie, der blev vedtaget i den slesvigske kommission den 1. marts.

Her kommer der et punkt, hvor det kan siges, at Holstein har opnået et resultat ved hjælp af de medlemmer i den slesvigske kommission, som ønskede Ejdersted inddraget under 3. zone. Til dem hørte amerikaneren Haskins, for ham var der principielt ingen grænse for Wilsons „selvbestemmelsesret“. Når der skulle være afstemning om nationalt tilhørsforhold, så måtte man have det hele med, og så skulle alle i området have ret til at stemme. Så fik man på den måde en endelig afgørelse, og der kunne ikke senere rejses krav fra befolkningen. I og for sig er denne Haskins' tankegang logisk rent statspolitisk set. Men Haskins havde ikke øje for det danske synspunkt eller for den risiko, som fandtes for, at tyskerne skulle stemme dansk, ikke fordi de ville være danskere, men fordi de ville slippe ud af det forarmede Tyskland. Og han så ikke den fare for Danmark, det ville være at få en sådan befolkning inden for grænserne.

Som følge af Haskins' teoretiske indstilling til afstemningsproblemet har han sikkert ikke været vanskelig at overbevise, da Holstein kunne meddele ham, at Ejdersted var „meget danskvenligt“, og gennem et brev til Laroche fik Haskins derfor Tardieu som formand for den sles-

vigske kommission til at indkalde et nyt møde så sent som den 4. april 1919, og her foreslog han så Ejdersted inddraget igen under afstemningsområdet. Det gik nu ikke så let. Englænderne modsatte sig. Sir Eyre Crowe lod en af sine sekretærer påvise, at Ejdersteds beboere var tyske, og hvis de stemte dansk, var det ikke af nationale grunde, men af pengehensyn. Han påviste også, at det var farligt for Danmark at få sådanne beboere ind i landet. Trods denne gode begrundelse for ikke at følge Haskins, sejrede denne dog på sin „anseelse“ i kommissionen, som Tardieu skriver. Haskins' særlige interesse for udvidelse af 3. zone kan muligvis også skyldes hensyn, som man i USA måtte tage til dansk-amerikanerne, der ud fra gamle historiske synspunkter ville have det hele med og pressede på derovre.

Med denne undtagelse, der altså kun drejede sig om en tidligere vedtaget afstemningslinie, kan man vist sige, at de 2 private „diplomater“ ikke opnåede noget i Paris. Afstemning i en 3. zone var blevet vedtaget uden deres tilstedeværelse og forøvrigt næsten før deres ankomst. Det kan man aflæse af datoerne for konferencens arbejde. Collin afleverede sit memorandum den 20. februar, og det kan næppe have virket så hurtigt, at det har været årsag til vedtagelsen i den slesvigske kommission den 26. februar. Og Bent Holstein kom jo endnu senere. De to udsendinge har nok haft en række personlige sammenkomster med mennesker i Paris, som gerne så hele Slesvig indlemmet i Danmark uden afstemning, og de har nok også haft samtaler med medlemmer af kommissionen, men de blev aldrig modtaget i kommissionen, og de er næppe heller blevet modtaget på fransk ministerplan. De to herrers såkaldte „mandat“ var da også så spinkelt som muligt. Et „mellemlesvigske udvalg“ bestående af gode danske mænd, der havde valgt sig selv, og nogle private sønderjyske foreninger i Danmark kunne vel næppe udstede et „mandat“, der betød noget på en verdenskongres.

Årsagerne til Fredskonferencens holdning over for Danmark må søges på et helt andet hold. Den skyldtes, at det officielle Danmark i Paris betragtedes som et *tyskvenligt* land. Dets regering var tyskvenlig, mente man, og navnlig udenrigsminister Erik Scavenius var tyskvenlig. Denne betragtning, der var udbredt i Frankrig, deltes i ikke ringe grad af den engelske regering og måske også af de andre allierede lande. Rent umiddelbart blev den danske regering mistænkt for at ville ordne Slesvigspørgsmålet direkte med Tyskland uden om Fredskonferencen. I Frankrig var der kredse, der endnu huskede Clemenceaus brud med Georg Brandes i 1915, da Clemenceau skrev sin artikel med overskriften „Adieu Brandes“, fordi denne havde skrevet, at Danmark ikke ville modtage

Slesvig af et ydmyget Tyskland. Man hørte heller ikke noget fra det officielle Danmark om, at det var de Allieredes sejr, som havde skabt forhåbninger om at få danske dele af Sønderjylland tilbage til Danmark. Selv om man ikke kan sige, at Scavenius var tyskvenlig, så manøvrerede han, som om han var det.

Denne animositet mod det officielle Danmark var antagelig også grunden til den noget mærkelige behandling af den danske rigsdagsdelegation på Fredskonferencen. For øvrigt må det siges, at delegationen kom for sent til Paris. Den skulle naturligvis have været til stede, da de danske ønsker blev fremsat for 10-mands rådet den 21. februar 1919, så disse ønsker var blevet fremsat på Rigsdagens vegne. Nu var det minister Bernhoft, som fremsatte de danske ønsker alene på regeringens vegne, og denne regering var mistænkt for tyskvenlighed. Så kommer der et par uger senere en rigsdagsdelegation og fremsætter de samme ønsker. Det er ikke helt uforståeligt, at delegationen betragtedes som en slags regeringsdelegation. For P. Munchs vedkommende og også for mit vedkommende kunne der være grund til at betragte os som regeringsdelegerede. Munch var medlem af regeringen og kunne derfor anses som direkte udsending fra Scavenius, og danske socialdemokrater ansås for at have været tyskvenlige under krigen. De havde bl. a. i 1917 deltaget i en slags „fredskonference“ i Stockholm sammen med tyskere og hollændere, medens de franske og engelske arbejderpartier havde nægtet at deltage. Jeg kunne derfor også mistænkes for tyskvenlighed. At venstremanden Niels Neergaard og den konservative Alexander Foss skulle kunne mistænkes for at være talerør for en tyskvenlig dansk regering, det lyder helt utroligt herhjemme – men hvad kunne Fredskonferencen egentlig vide herom.

Hvad der foregik herhjemme

For at vurdere forholdene nærmere må man se på, hvad der foregik herhjemme i Danmark. I 1921 blev der på Udenrigsministeriets foranstaltning udgivet en slags Hvidbog med aktstykker over „Det slesvigske Spørgsmåls diplomatiske Historie 1914–1920“, udarbejdet af arkivar Sage de Fontenay. Bogen var „strengt fortrolig“ den gang, men det er formodentlig forbi nu. Den giver et billede af, hvad der skete under krigen og under fredsforhandlingerne, ligesom den indeholder referater af de hemmelige møder i Rigsdagen. Når jeg gennemlæser bogen, mindes jeg mange af de forhold, som fik betydning for Danmark på Freds-

konferencen i Paris, og det kan ikke helt nægtes, at der foregik ting, som med lidt god vilje kunne give indtryk af en tyskvenlig regering.

På forhånd var Fredskonferencen meget velvillig stemt over for alle forslag om at fratage tyskerne så meget som muligt af Slesvig, og den var derfor meget mistænksom over for den danske regerings tilbøjelighed til at være tilbageholdende på dette område. Man gik ud fra, at det var af hensyn til Tyskland. Hertil bidrog ikke mindst mistanken mod den danske regering for at ville ordne det slesvigske spørgsmål med Tyskland uden om Fredskonferencen. Der havde været følere ude herom fra regeringens side. Det mærkeligste var en adresse til det tyske folk. Regeringen nærstående folk, måske med professor Aage Friis i spidsen, havde i oktober 1918 uden tvivl i forståelse med regeringen startet en adresse til det tyske folk med anmodning til dette folk om at vise højsind og retfærdighed over for danskerne i Nordslesvig. Fra adskillige sider kom der protest mod denne adresse og advarsler imod at underskrive, og adressen blev da også trukket tilbage. I Berlin blev der ført underhåndsforhandlinger, og man sendte professor Aage Friis derned som forhandler, hvad der åbenbart var en fejl, da hans diplomatiske evner på ingen måde kunne siges at holde mål med hans trang til åbenmundethed. Regeringen kunne benægte, at der var ført *officielle* forhandlinger, men alligevel.

Den 23. oktober 1918 havde man i et lukket møde i Rigsdagen vedtaget en resolution, hvis formål var at udtale, at nationalitetsprincippet skulle lægges til grund for ordningen af det slesvigske spørgsmål. Det var sikkert en klog indenrigspolitisk resolution, der bandt Rigsdagens partier imod rådende tendenser til en aktivistisk politik mod tyskerne. Men resolutionen var dårligt formet, hvis den skulle anvendes udadtil og det syntes Scavenius ikke at have forstået. Det hed bl. a. i negativ form, „at ingen anden ændring i Slesvigs nuværende stilling end efter nationalitetsprincippet“ ønskedes af det danske folk. Det kunne fortolkes, som om man også kunne være tilfreds med, at der ingen ændring skete. Der kunne nok have stået positivt, at man ønskede en ændring efter nationalitetsprincippet. I resolutionen henvistes til „det fra begge de krigsførende magters side godkendte nationalitetsprincip“, hvad der ikke lød godt i de Allieredes øren, og tyskernes godkendelse af dette princip var jo også først kommet i allersidste øjeblik og måtte nærmest betragtes som et nødråb til amerikanerne.

Selv om resolutionen naturligvis ikke var tænkt tyskvenlig, kunne den mistænkes for at være det. Denne resolution blev nu af udenrigsminister Scavenius sendt til de Allieredes gesandtskaber i København og til de

danske gesandtskaber i de Allieredes lande til brug ved henvendelser til udenrigsministrene. Den franske udenrigsminister Pichon rynkede stærkt på næsen, da minister Bernhoft præsenterede resolutionen for ham den 20. november 1918. Hvad man fra de Allieredes side ventede fra Danmark var en erkendelse af, at det var de Allieredes sejr, der havde muliggjort det danske Slesvigs tilbagevenden til Danmark. Det kunne man naturligvis ikke sige i Rigsdagens resolution den 23. oktober 1918, da krigstilstanden endnu vedvarede, men efter den 11. november, da våbenstilstanden var sluttet, tøvede man i Danmark med at erkende de Allieredes sejr officielt.

Dette var åbenbart en bestemt taktik af Scavenius, og da han den 28. november 1918 til de allierede gesandtskaber i København oversendte den nordslesvigske vælgerforenings resolution af 17. november om genforening med Danmark, nævnte han ikke noget om betydningen af de Allieredes sejr. Denne taktik fortsattes, uanset at der fra de danske gesandtskaber i London og Paris kom udtalelser til udenrigsministeren om betydningen af en sådan officiel anerkendelse. Endnu i et brev af 24. januar 1919 til minister Castenschiold i London giver Scavenius en lang begrundelse for, at det ikke vil være klogt og værdigt af Danmark at vise „taknemmelighed“ over for de Allierede. Han mente også, at det ville være at desavouere den af Danmark førte politik under krigen. Ved en fest for H. P. Hanssen den 15. december 1918, hvor statsminister Zahle holdt festtalen, sagde han heller ikke noget om betydningen af de Allieredes sejr, men brugte efter et referat i Paris udtrykket „da nuværende omstændigheder har tilladt“ (at de danske kunne vende hjem), hvad der vakte ugunstig opmærksomhed i Paris. Udenrigsministeriet dementerede derefter udtrykket og hævdede, at Zahle havde sagt „den store verdensulykke skænker nu de danske sønderjyder“ o.s.v. Om udtrykket „verdensulykke“ var klogt valgt og bedre end det første kan måske diskuteres.

Det vakte forundring i de Allieredes kredse, at der længe ikke kom nogen henvendelse fra Danmark til Fredskonferencen. Efter våbenstilstanden den 11. november 1918 forhandlede professor Aage Friis i Berlin, og den 15. november sendte han telegram hjem til udenrigsministeriet om, at han forhandlede med Haase, David, Solf og Breitscheid (tyske politikere, der nu var kommet i regeringen). Det måtte vel siges at være en slags tyske forhandlinger. Den 17. november holdt som tidligere nævnt den nordslesvigske vælgerforening sit møde i Åbenrå, hvor de danske krav formedes i en resolution. Denne resolution blev gennem den danske gesandt i Berlin, Carl Moltke, sendt til Danmark

med anmodning om at forelægge den for de Allierede. Nu burde Danmark nok være gået til Fredskonferencen med sine krav, men Scavenius var stadig omhyggelig med ikke at tage noget initiativ, og han nøjedes derfor med på den formelt rigtige måde at sende Åbenrå-resolutionen til de Allieredes gesandter i København den 28. november. Samtidig spurgte han forsigtigt om, hvad han videre skulle gøre. Han fik derefter af den franske regering at vide, at han skulle sende en officiel henvendelse til Fredskonferencen, og dette blev så gjort den 12. december 1918, idet udenrigsministeren udtrykkelig fremhævede, at det skete efter anvisning fra den franske regering.

Man må regne med, at den danske regerings noget overdrevne forsigtighed og frygt for selv at komme ind i billedet og de noget uklogt begyndte forhandlinger i Berlin med Aage Friis som „underhandler“ har skabt en uvilje mod den danske regering i Paris, og at det er denne forhåndsuvilje, som har været afgørende for Fredskonferencens mærkelige behandling af de danske officielt fremsatte ønsker og krav. Det var ikke de private „forhandlere“ Collin og Holstein, som fik betydning.

Den videre udvikling

Det måtte naturligvis vække stor opstandelse herhjemme, da de Allieredes fredsforslag af 7. maj 1919 med en 3. afstemningszone blev kendt. Udenrigsministeren var vel nok den mest forbavsede, da minister Bernhoft hele tiden havde sendt meddelelse hjem om, at den slesvigske kommissions indstilling, som vi alle regnede med angik 1. og 2. zone, var godkendt i alle instanser på Fredskonferencen.

Regeringen søgte nu at få Rigsdagen med til en slags protest, men der var efterhånden gået så meget intern politik i sagen, at der ikke kunne opnås enighed. I et lukket møde i Rigsdagen den 12. maj vedtog Venstre, Radikale og Socialdemokrater en resolution, der udtalte sig for de afstemningslinier, der var fremsat af den danske rigsdagsdelegation, men de Konservative stemte imod, de ville ikke være med til at fremsætte nogen ny udtalelse.

Fredskonferencen blev gennem minister Bernhoft gjort bekendt med Rigsdagens stilling, og det har vel nok haft nogen indflydelse på det endelige resultat, som blev, at bestemmelserne om afstemning i 3. zone blev taget ud af den endelige fredstraktat. Den foreløbige traktat, som blev forelagt tyskerne den 7. maj, havde vakt stærk utilfredshed hos tyskerne, og det er vel sandsynligt, at denne modstand fra tysk side har

været stærkt medvirkende til, at afstemning i 3. zone gik ud. Det har nok mest været sådan, at de Allierede, ikke mindst England, gerne ville give tyskerne en lille indrømmelse, som ikke kostede dem selv noget.

Tyskland havde den 28. maj afgivet svar på fredsforslaget af 7. maj, og i dette var der altså også protesteret imod forslaget om afstemningerne i Slesvig. Tyskland var ikke imod afstemning i 1. zone, dog ville man have en nordligere linie og ikke en samlet afstemning, men kommunevis afstemning i Nordslesvig. Derimod protesterede tyskerne stærkt imod afstemning i 2. zone og 3. zone. Det tyske svar var et vidnesbyrd om, hvad Danmark ville være kommet ud for, hvis man havde forsøgt en ordning direkte med Tyskland og havde nøjedes med at anråbe det tyske folk om „retfærdighed“, som der stod i oktober-adressen af 1918.

Samtidig med, at 3. zone i fredstraktaten bortfaldt som afstemningszone, bortfaldt den også som militær rømningszone, hvad der herhjemme gav anledning til stærke politiske angreb på regeringen. Heri var den danske regering dog ganske uskyldig. I sin tale for 10-mands rådet den 21. februar havde minister Bernhoft på den danske regerings vegne fremsat ønsket om rømning til linien Slesvig-Husum, og ved den danske delegations møde med den slesvigske kommission den 6. marts havde de sønderjyske medlemmer af delegationen krævet rømning ca. 10 km syd for 2. zones afstemningslinie. Dette faldt væk, da kommissionen indførte afstemning i 3. zone, idet man samtidig gjorde afstemningslinien til også at være rømningslinie. Beslutning om, at afstemningslinie og rømningslinie skulle falde sammen, var allerede taget i den slesvigske kommissions møde den 8. marts. Her blev det ifølge Tardieus referater drøftet, om der skulle finde rømning sted i et bælte syd for 3. zone, som jo allerede den gang var gjort til afstemningszone. Amerikaneren Haskins foreslog imidlertid, at det udtrykkeligt blev fastslået, at rømningslinien skulle falde sammen med afstemningsområdets sydgrænse, og dette blev vedtaget i kommissionen.

Som de politiske forhold efterhånden havde udviklet sig herhjemme, måtte man regne med, at bortfald af rømningszonen ville give sig udslag i angreb på regeringen og i stærke krav om indførelse af rømningszone igen. Der blev også foretaget visse følinger i Paris, men det viste sig umuligt at opnå noget, og der skete intet. Der er ikke nogen grund til at antage, at rømningsspørgsmålet havde nogen reel betydning for den senere afstemning. Sønderjyderne i rigsdagsdelegationen var, som det fremgår af referaterne, ikke særlig ivrige for rømning. På den anden side gjorde den stærke danske agitation for rømning af 3. zone formentlig

sit til, at tyskerne blev mere ophidsede, og at dette førte til et større tysk stemmetal ved afstemningen i 2. zone.

Derimod var der et andet spørgsmål, som havde fortjent stærkere opmærksomhed fra de sider, der var ivrige for at få Flensborg og Mellemslesvig til Danmark. Det var selve afstemningsreglerne. I de Allieredes fredsforslag var der sket den ændring i stemmeretsreglerne, at krav om bopæl i afstemningsområdet som betingelse for stemmeret var opgivet. Det var tilstrækkeligt at være født i området.

I de stemmeretsregler, der blev fremsat fra dansk side, og som var opstillet af den nordslesvigske vælgerforening, hed det, at stemmeret havde mænd og kvinder, der „var født og hjemmehørende“ i afstemningsområdet. I den slesvigske kommissions første indstilling af 8. marts blev denne formulering også optaget, men i den endelige indstilling af 19. marts var formuleringen svækket, idet ordet „hjemmehørende“ (domicilé) var gået ud, og det var kun indirekte, at man med en tvivlsom juridisk fortolkning kunne slutte sig til, at der krævedes både fødsels- og opholdssted for at opnå valgret. I den endelige tekst til fredsforslaget af 7. maj er kravet om bopæl i afstemningsområdet helt bortfaldet. Herved blev der givet stemmeret til mangfoldige tyskere, der var født i Slesvig som børn af de talrige funktionærer og tjenestemænd, der i årenes løb havde været ansat i tysk tjeneste i Slesvig. Denne nye adgang til stemmeret førte ved afstemningen til det store antal tyske tilrejsende syd fra.

I Tardieus bog gives der den forklaring, at ændringen skyldtes en fejltagelse fra den redaktionskomité, som skulle give hele fredstraktaten den sidste formulering. Tardieu beklager, at fejltagelsen ikke senere blev rettet, men siger, at dette skyldes den danske regering, som „aldrig har anmodet om, at den måtte blive rettet“. Der er ikke så lidt mærkeligt i denne fremstilling. Man må spørge: Hvem havde ansvaret for paragraffens ændring fra den 8. til den 19. marts, da ordet hjemmehørende gik ud? Naturligvis Tardieu selv, han var formand for kommissionen, og ændringen kan kun være foretaget af ham selv eller med hans vilje.

Hvis det har været en fejltagelse, må man spørge, hvorfor fejltagelsen ikke blev rettet. Det var den danske regerings skyld, siger Tardieu, fordi den ikke anmodede derom. Men Tardieu selv? Hvorfor anmodede han ikke selv derom? Eller bedre, hvorfor rettede han ikke selv fejltagelsen, hvis det var en ren afskrivningsfejl? Han var som den slesvigske kommissions formand netop den, som kunne have gjort det, og han havde tilmed en særlig gunstig lejlighed til at gøre det, hvis han havde villet.

Den slesvigske kommission kom nemlig endnu en gang til at se indstillingen om afstemningsregler, nemlig den 7. juni, da tyskernes svar blev sendt Tardieus kommission til udtalelse. Kommissionen fastholdt sin tidligere stilling til afstemningerne også i 3. zone, men efter referatet i Tardieus bog blev fejltagelsen med hensyn til stemmeretsreglerne ikke omtalt. Hvorfor rejste Tardieu ikke spørgsmålet her? Tardieu skriver i sin bog, at H. P. Hanssen har omtalt et telegram, som Vilh. la Cour den 12. marts har sendt til Tardieu med anmodning om stemmeret for 30.000 udvandrede sønderjyder i Danmark og USA. Tardieu skriver, at han ikke „mindes“ at have modtaget dette telegram. Var telegrammet en opfordring til at slette ordet „hjemmehørende“?

Den sandsynligste forklaring synes at være den, at de såkaldte „aktivistiske“ kredse i Danmark og Paris har arbejdet for at få ordet „hjemmehørende“ ud af stemmeretsreglerne, og at Tardieu har været et villigt redskab. Hvis man fra dansk aktivistisk side havde været imod, at bopælspligten var opgivet, måtte man vel have protesteret, da fredstraktaten blev offentliggjort den 7. maj 1919. Det gjorde man ikke, der foreligger ingen henvendelse til den danske regering. Derimod synes der langt senere at være opstået betænkeligheder. Den 13. december 1919, altså mange måneder efter, at de ændrede stemmeretsregler var kendt, og kun få uger før afstemningen, kom der en udtalelse fra den nord-slesvigske vælgerforening med ønsket om, at bopæl igen blev gjort til en betingelse for stemmeretten. Det hedder heri, at bestemmelsen, at enhver, der er født i afstemningsområdet, har stemmeret, var „tænkt som en styrkelse af den indfødte befolkning“, men det har vist sig, at den som følge særligt af Flensborgs hurtigt skiftende befolkning giver tyskerne en tilvækst af stemmer. Denne motivering synes at vise, at kravet om bopæl var fjernet fra stemmeretsreglerne efter ønske fra danskere, men at man nu indså, at det blev til Tysklands fordel. På et så sent tidspunkt var det naturligvis umuligt at fremsætte officielle krav om ændringer i fredstraktaten.

Den 10. februar 1920 fandt afstemningen sted i 1. zone, og resultatet blev ca. 75.000 stemmer for Danmark og ca. 25.000 stemmer for Tyskland. I 2. zone stemtes der den 14. marts, og der blev her afgivet ca. 13.000 danske stemmer og ca. 52.000 tyske. Der er ikke nogen tvivl om, at det har været til fordel for tyskerne, at man havde stemmeret alene ved at være født i afstemningsområdet, uden at der krævedes bopæl. Undersøgelser efter valget viste det tydeligt, navnlig i 2. zone. I Flensborg var der af tilrejsende afgivet 1.350 danske og 7.695 tyske stemmer.

Jeg har ført mine betragtninger over, hvad der skete på Fredskonferencen i Paris med hensyn til det slesvigske spørgsmål, helt op til tidspunktet for afstemningerne i 1920. Der er stor forskel på, hvad der virkelig skete i det slesvigske spørgsmål i Paris, og det glansbillede af forhandlingerne, som den danske rigsdagsdelegation rejste hjem med, og som folketingsmand Neergaard gav en så strålende redegørelse for i Rigsdagens møde den 3. april 1919.

Den danske rigsdagsdelegation havde i Paris en stemning imod sig, som skyldtes mistillid til udenrigsminister Scavenius, og denne misstemning var til stede, allerede før den slesvigske kommission begyndte at arbejde. Den danske regerings taktik gav indtryk af, at man helst ville undgå Fredskonferencen. Med hensyn til Amerikas stilling må man erindre sig, at det var præsident Wilson, som havde proklameret selvbestemmelsesretten som det bærende princip, og amerikanerne havde derfor principielle vanskeligheder ved at gå imod afstemninger, som blev foreslået fra fransk side.

Den risiko, som forelå for Danmark, at et større antal tyskere ville stemme for Danmark for at slippe ud af et ruineret Tyskland, havde selv en mand som amerikaneren Haskins ikke syn for. Det så man, da han af Bent Holstein lod sig overtale til at genoptage halvøen Ejdersted i afstemningsområdet, efter at den var gledet ud ved den slesvigske kommissions endelige forslag af 19. marts 1919. Englænderne havde noget mere forståelse for det danske synspunkt, men Haskins' indflydelse i kommissionen var så stærk, at han – støttet af Frankrig – fik sit forslag vedtaget. Argumentet for afstemning langt sydpå var, at dermed fik man en endelig afgørelse af spørgsmålet dansk/tysk område, og det kunne englænderne heller ikke være helt upåvirket af.

Med hensyn til afstemningens resultat må det vel antages, at den stærke aktivistiske danske agitation har bidraget til en større tysk stemmeafgivning i 2. zone, end der ellers kunne være opnået. Tyskerne fik et kærkomment påskud til en endnu hæftigere modagitation, og dette udnyttedes skånselsløst. Desuden medførte så den fra dansk side krævede opgivelse af boligpligten det store antal tilrejsende tyskere til afstemningen.

I foråret 1919 blev der i Rigsdagen nedsat et særligt sønderjysk udvalg, som jeg blev medlem af. Dette udvalg behandlede forslag til alle de sønderjyske love, som skulle gennemføres i forbindelse med Genforeningen, og det var mange. I juni 1919 blev sønderjydernes fører H. P. Hansen udnævnt til medlem af regeringen som særlig minister for

Sønderjysk udvalg i Rigsdagen.

Stående midt i billedet ved væggen: H. P. Hanssen. Yderst til venstre Bramsnæs, overfor ham den gamle politiker Klaus Berntsen.

Sønderjylland og sønderjyske sager. Udnævnelsen blev kritiseret af de Konservative og Venstre som et politisk skaktræk af den radikale regering, men sagligt set er der ingen tvivl om, at H. P. Hanssen var den rette mand til at lede dette arbejde. Ved samarbejdet i det sønderjyske udvalg lærte jeg ham nærmere at kende, og jeg føler mig overbevist om, at alle medlemmer af udvalget lærte at sætte pris på hans saglige dygtighed og hans betydelige forhandlingsevner.

Den internationale Arbejdsorganisation

I efteråret 1919 kom jeg ud på en ny officiel rejse til udlandet. Det var til Den internationale Arbejdsorganisations konference i Washington. Den internationale Arbejdsorganisation var under Fredskonferencen i Paris oprettet som en social sideorganisation til det politiske Folkeforbund, og Amerika havde nu indbudt til den første konference i Washington i oktober 1919.

Formålet med Arbejdsorganisationen var at fremme den sociale lovgivning i medlemslandene ved vedtagelse af forslag til sådan lovgivning. Arbejdsorganisationen bestod ligesom Folkeforbundet af stater, men medens repræsentanter ved Folkeforbundets møder alle var regeringsrepræsentanter, var der i Arbejdsorganisationen tillige givet plads for repræsentanter for arbejderne og arbejdsgiverne, således at disse repræsentanter selvstændigt kunne tage stilling til de foreliggende sager uden at være afhængige af deres regerings synspunkter. Dette var i virkeligheden en nyskabning i den internationale folkeretsordning, så meget mere som arbejdsgiver- og arbejderdelegerede til konferencerne vel officielt skulle udnævnes af regeringerne, men det skulle være på forslag af organisationerne selv, således at det i virkeligheden blev dem, der valgte de delegerede.

Danmark havde som andre stater 4 delegerede på konferencen i Washington, 2 regeringsdelegerede, 1 arbejder- og 1 arbejdsgiverdelegeret. Desuden var der rådgivere for de delegerede i alle tre grupper. Formand for den danske delegation var kontorchef i Indenrigsministeriet Sven Neumann, der senere blev stiftamtmand i Odense, og som socialpolitiker var jeg udnævnt som den anden regeringsdelegerede. Repræsentant for arbejderne var formand for De samvirkende Fagforbund C. F. Madsen og for arbejdsgiverne direktør Vestesen fra Århus. Som rådgiver havde C. F. Madsen sekretær Peder Hedebol, der senere blev finansborgmester i København, og direktør Vestesen havde kontorchef H. C. Ørsted fra Arbejdsgiverforeningen, der senere kom til at spille en stor rolle i Arbejdsorganisationen. De regeringsdelegerede havde som rådgivere bl. a. Bertel Dahlggaard, der var ansat i Køben-

havns kommunes statistiske kontor og senere blev mangeårig radikal minister, og fuldmægtig i Indenrigsministeriet Rudolf Lassen, der senere blev amtmand i Svendborg Det var altså folk med fremtid i, jeg kom sammen med i den danske delegation.

Det var noget nyt at komme til en verdenskonference i Amerika, og jeg havde al oplevelsens forventning, da vi den 18. oktober 1919 på Det Forenede Dampskibsselskabs skib „Frederik den 8“ sejlede ud fra København. 12 dage efter nåede vi Amerikas kyst, men da der var havnestrejke i New York, måtte vi gå til Philadelphia, og derfra nåede vi endelig Washington den 31. oktober. Vi mødte Washington i karnevals-stemning, det var netop dagen for „Halloween“, et indiansk navn for en gammel traditionel fest med maskering og løssluppet humør, som endnu fejres i visse af Amerikas byer.

Konferencen i Washington

Arbejdskonferencen i Washington var den første internationale forsamling efter verdenskrigens afslutning, og det måtte præge konferencen. Det var de sejrende Allierede, der havde oprettet Folkeforbundet og Arbejdsorganisationen, og det var dem, der beherskede konferencen, både sagligt og dygtigt. Tyskland var ikke med, landet havde endnu ikke ret til medlemskab i internationale organisationer. Finland var heller ikke indbudt, men det lykkedes under konferencen at få Finland optaget som medlem, ikke mindst ved anstrengelser fra de øvrige nordiske landes delegationer. I det hele var der et godt samarbejde mellem de nordiske landes delegationer i Washington, vi holdt møder sammen og drøftede sagerne, og vi holdt middage sammen. Jeg lærte en række nordmænd og svenskere at kende, som jeg senere havde lejlighed til at møde i nordisk samarbejde.

De nordiske landes indsats på konferencen var måske ikke særlig betydelig, men vi blev betragtet som en særlig gruppe, og der blev altid taget hensyn til denne nordiske gruppe, når der skulle nedsættes kommissioner. Den mest kendte af de nordiske regeringsdelegerede var professor Johan Castberg, der var Stortingets præsident og tidligere arbejdsminister. Den anden norske delegerede var højesteretsadvokat Jens Michael Lund. Han var senere i mange år norsk forligsmand i arbejdsstridigheder, og i denne egenskab vandt han stor tillid i arbejder- og arbejdsgiverkredse. Det lykkedes ham at løse adskillige vanskelige opgaver, og han blev efterhånden så populær i Oslo, at han almindeligvis i

omtale kun blev kaldt „Jens Michael“. Jens Michael var senere i en årrække formand for den norske forening „Norden“, og i mit samarbejde med ham her lærte jeg at sætte pris på hans nordiske sindelag og hans muntre lune.

De svenske regeringsdelegerede var gesandt i Washington Erik Sjöborg og Halfred von Koch. Som rigsdagsmand og leder af den offentlige forsorg i Sverige var Koch en kendt socialpolitiker. De svenske arbejdsgivere var repræsenteret af formanden for arbejdsgiverforeningen Hjalmar von Sydow, og som rådgiver havde han Sigurd Edström, formand for maskinindustrien i Sverige. De to mænd var vel kendte i Sveriges industrikredse og blev det mere senere, men jeg vil her nævne, at de to svenske arbejdsgivere med deres lyse svenske humør i særlig grad forstod at gøre de nordiske møder og sammenkomster fornøjelige. Sveriges arbejderrepræsentant var Herman Lindqvist. Som formand for den faglige Landsorganisation og som præsident for Riksdagens andet kammer var han en af de øverste ledere i den svenske arbejdsbevægelse og et kendt navn i de nordiske arbejderorganisationer. Som rådgiver for de svenske regeringsdelegerede repræsenterede Gunnar Huss den svenske Socialstyrelse, der er centralorgan for Sveriges socialpolitik. Som generaldirektør i Socialstyrelsen blev Gunnar Huss senere i lang tid den ledende socialpolitiker i Sverige. Vi mødtes ofte senere i fælles sociale og nordiske interesser. Finlands repræsentant var Niilo Mannio fra det finske arbejdsministerium. Det var Mannios ivrige arbejde, der førte til, at Finland fik medlemsrettigheder i organisationen allerede under denne første konference, og ved alle følgende Arbejdskonferencer til langt op i 1950-erne stod Mannios navn opført som Finlands repræsentant i konferencernes officielle medlemsliste.

Blandt regeringsdelegerede fra andre lande var der mange gode folk. Jeg vil nævne et par regeringsrepræsentanter, som havde været med ved organisationens oprettelse i Paris, og som nu var kommet for at føre den første Arbejdskonference heldigt igennem. Først var der den engelske arbejdsminister G. N. Barnes, tidligere gennem mange år arbejderleder og gammel engelsk parlamentariker. Hans hjerte var med i det, der foregik, og hans parlamentariske evne til at forlige deltagernes synspunkter var af stor værdi. Den anden var franskmænden Arthur Fontaine, direktør for det franske arbejdsministerium. Han var teknikeren, der kendte alle problemer ud og ind, og han havde i Paris været den ledende kraft i den stab af embedsmænd, som havde udarbejdet statutterne for Den internationale Arbejdsorganisation. Når en sag så ud

til at gå i knude på konferencen, gik Fontaine på talerstolen og udredede alle trådene, men ellers talte han ikke mere end nødvendigt.

Af arbejderdelegerede på konferencen var der to, som jeg særlig lagde mærke til. Den ene var formanden for den amerikanske fagforeningscentral (Federation of Labour) Samuel Gompers, som i Paris ved Fredskonferencen havde været ivrig talsmand for Arbejdsorganisationens oprettelse. Det var ham, der havde præget sætningen „Labour is not a commodity“ (arbejdet er ikke en handelsvare), der blev optaget som første sætning i indledningen til Arbejdsorganisationens statutter. Han var en stor taler – på amerikansk manér – han talte langsomt, og uden at hæve stemmen særligt forstod han at udtrykke en næsten drævende sentimentalitet i hver sætning. En anden arbejderleder på konferencen var den franske Léon Jouhaux, der senere blev en af Arbejdskonferencens store talere. Han anvendte sine stemmemidler betydeligt kraftigere end Samuel Gompers, men han havde den franske taletekniks stigen og fald helt i sin magt.

Arbejdsgiverne havde deres første mænd med fra de forskellige lande, men de var ikke så stærkt talende som arbejderne. Jeg mødte en del af dem på de følgende Arbejdskonferencer, men den mand, som senere i en lang årrække blev arbejds-givernes ledende talsmand på konferencerne, var den danske arbejdsgiverrepræsentant H. C. Ørsted. I Washington var han med som rådgiver for den danske arbejdsgiver Vestesen, men senere blev han som direktør i den danske arbejdsgiverforening den danske repræsentant på alle arbejds-konferencer til langt op i 1950-erne, og fra slutningen af 1920-erne var han hvert år formand og ordfører for den samlede arbejdsgivergruppe på konferencerne. I lang tid var han tillige formand for den internationale sammenslutning af arbejds-givere.

Det var USA, der havde været indbyder til den første arbejds-konference i Washington, men det havde formet sig således, at USA selv ikke var medlem af Arbejdsorganisationen. Præsident Wilson havde ikke kunnet få det amerikanske Senat til at godkende USA's optagelse hverken i Folkeforbundet eller Arbejdsorganisationen. Konferencen valgte dog den amerikanske arbejdsminister W. B. Wilson til præsident for konferencen, og Amerikas arbejdsgivere og arbejdere kunne også deltage.

Den sociale optimisme var stor på konferencen i Washington, nu skulle der skabes fred mellem folkene, og den sociale fred skulle være grundlag for den politiske fred mellem nationerne. Opgaven for Den internationale Arbejdsorganisation var at skabe den sociale fred. Nogen

*Fra Arbejdskonferencen i Washington 1919.
Hedebol og Bramsnæs på udflugt på Potomac-floden. Bramsnæs ved årerne.*

større modsætninger mellem arbejdsgivere og arbejdere sporede heller ikke. Vedtagelserne på konferencen var som regel enstemmige med tilslutning fra såvel regeringsdelegerede som fra arbejdsgivere og arbejdere. Der blev også vedtaget forslag om lovfæstet 8 timers arbejdsdag, og imod dette forslag blev der afgivet en enkelt arbejdsgiverstemme. Det var den norske arbejdsgiver, som stemte imod, men det blev senere sagt, at hans afstemning var en fejltagelse. Der blev vedtaget flere forslag til ret vidtgående ny social lovgivning, og det var med store forhåbninger om sociale fremskridt, de delegerede fra de mange lande rejste hjem fra Washington-konferencen. Senere blev det klart, at alting ikke gik så let, når de gode tanker skulle realiseres.

Jeg skal ikke forsøge at skildre konferencens arbejdsmetoder, men jeg kan sige, at procedurespørgsmål tog overmåde meget af konferencens tid. Der var endnu ikke skabt nogen international tradition for konferencer af denne art, og mange delegerede fra mange forskellige lande ofte med modsatte socialpolitiske synspunkter gjorde det ofte vanskeligt for præsidenten at styre forsamlingen. Efter engelsk skik kunne man afbryde en taler når som helst med råb til præsidenten „A point of order“, og der blev mange gange råbt „a point of order“ i konferencens plenarmøder.

Der skulle på konferencen vælges en styrelse til at føre det fremtidige arbejde videre. Styrelsen valgtes af de tre grupper i Arbejdsorganisationen: regeringerne, arbejdsgiverne og arbejderne. Den første gruppe valgte 12 medlemmer, de andre to grupper 6 hver. I regeringsgruppen var otte store lande efter organisationens regler selvskrevne til hver at besætte en plads i styrelsen, medens mindre lande skulle stemme om fordelingen af fire pladser. Nu kom de nationale ambitioner frem. Mange møder blev holdt i konferencens regeringsgruppe, men enighed kunne ikke opnås. De nordiske lande gjorde krav på en plads i styrelsen, og det så også ud til, at der i hvert fald kunne blive en suppleantplads. Ved den endelige afstemning mellem de små lande fik Norge 4 stemmer, Danmark 9 stemmer og Rumænien 9 stemmer. 9 stemmer kunne netop give adgang til en suppleantplads, og Portugal foreslog nu, at det blev Danmark, og vi fik således pladsen. Det var en suppleantplads for Amerika, der var tale om, og da det amerikanske Senat senere gik imod landets indtræden i Folkeforbundet og Arbejdsorganisationen, blev Amerikas plads ledig, og Danmark blev medlem af organisationens første styrelse. Det blev departementschef Henrik Vedel fra Indenrigsministeriet, som i de følgende 3 år varetog denne opgave i Genève.

Foruden en styrelse skulle der også vælges en generaldirektør for Arbejdsorganisationens egentlige centrum, Arbejdsbureauet i Genève. Valget voldte adskillige vanskeligheder, og til sidst valgtes man en mand, der ikke selv var til stede på konferencen og heller ikke havde været med i Paris, da Arbejdsorganisationen oprettedes. Denne mand var franskmænden Albert Thomas. Han var socialdemokratisk medlem af det franske deputeretkammer, og under verdenskrigen havde han været ammunitionsminister og havde vist fremragende organisatoriske egenskaber. Gennem sin virksomhed under krigen var han blevet en kendt mand i Frankrig, men han var endnu ikke særlig kendt uden for Frankrig. Det var de franske arbejdsgivere og arbejdere, som sluttede sig sammen og sikrede valget af Albert Thomas. De fleste havde ventet, at englænderen Harold Butler, som havde organiseret hele konferencen, og som var kendt fra forhandlingerne i Paris, var blevet valgt, og Danmarks regeringsdelegation stemte også for Harold Butler. Vi kendte dengang ikke Albert Thomas, men der er ikke tvivl om, at Thomas var den rette mand. Han blev livet og sjælen i Den internationale Arbejdsorganisation til sin død i 1931. Næppe nogen anden kunne have skabt den organisation, som Albert Thomas med sin ildsjæl og sit uimodståelige initiativ byggede op. I 1931, netop rejst til Paris fra en bevæget

Arbejdskonference i Genève, styrtede han død om på gaden, ramt af et hjerteslag.

På det tidspunkt, da konferencen blev holdt, var der absolut alkoholforbud i Amerika. I Washington var der ingen mulighed for at få så meget som et glas øl, hvad vi altså måtte finde os i. En enkelt gang blev jeg dog skuffet i mine forventninger om et godt glas. Den danske gesandt i Washington, kammerherre Bruun, havde inviteret vor delegations formand og mig til en middag, og da vi kom til bords, stod der en række glas opstillet ved hver kuvert. Vi glædede os, gesandten havde jo eksterritorialret og var derfor ikke afhængig af forbudet, men havde lov til at servere vin. Vi satte os til bords og spiste, men vinen kom ikke. Efter hver ret blev et af de ubrugte glas taget bort, og da det sidste tomme glas var forsvundet, kunne vi med sorg beundre gesandten for hans store lovlighed.

Arbejdskonferencen varede til slutningen af november. Kommissionernes arbejde og de mange formaliteter havde taget så lang tid, at det først var den 29. november, konferencens præsident kunne ringe den sidste gang med klokken og erklære konferencen sluttet. Den 9. december sejlede de danske delegerede hjem med en svensk båd, der hed „Stockholm“, men vi kom først til Göteborg den 22. december efter en meget hård rejse over Atlanten. I den værste storm måtte kaptajnen dreje „Stockholm“ op imod stormen, og vi lå og huggede et døgn eller mere, inden vi kunne vende igen. Alt, hvad der ikke var nagelfast, var slået itu, og møbler og redskaber flød overalt. Vi fik gule ærter til middag, det var det eneste, man kunne lave – men vi var ikke mange tilbords.

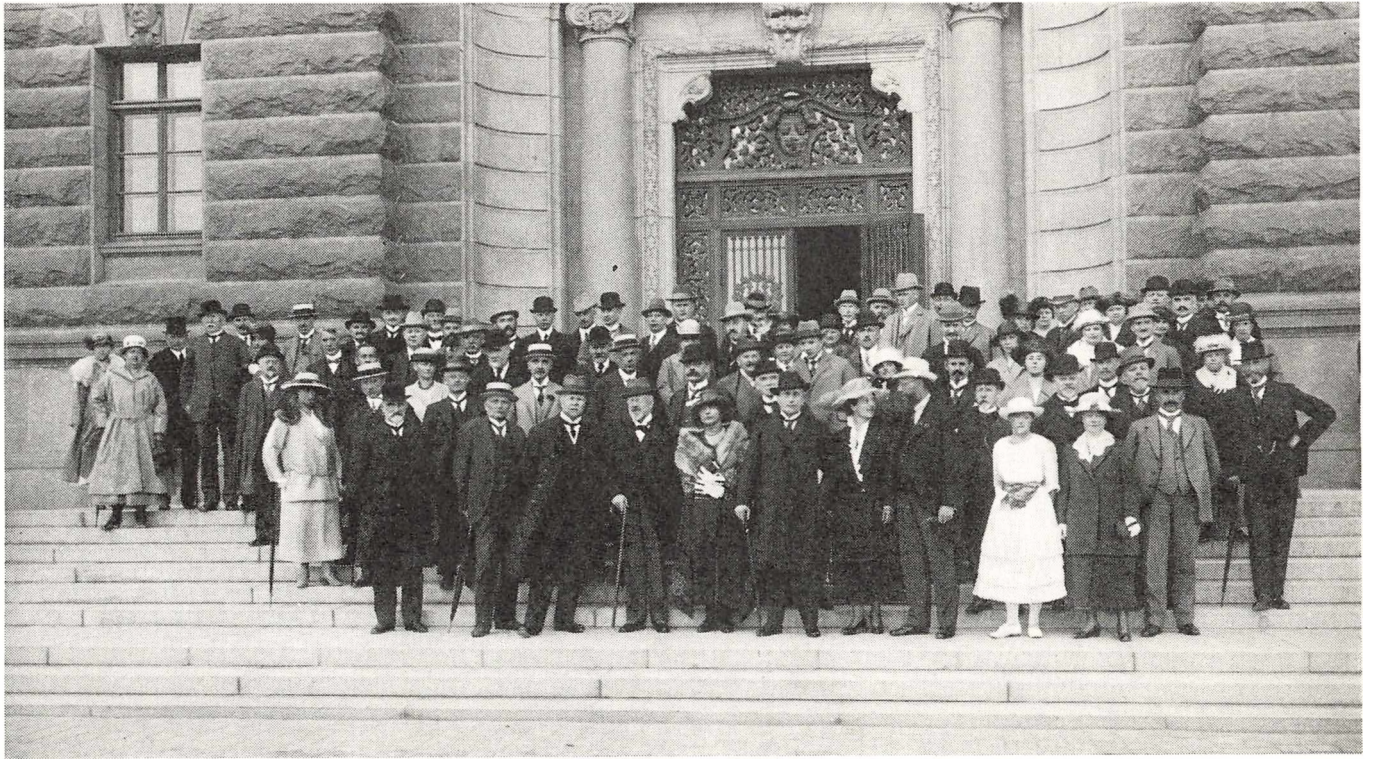
Da jeg kom hjem, søgte jeg at skabe interesse for den nye organisation i de kredse, hvor jeg færdedes. Jeg gjorde det også inden for den nordiske kreds. I 1922 blev det nordiske interparlamentariske møde holdt i Stockholm, og jeg var indbudt til at holde foredrag om Arbejdsorganisationen og konferencen i Washington i 1919.

Det faldt i min lod i en årrække at deltage i Den internationale Arbejdsorganisations årlige konferencer. De blev så godt som altid holdt i Genève. Jeg var ikke med de to første år efter 1919, men fra 1922 deltog jeg i konferencerne, til verdenskrigen stoppede dem i 1940. Derefter var jeg med igen fra 1945, til jeg sluttede på jubilæumskonferencen i 1959, 40-året efter den første konference i Washington. Fra min første finansministertid i 1924 blev jeg den danske delegations leder, og det fortsatte jeg med som nationalbankdirektør i årene derefter. Den internationale Arbejdsorganisation var for mig blevet et fast led i min øvrige

virksomhed, og jeg følte mig stærkt knyttet til arbejdet. Jeg kom også til at deltage i ledelsen. Fra 1931 til 1934 var jeg medlem af styrelsesrådet og det sidste år præsident for styrelsesrådet. I 1936 blev jeg valgt til præsident for konferencen.

Jeg har nævnt foran, at H. C. Ørsted, som var med på Washington-konferencen, også deltog i alle konferencer til langt op i 1950-årene. Som formand og ordfører for arbejdsgivergruppen i en meget lang årrække har Ørsted været i stand til at øve en betydelig indflydelse i Arbejdsorganisationen gennem alle årene. Denne hans indsats var anerkendt fra alle sider.

Når jeg følte mig knyttet til Arbejdsorganisationens virksomhed og deltog så længe i konferencerne, skyldtes det ikke mindst indtrykkene fra den første konference i Washington. Den første verdenskrig var endt, de store nye verdensorganisationer, Folkeforbundet og Arbejdsorganisationen, var oprettet, og nu skulle alt ordnes på en ny og bedre måde. Der var skabt en stærk optimisme i hele verden, og vi var alle grebet af den, vi troede på fremtiden. Og dette at være med i en konference, hvor folk fra alle dele af verden deltog, hvide og sorte og brune mennesker fra mange forskellige lande, den første konference i verdenshistorien, hvor regeringsfolk, arbejdsgivere og arbejdere i fællesskab drøftede verdens sociale og politiske indretning – det kunne nok give indtryk, der fæstnede sig for lang tid. Selv om optimismen ofte senere blev sat på hårde prøvelser, er der ikke tvivl om, at Den internationale Arbejdsorganisation gennem årene har bidraget til en god socialpolitisk udvikling. Da jeg i juni 1959 på 40-års jubilæumskonferencen i Genève sad på tribunen som Washington-jubilar ved siden af andre jubilarer fra 1919, følte jeg en glæde ved at have været med i denne organisations arbejde.

Nordisk interparlamentarisk delegeretmøde i Stockholm 1922. Bramsnæs holdt foredrag om Den internationale Arbejdsorganisation. I forreste række ses Stauning og fru Stauning, derefter dr. Moltesen og fru Moltesen.

Den hjemlige politik

Det var ved juletid 1919, jeg kom hjem fra Arbejdskonferencen i Washington, og i julen var der fred, men da julen var forbi, blev der politisk ufred i Danmark. Afstemningen i Slesvig nærmede sig, og jeg har tidligere omtalt det sønderjyske spørgsmåls betydning i den politiske spænding. Det endte med påskekrisen i marts 1920, med ministeriet Zahles afgang og en truende generalstrejke.

Påskekrisen i 1920

Den 29. marts afskedigede Kongen ministeriet Zahle, og som medlem af Socialdemokratiets forretningsudvalg deltog jeg samme aften i et møde mellem partiets og fagforeningernes ledelse. På dette møde blev det besluttet, at der skulle gennemføres generalstrejke, hvis Kongen ikke gendansatte Zahles ministerium, og Rigsdagen blev indkaldt. Det var Stauning, der som formand for Socialdemokratiet var ordfører på mødet, men Borgbjerg var den, der tog kraftigst fat for at få mødet til at godkende generalstrejken. Der var meget handlingsmod under mødet og megen begejstring, men der var også en del betænkelighed, selv om den ikke kom direkte frem på mødet. Jeg erindrer, at den gamle landstingsmand C. C. Andersen, der havde ledet mødet, efter mødet privat udtalte, at det kunne være vanskeligt at få sluttet en generalstrejke, når den først var kommet i gang. Selv var jeg nok af den mening, at der måtte ske noget, men jeg deltog ikke i debatten på mødet.

Som frist til imødegåelse af de på mødet fremsatte krav var sat næste dags morgen kl. 9,30, men der kom ikke noget tilfredsstillende svar fra Kongen, og dagen efter, den 31. marts, holdt derfor De samvirkende Fagforbund generalforsamling og besluttede „en almen strejke“, som det nu hed, fra den 6. april med det formål at få Rigsdagen indkaldt, ny valglov vedtaget og derefter valg. Ministeriet Zahles genindsættelse var ikke mere med som et hovedkrav, hvad der viser, at fagforeningslederne havde haft tid til overvejelse. Derimod krævede man, hvad der var meget naturligt, at arbejdsgiverforeningens trussel om lock-out fra

9. april skulle tilbagekaldes og forhandlinger optages. Desuden krævedes der „almindelig politisk amnesti“. Det lød lidt mærkeligt her, da fagforeningerne jo ikke havde gjort noget ondt, men Borgbjerg havde som ansvarlig redaktør af „Socialdemokraten“ skrevet, at Kongen havde begået statskup, og det kunne måske blive dyrt ved en domstol.

Der kom et påskeforlig, og der kom ingen generalstrejke. Efter ministerierne Liebe og Friis kom efter et valg ministeriet Neergaard, og så kom genforeningen med Sønderjylland i juni 1920. I maj blev der gjort et sidste forsøg fra Flensborg-folkenes side på at opnå en ordning uden om afstemningsresultatet, nemlig en såkaldt „internationalisering“ af Flensborg og det øvrige Mellemslesvig. Professor Vinding-Kruse og nogle folk fra Flensborg rejste med regeringens støtte til London og Paris og søgte at gennemføre planen, hvad der naturligvis var umuligt, da det lå helt uden for fredstraktatens regler. Det hele var ret naivt, og jeg undrede mig over, at statsminister Neergaard gik med til noget sådant. Dette viser, som også andre begivenheder i dansk politik, at Neergaard trods sin ubestridelige dygtighed ikke var nogen stærk mand, men let lod sig påvirke. I forbindelse med genforeningen måtte der foretages grundlovsændringer, og der var derfor landstingsvalg to gange i sommeren 1920, i august og i oktober. Jeg blev genopstillet og valgt begge gange.

Lektor ved Universitetet

Den 1. april 1921 blev jeg lektor i socialpolitik ved Københavns Universitet. På den nye finanslov var der under undervisningsministeriets budget optaget en bevilling på kr. 2.400, „til cand. polit. C. V. Bramsnæs for at holde forelæsninger over socialpolitik“. Der havde tidligere været tale om oprettelse af dette lektorat, og der var stadig nogle, der arbejdede med sagen, jeg ved ærligt talt ikke, hvem det var, det må have været Universitetet nærstående folk. Lektoratet blev ved bevillingen på finansloven oprettet som personligt lektorat, der ikke skulle søges, så jeg havde ikke noget med sagen at gøre, før det var i orden. Jeg skulle som lektor holde forelæsninger to gange om ugen og deltage i opgaver og eksamen for de nævnte 2.400 kr., det var dengang den sædvanlige betaling for lektorater ved Universitetet. En rigsdagsmand, medlem af folketingets finansudvalg, sagde spøgende til mig: „Jeg giver ikke meget for din nationaløkonomi, når de betaler dig den løn på Universitetet.“

Lønnen var naturligvis ikke det afgørende for mig, jeg havde stadig min stilling i Det statistiske Departement, men jeg var glad ved at få

opgaven. Det hele var et nyt felt. Tidligere havde undervisningen i socialpolitik nærmest gået ud på, at studenterne skulle vide, hvad der var af den slags i det ene land og i det andet land. Det blev naturligvis efterhånden uoverkommeligt, men det gav heller ikke noget begreb om socialpolitikens stilling i økonomien. Jeg forsøgte at give socialpolitikken en plads i samfundets almindelige økonomi, ikke alene som en udgift på statens og kommunernes regnskaber, men som en nyttig foranstaltning for at bevare den egentlige produktionsfaktor – den menneskelige arbejdskraft. Jeg gennemgik også med studenterne fagforeningers og arbejds-giverforeningers udviklingshistorie, og belyste, at en overenskomst om en løntarif ikke alene var til fordel for arbejderne, men også kunne være det for arbejdsgivere, der derved skærmedes mod usund lav-løns konkurrence fra mindre dygtige kollegers side.

Jeg havde megen glæde af at arbejde med de nye synspunkter på socialpolitikken, og diskussioner med studenterne i timerne viste tilsyneladende også, at det interesserede dem.

Det blev ikke mange år, jeg kom til at virke som lektor ved Københavns Universitet, men jeg har mange gode minder fra den tid, både fra mit samvær med studenterne og fra fakultetsmøder og lærerforsamlinger. Jeg mødte mine gamle lærere, professorerne Birck, Warming og Axel Nielsen, der i fællesskab arbejdede med den nationaløkonomiske undervisning på Universitetet og nu skulle have en lille håndsrækning fra mig. Da jeg i 1924 blev finansminister, måtte jeg forlade min universitetsundervisning, og selv om jeg genoptog den i tiden mellem mine finansministerperioder, fik jeg ikke tilstrækkelig tid til at uddybe mine sociologiske synspunkter på den almindelige socialpolitik. Heldigvis overtog professor Zeuthen senere de socialpolitiske sider af nationaløkonomien, og hans fremstilling gav en virkelig videnskabelig udredning af den nye socialpolitikks plads i den samlede økonomi.

Økonomisk konference i Genua 1922

Fredstraktaterne med Tyskland og senere med Østrig og de andre centralmagter havde skabt en række nye stater i Europa, som nu skulle udvikle en selvstændig økonomi. Dette var i sig selv vanskeligt, men hele Europas økonomi var i virkeligheden i uorden. I Østrig og Tyskland var der allerede stærk nedgang i valutaværdien, og nedgangen spredte sig til andre lande. Hertil kom, at Ruslands økonomi under det nye Sovjetstyre var et helt kapitel for sig selv. Disse mange finansielle vanskeligheder

medførte, at der i foråret 1922 blev sammenkaldt en international økonomisk konference i Genua i Italien. Det var de Allierede fra verdenskrigen, der tog initiativet, men der er ingen tvivl om, at det var den engelske premierminister Lloyd George, som havde fået ideen til konferencen. Alle lande i Europa blev indbudt til Genua-konferencen, også Tyskland og Rusland, som ellers endnu ikke var officielt anerkendte af landene.

Danmark sendte også en delegation til Genua, og jeg blev medlem af denne delegation. Det var som rigsdagsmand, jeg blev udnævnt, og der var ikke andre rigsdagsmænd i den danske delegation, men det var på grund af min særlige stilling. Jeg var medlem af styrelsen i den danske afdeling af den interparlamentariske Union, hvis formand var folketingsmand dr. Moltesen, og jeg var af styrelsen valgt til medlem af Unionens økonomiske komité, som arbejdede med økonomiske og finansielle spørgsmål. Under en samtale med dr. Moltesen om konferencen i Genua foreslog jeg ham, at jeg som dansk økonomisk repræsentant i den interparlamentariske Union kom til at deltage i konferencen. Det syntes han, der kunne være god mening i. Han talte med udenrigsminister Harald Scavenius, og sagen var i orden. Jeg var altså en slags speciel repræsentant fra Rigsdagen. Som nationaløkonom var min særlige interesse at følge udviklingen i de europæiske økonomiske forhold i disse vanskelige år.

Konferencen i Genua var slået stort op. Ententelandene mødte med store delegationer med deres ministre i spidsen og en stab af sagkyndige på økonomiske og finansielle områder. Lloyd George repræsenterede England som premierminister, og han mødte sammen med udenrigsminister Lord Curzon og flere andre ministerkolleger. Fra Frankrig mødte udenrigsminister Barthou med en meget stor stab af eksperter. Fra Tyskland kom rigskansler Wirth og udenrigsminister Rathenau, og fra Rusland mødte en række folkekommissærer med udenrigsminister Tchitcherin i spidsen. Andre lande som Holland og Svejts sendte deres udenrigsministre, og Sverige og Norge havde også sendt deres ledende folk. Fra Sverige var mødt Hjalmar Branting, der var både statsminister og udenrigsminister, samt rigsdagsmanden Trygger, der var tidligere minister og leder af det svenske højreparti. Desuden var professor Undén samt den gamle bankmand Marcus Wallenberg fra Enskilda Banken og professor Cassel med som eksperter, så Sverige var godt rustet. Fra Norge mødte handelsminister Mowinckel og den tidligere udenrigsminister Irgens, der nu var gesandt i Rom. Blandt rådgivere og eksperter havde både Sverige og Norge sendt formændene for arbejdernes faglige hovedorganisationer, fra Sverige Arvid Thorberg og fra Norge Ole Lian.

Set i sammenligning med Norge og Sverige og andre lande var den

danske delegation ikke imponerende, hverken med hensyn til politiske navne eller økonomisk sagkyndige. Der var ingen danske ministre, hverken udenrigsministeren eller handelsministeren var med. Udenrigsminister Harald Scavenius var en mand, der kendte ikke så lidt til europæiske økonomiske forhold, og han kunne nok have ladet sig se i Genua for at vise Danmarks interesse, selv om han ikke havde lyst til at være der hele tiden. Handelsminister Tyge Rothe havde næppe stort kendskab til internationale problemer, men som dansk minister ville hans navn have pyntet på listen.

Til leder af den danske delegation var valgt minister Bernhoft fra legationen i Paris. Han kendte alle former for internationale forhandlinger og var kendt i franske diplomatiske kredse, og han var derfor en nyttig mand til at lede delegationen, men han ville sikkert bede sig fritaget for at betragtes som sagkyndig på økonomiske problemer i Europa. Til meddelegeret havde han direktør Emil Glückstadt fra Landmandsbanken. Han kunne nok siges at være kyndig i Europas økonomiske forhold, dog vel mest set fra et bankteknisk synspunkt. Men Landmandsbanken var allerede i vanskeligheder den gang, og af den grund burde man nok have holdt ham hjemme. Regnskabet for Landmandsbanken i februar 1922 havde vist betydelige tab, og allerede i juli, få måneder efter Genua-konferencen, måtte den første hjælpeaktion sættes ind for banken. I navnelisten over konferencens deltagere var Glückstadts titel blevet „Conseiller d'Etat“, der formentlig var en dårlig oversættelse af ordet etatsråd og gav indtryk af, at han havde en ret betydelig stilling i staten. Folk fra andre lande kunne jo ikke vide, at „etatsråd“ i Danmark kun var en ren titulatur, som ikke havde noget med en officiel stilling at gøre.

De to her nævnte mænd var de egentlige delegerede. Hele den øvrige delegation var suppleanter og sagkyndige. Heller ikke her var sagkundskaben dog imponerende. Der var to departementschefer i delegationen, den ene var P. O. A. Andersen fra finansministeriet („statsgældsdirektør“, som hans mærkelige titel lød herhjemme, og som han også lod sig kalde i det officielle navnerregister), den anden var Busck-Nielsen fra handelsministeriet. Set i forhold til deres embedsstillinger skulle de jo kunne anses for sagkyndige, men efter det kendskab, jeg fik til dem på konferencen og senere, tror jeg at kunne sige, at de i hvert fald ikke egnede sig som nationaløkonomisk sagkyndige uden for deres eget lands grænser. Også baron Rosenkrantz deltog i delegationen, i navneregisteret lod han sig betegne som „Chamberlain“ (kammerherre), og af den grund var han måske et fint navn i delegationen. Hvad han egentlig var med for, blev jeg aldrig klar over. Han var medlem af National-

Den danske delegation til den internationale økonomiske konference i Genua 1922.

Fra venstre:

1. række: departementschef Busck-Nielsen, bankdirektør Emil Glückstadt, minister Bernhoft.

2. række: Monrad Hansen (udenrigsministeriet), grosserer Ernst Meyer, departementschef P. O. A. Andersen, Bramsnæs.

3. række: (ukendt), baron Rosenkrantz, kontorchef J. Bülow, statsråd Kofoed.

4. række: W. Borberg, Duurloo, Helge Wamberg (alle fra udenrigsministeriet).

bankens repræsentantskab, men det var som godsejer, han var valgt, og nogen særlig sagkundskab på andre økonomiske områder havde han ikke, så jeg kan ikke tænke mig, at Nationalbanken betragtede ham som sin repræsentant. Nationalbanken har nok snarere betragtet Glückstadt som en slags repræsentant også for Nationalbanken, hans forhold til Nationalbanken var på mange måder mærkeligt. Rosenkrantz blev senere nationalbankdirektør, og jeg var direktør sammen med ham i nogle år, men han holdt altid på, at hans stilling var „landbrugskyndig“ direktør.

Det var ikke megen økonomisk sagkundskab, der lyste ud af de navne, jeg har nævnt. Til delegationen hørte en virkelig handelsmand, nemlig

grosserer Ernst Meyer, der var med som formand for Grosserer-Societetet. Han kendte nok en del til de internationale handelsforhold, så vidt de på det tidspunkt kunne kendes i Danmark, og hans interesse som handelsmand lå i at fremme friere handelsforhold i Europa, hvad der var et af konferencens formål. Som medlem af delegationen havde vi også den russiske statsråd Kofoed, som havde sin titel fra en virkelig stilling som embedsmand i det gamle Rusland. Kofoed var afsat fra sin virksomhed i det nye Sovjetstyre og levede nu i Danmark. Skulle de russiske problemer blive aktuelle for den danske delegation, måtte Kofoed anses for første klasses sagkyndig. Han var en ældre mand, men med en ukuelig energi og arbejdsiver. Som medhjælpere fra Udenrigsministeriet havde minister Bernhoft i øvrigt to yngre tjenestemænd, Borberg og Monrad Hansen, samt som pressesekretær den senere så berømte Wamberg fra Paris. I et kortere tidsrum deltog kontorchef Johan Bülow fra indenrigsministeriet i den danske delegation.

Det kan ikke siges, at min tilslutning til delegationen i Genua tilførte denne nogen dybtgående sagkundskab og styrkelse udadtil. Jeg var jo nationaløkonom og havde derfor betingelser for at sætte mig ind i de problemer, der skulle behandles, men min stilling hjemme som statistiker og almindelig landstingsmand kunne ikke give nogen egentlig position i Genua. Måske kunne jeg være til nytte i den danske delegation, hvis der blev drøftet økonomiske problemer, men det blev der aldrig.

Den danske delegation boede i „Hotel Méditerranée“ i Pegli ved kysten vest for Genua. Der blev ikke holdt egentlige delegationsmøder med drøftelse af problemerne. Enhver passede sig selv, og egentlige opgaver fik de enkelte delegerede ikke. Konferencens arbejde foregik inde i Genua i de forskellige kommissioner. Hovedkommissionen var den politiske kommission, hvor hvert land havde et medlem, men den holdt kun lukkede møder i en underkommission, som Danmark ikke var medlem af. Desuden var der en finansiel kommission og en økonomisk kommission, og det var disse to kommissioner, som jeg interesserede mig for og deltog i. Jeg tror nok, man i almindelighed i den danske delegation anså det for unyttigt jageri, at jeg om morgenen tog til Genua og deltog i møder formiddag og eftermiddag. Jeg havde ingen pligt til at aflægge beretning om møderne, og det var ikke alt for ofte, jeg mødte nogle af mine danske kolleger inde i Palazzo Reale, hvor kommissionsmøderne afholdtes.

Det var dog ikke arbejdet i de økonomiske og finansielle kommissioner, som var det mest betydningsfulde under Genua-konferencen. Det var spørgsmålet om forholdet mellem det nye Rusland og stormagterne fra

verdenskrigen. Den engelske regering under Lloyd George ville gøre et alvorligt forsøg på at få et samarbejde i gang med Sovjetrusland, og tidspunktet syntes for så vidt gunstigt valgt, som der i Rusland – vist nok af hård nødvendighed – havde vist sig tendenser til en noget mere liberal politik på det økonomiske område. Hvad Rusland særlig trængte til, var kapital udefra til at udnytte sine betydelige råstofressourcer. Til forberedelse af konferencen havde der været nedsat en ekspertkomité af kendte økonomer fra forskellige lande, og i dagene 20.–28. marts havde disse eksperter været samlet i London. De havde udarbejdet en lang rapport, og det var karakteristisk, at forslagene om en ordning af forholdet til Rusland indtog den største del af rapporten. Ekspertterne gik ud fra, at den første betingelse for en ordning med Rusland måtte være, at Sovjetrusland anerkendte gæld og forpligtelser fra den tidligere regerings tid.

Da konferencen åbnedes den 10. april, lagde Lloyd George i sin indledningstale op til en stor forligningsordning, medens den franske Barthou syntes at betragte sagen fra et noget køligere synspunkt. Russerne var formelt set imødekommende, men der var ikke tegn til, at de ville overtage forpligtelserne fra de tidligere russiske regeringer. Man kunne således ikke fra udtalelserne på åbningsmødet slutte sig til noget som helst om mulighederne for et resultat af konferencen.

Lederen af Sovjet-delegationen var Tchittcherin, der var gammel diplomat og nu folkekommissær for udenrigsministeriet. Han talte fint fransk og kendte sikkert alle diplomatiske former. Hans nærmeste ledsager var Krassin, der var ingeniør og økonom og mentes at være stærkt stemt for økonomiske forbindelser med det øvrige Europa. Så var der Litvinoff, der var vicekommissær for udenrigsministeriet og senere blev udenrigsminister og kom til at spille en rolle i Folkeforbundet. Desuden var der i den russiske delegation en række andre folkekommissærer og andet godtfolk. Litvinoff havde på et tidspunkt under krigen som flygtning været i København og havde boet hos skuespiller Johannes Poulsen. Jeg nævner dette med Litvinoff, fordi det var på dette grundlag, vi fik statsråd Kofoed introduceret hos ham, vi regnede med, at han ikke helt havde glemmt Danmark. Kofoed ville træffe ham for at klage over, at Sovjet havde beslaglagt hans ejendomme i Rusland, bl. a. en villa ved Sortehavet, men han fik ikke noget ud af det. Litvinoff var hverken til at hugge eller stikke i, han havde måske andre ting at tænke på i Genua, men det var alligevel synd for Kofoed, der havde været Rusland en god tjenestemand og ikke var nogen arg kapitalist. Jeg spiste frokost i Restaurant „di Ferrari“ mellem mine formiddags- og eftermiddagsmøder,

og i et hjørne af denne store restaurant var der altid dækket et bord til den talrige russiske delegation. Tchittcherin var sjældent med til frokosten, og russerne holdt sig helt for sig selv, men var ellers pæne mennesker med blå tøj og fuldskæg.

Den sidste egenskab hos russerne gav anledning til en forvikling, som vi i den danske delegation havde megen morskab af. Departementschef P. O. A. Andersen havde nemlig også fuldskæg, og en dag ser vi et portræt af ham i en Genua-avis med underskrift: „Russisk folkekommissær Andersen“. Da Andersen hadede russerne af hele sit hjerte, sjæl og sind, blev han meget oprørt over at se sig betegnet som folkekommissær, og vore flinke folk fra udenrigsministeriet havde stort besvær med at få avisen til at optage en rettelse, og så var det ved at blive endnu værre. Rettelsen blev nemlig foretaget på den måde, at Andersen nu optrådte som statsgældsdirektør, „Direttore della detta di Danimarca“, og på den måde blev det nu offentligt fastslået, at Danmark havde en så stor statsgæld, at man var nødt til at have en særlig direktør for gælden.

Forhandlingerne om Rusland hørte til den politiske kommission, men der var som nævnt nedsat et underudvalg, der holdt lukkede møder, og som Danmark ikke var medlem af, så det var ikke så let at få noget at vide om, hvad der foregik. Branting fra Sverige var medlem af underudvalget, og en aften, da udvalget holdt møde, og man regnede med, at der foregik noget alvorligt, sendte vor delegationsformand, Bernhoft, mig ind til Genua for at få oplysninger. Det var meget vanskeligt at komme ind i salen, hvor kommissionen holdt sine hemmelige møder, der var betjente ved alle indgangene, men da Branting var medlem af underudvalget, fik jeg den idé at udgive mig for Brantings suppleant, og på den måde lykkedes det mig at slippe ind. Der skete for øvrigt ikke noget særlig betydningsfuldt i mødet den aften, og jeg gentog ikke eksperimentet. Men under mødet fik jeg fat i nogle noter, som var udvekslet mellem russerne og vestmagterne, og som viste, at de mest intime forhandlinger heller ikke foregik i underudvalget, men i „Villa Alberti“, som Italien havde stillet til rådighed for Lloyd George. En meget lang note fra russisk side dateret den 11. maj var svar på en note fra vestmagterne af 2. maj. Russerne hævdede i deres note, at man var længere fra hinanden, end man havde været, da forhandlingerne begyndte i Villa Alberti, og det så også sådan ud efter tekstens ordlyd.

Der kom intet resultat ud af forhandlingerne i Villa Alberti. Sovjet ville ikke anerkende gælden fra zartiden og kunne ikke give tilstrækkelige garantier for ny kapital, og på denne baggrund var der ingen, som ville give Sovjet lån eller kredit. Den politiske kommission måtte nøjes med at

vedtage en beslutning om, at der skulle nedsættes en særlig international kommission til at fortsætte forhandlingerne, og at denne kommission skulle mødes i Haag i juni 1922. Men man hørte så vidt jeg ved aldrig senere noget om denne kommission. Forhandlingerne om de almindelige økonomiske forhold i Europa, som behandlede i de økonomiske og finansielle kommissioner og var meget interessante, førte rent formelt til resultater, idet der blev vedtaget en række resolutioner, som indeholdt gode råd og formaninger til staterne med hensyn til stabilisering af den europæiske økonomi. Ekspertudvalget i London havde også på disse områder stillet forslag, og disse forslag blev som hovedlinie fulgt af konferencen. Man kan sige om disse resolutioner, at de indeholdt mange gode nationaløkonomiske sandheder, men der var ikke noget egentligt nyt i dem, og tiden var blevet kostbar. Valutafaldet i Europa fortsatte og lod sig ikke standse af gamle nationaløkonomiske sandheder.

Genua-konferencen sluttede med en ganske uventet sensation. Tyskerne og russerne offentliggjorde en af de sidste dage en traktat, som var sluttet mellem de to lande og blev kaldt „Rapallo-traktaten“, fordi russerne boede ude i Rapallo, og forhandlingerne var ført der. Jeg vil antage, at Litvinoff har været en af de mest smidige forhandlere ved denne lejlighed. Traktaten havde ingen økonomiske vanskeligheder at overvinde, men heller ingen økonomiske løsninger. Tyskland kunne ikke gøre krav på nogen erstatning fra Rusland, og tyskerne havde heller ingen penge at låne Rusland. Der var således ikke noget økonomisk problem at løse, og de to stater blev enige om, at alt kunne gå lige op. Det, der chokerede vestmagterne mest, var, at de to lande officielt anerkendte hinanden, og at Tyskland således var det første ikke-kommunistiske land, som anerkendte Sovjet som selvstændig stat.

Genua-konferencen var et dristigt forsøg fra Lloyd George's side på at skabe en afspænding i de politiske og økonomiske modsætninger i Europa. Forsøget lykkedes ikke. Folkeforbundet arbejdede videre med problemerne, men heller ikke her fandt man nogen løsning. Af særlig værdi for mig personlig var, at jeg på Genua-konferencen mødte adskillige mennesker blandt de økonomiske og politiske sagkyndige fra de andre lande i Europa, som jeg senere fik samarbejde med i min internationale virksomhed, navnlig i Folkeforbundets økonomiske og finansielle kommissioner.

I den tyske delegations navneliste læstes navnet på en ung attaché i det tyske udenrigsministerium: Duckwitz. Navnet kunne ikke sige mig noget den gang, men når jeg læser det nu i navnelisten, må jeg tænke på,

at den unge tyske attaché fra Genua i 1922 blev den tyske embedsmand, som under besættelsen af Danmark hemmeligt kunne yde Danmark hjælp i farlige situationer. Et andet navn i den tyske delegeret-liste var dr. Ritter. Han var legationsråd den gang, men det blev ham, der som meget høj embedsmand i det tyske udenrigsministerium i 1940 under besættelsen skulle gennemføre en toldunion mellem Danmark og Tyskland. Det lykkedes ham ikke, men det lykkedes mig under forhandlingerne i Berlin at blive genstand for hans utilslørede vrede, da jeg stadig hævdede, at det forhold, som anvendtes mellem den danske krone og den tyske mark, nemlig 1 mark = 2 kr., var altfor ugunstigt for den danske krone. Jeg fik senere vidnesbyrd om, at dr. Ritters vrede mod mig ikke aftog under besættelsen.

På en konference, hvor der er mange diplomater til stede, og hvor der ikke er alt for meget at bestille, opstår der mange diplomat-anekdoter. Jeg mindes en af dem, den er hasarderet, men alligevel: Da delegationerne skulle betale deres hotelregninger i Genua, betalte englænderne med en check på Bank of England, tyskerne betalte med et fragtbrev på en vognladning tyske sedler, som stod på Genua banegård, og russerne betalte med en kliché til at trykke rubersedler med, så kunne hotellet selv trykke så mange, som de behøvede. Måske giver anekdoten et billede af situationen.

Landmandsbankens sammenbrud

Rigsdagen var stadig i fuld gang, da jeg i slutningen af maj 1922 vendte tilbage fra Genua-konferencen. Ikke mindst de sønderjyske love beskæftigede Rigsdagen, og den sluttede først ind i august. Men længe varede Rigsdagens ferie ikke. Allerede den 17. september blev medlemmerne telegrafisk indkaldt til en ekstraordinær samling den 19. september. Det var Landmandsbankens sammenbrud, der nu skulle beskæftige Rigsdagen. Jeg havde i Landstinget efterhånden af mit parti fået overdraget økonomiske og finansielle sager, og jeg blev derfor socialdemokratisk ordfører ved Landstingets behandling af Landmandsbankens ret beskæmmende forhold.

Når jeg siger beskæmmende forhold, tænker jeg ikke alene på den svindel, som var gået for sig i Landmandsbanken, men på de utilbørlige forsøg, der under regeringens og Nationalbankens medvirken blev gjort for at skjule for offentligheden, hvor galt det var med banken. Der havde allerede temmelig længe gået rygter om Landmandsbankens tab. Da

Landmandsbankens regnskab for 1921 blev offentliggjort i februar 1922, var der afskrevet 26 mill. kr. Kyndige folk mente, at det var alt for lidt, og det varede ikke længe, før det viste sig, at de havde sørgelig ret.

Så skete der det, at der af Landmandsbanken under medvirken af Nationalbanken og regeringen den 9. juli 1922 blev udsendt en erklæring, som senere blev betegnet som falsk. I erklæringen meddeltes det, at Landmandsbanken havde besluttet at ville afskrive 56 mill. kr. ved regnskabsårets udløb, og Nationalbanken ville indskyde en ekstra reservefond i banken på 30 mill. kr. Det meddeltes derimod ikke, at bankinspektør Green, der netop havde undersøgt bankens forhold, havde anslået tabet på dette tidspunkt til 144 mill. kr. Ja, erklæringen var endog affattet på en sådan måde, at offentligheden måtte tro, at bankinspektørens opgørelse var lagt til grund for det af banken beregnede tab på 56 mill. kr. Det nævntes i erklæringen, at handelsministeren (Tyge Rothe) havde deltaget i forhandlingerne, men derimod ikke, at også stats- og finansminister Neergaard havde deltaget.

Jeg var i Stockholm den 9. juli 1922 til et nordisk interparlamentarisk møde, og da vi hørte om erklæringen, sagde jeg til nogle andre danske deltagere: „Mon nu ikke regeringen har lovet garanti?“ Jeg kunne ikke tænke mig, at Nationalbanken ville sætte 30 mill. kr. ind uden et eller andet tilsagn fra regeringens side. Det blev da også oplyst senere, at statsminister Neergaard havde givet Nationalbanken løfte om at være med i garantien, men det kunne naturligvis kun ske efter bevilling i Rigsdagen, og Neergaard lod tiden løbe, uden at der skete noget, selv om Rigsdagen var samlet til langt ind i august.

Den mærkelige erklæring af 9. juli var sat så stærkt på skruer, at børs- og bankfolk ikke troede på holdbarheden af den trufne ordning, og det viste sig, at de havde ret. Nu i september måtte man altså til Rigsdagen for at få statshjælp. Man regnede med, at tabet for Landmandsbanken var de 144 mill. kr., som bankinspektøren havde anslået i juli, og handelsministeren fremsatte nu forslag om en præferenceaktiekapital til Landmandsbanken på 100 mill. kr. Heraf skulle staten tegne de 40 mill. kr., Østasiatisk Kompagni de 20 mill. kr., Store Nordiske 5 mill. kr. og Nationalbanken 35 mill. kr. Hermed var Nationalbanken fri for de 30 mill. kr. reservekapital, som den havde givet tilsagn om i juli. Præferenceaktier måtte jo på dette tidspunkt anses som mere sikre. Det var dog ikke Nationalbanken selv, som havde forlangt denne større sikkerhed. Det var regeringen, som havde foreslået det, og det var jo i sig selv et bevis for, at man skyldte Nationalbanken noget for et uopfyldt løfte fra Neergaards side i juli. Da der blev kritik af denne ordning i Rigsdagen, måtte

Nationalbanken igen lade de 30 mill. kr. stå som reservekapital, og den tegnede så 5 mill. kr. som præferenceaktier. Nu skulle Rigsdagen altså bevilge de 40 mill. kr., som staten skulle indskyde som præferenceaktier, men tillige indeholdt handelsministerens forslag den meget vidtgående bestemmelse, at staten garanterede Nationalbanken de lånebeløb, som denne måtte yde Landmandsbanken i overgangstiden, som det hed, uden at der var fastsat grænser for overgangstidens varighed eller for beløbets størrelse.

Behandlingen af regeringens lovforslag i Rigsdagen var temmelig hård, og regeringen kunne ikke vente andet, men den kunne under den hårde kritik trøste sig med, at alle partier i virkeligheden havde givet tilsagn om at vedtage loven. Det skete i et møde, som Neergaard og Tyge Rothe havde haft om formiddagen med begge Rigsdagens finansudvalg, og hvor jeg som medlem af Landstingets finansudvalg også havde deltaget. Det blev to spændende dage og nætter i den danske rigsdag. Tirsdag den 19. og onsdag den 20. september behandlede Folketinget lovforslaget, og det varede så længe, at Landstinget først kunne begynde behandlingen kl. 24 onsdag nat. Mødet varede til kl. 5 torsdag morgen.

I min ordførertale i Landstinget kunne jeg ikke gå imod lovforslaget, da mit parti havde besluttet at stemme for, men betydelig stærkere end andre ordførere rettede jeg min kritik imod Nationalbanken. Nationalbanken havde i virkeligheden støttet Landmandsbanken alt for længe og ladet sig besnære af Landmandsbankens smidige direktør Emil Glückstadt. Man burde på et tidligere tidspunkt have holdt igen med kreditydelsen. Nationalbanken havde bl. a. belånt Landmandsbank-aktier i betydeligt omfang til et konsortium, som Landmandsbanken selv havde oprettet for at støtte kursen. Dette konsortium havde indbetalt 10 mill. kr. til Nationalbanken, og på dette grundlag havde Nationalbanken belånt 30 mill. kr. Landmandsbank-aktier, ca. en trediedel af hele aktiekapitalen. De 20 mill. kr. var naturligvis et blankt tab for Nationalbanken. Regeringen fik sin lov vedtaget af Rigsdagen, men Nationalbanken fik ikke bedre dækning for sine 30 mill. reservekapital. Derimod fik den statens garanti for alt, hvad den herefter lånte Landmandsbanken, og denne garanti var noget, der nok var værd at stikke i lommen.

Hvem i Nationalbanken havde nu ansvaret for den faktisk urigtige juli-erklæring? Ja, nationalbankdirektør Ussing meldte sig selv. Den 18. september 1922, dagen før Rigsdagens behandling af Landmandsbank-sagen, offentliggjorde Ussing en såkaldt „redegørelse“ for, hvad der skete den 9. juli. Det skulle han nu aldrig have gjort. Redegørelsen var et dårligt juridisk forsvar for erklæringen, som Ussing mente, at enhver, der

„gad læse“, ikke kunne misforstå. Han skrev om „ildesindede“, der „ikke kunne læse dansk“, og om „ædle sandhedsvidner“, der kritiserede Nationalbankens holdning. Når Ussing til slut mente at kunne undskylde Nationalbanken med, at den „stod med landets skæbne i sine svage hænder“, så kunne man måske undre sig over, at Ussing selv havde tilbudt sine „svage hænder“ til ledelse af landets centralbank. Ussing var en godhedens mand og en offentlig meget interessant mand. Han havde under krigen skrevet mange smukke formaningstaler til det danske folk om flid og sparsommelighed. Selv om det ikke hjalp stort, var meningen god nok. Men Landmandsbanken, det var et altfor stort problem for Ussing, det magtede han ikke. Hans uerfarenhed på økonomiske områder var for stor, og hans troskyldighed blev misbrugt.

Af andre direktører i Nationalbanken på det tidspunkt var der Marcus Rubin, Winther og Stephensen. Rubin var syg, og Winther var vistnok heller ikke med i forhandlingerne, men Stephensen var med i forhandlingerne søndag den 9. juli. Jeg kom senere i Nationalbanken til at kende ham godt. Han var en god og brav mand og havde ikke som Ussing nogen trang til at reformere verden og menneskene. Han var ikke bankmand, men købmand, og evne til at vurdere en banks engagementer kritisk havde han nok ikke meget af. Men han kunne ikke lide risiko og har nok været lidt vanskelig at få med til at yde den store støtte til Landmandsbanken. Jeg kan se ham sidde under møderne og regne på, hvad de 30 mill. kr. reservekapital kunne komme til at koste, hvis staten f. eks. tog så og så stor en del af risikoen. Selve erklæringens ordlyd kan det ikke antages, at Stephensen har blandet sig i. Han var ikke jurist, han havde juristen Ussing til denne side af sagen.

Men der må have været en tredje mand fra Nationalbanken ved forhandlingerne den 9. juli 1922. Nationalbanken havde et repræsentantskab, og formanden for dette var højesteretssagfører Fritz Bülow. Det synes utænkeligt, at Nationalbankens direktion kunne påtage sig en så betydelig risiko, som der her var tale om, uden at være dækket af repræsentantskabets formand. Men Bülow var ikke alene formand i Nationalbanken, han var tillige Landmandsbankens juridiske konsulent, og Landmandsbanken har nok haft hårdt brug for ham i denne situation. I sin dobbelte stilling i de to banker har han altså deltaget i forhandlingerne. Man kan spekulere over, om han mest har søgt at varetage Nationalbankens eller Landmandsbankens interesser, men man må gå ud fra, at det er ham sammen med Ussing, der har formuleret den erklæring, som blev udsendt i Landmandsbankens navn. Det har måske ikke været let for Ussing og Stephensen at stå imod, hvis formanden for National-

bankens repræsentantskab har holdt på, at Nationalbanken godt kunne lægge 30 mill. på spillebordet. Efter Ussings „redegørelse“ syntes han i øvrigt ikke at have været vanskelig at overbevise. Situationen havde helt overvældet ham.

Foruden at være formand for Nationalbankens repræsentantskab og juridisk konsulent i Landmandsbanken havde Fritz Bülow også en tredje stilling, der kunne komme ind i billedet ved behandlingen i Rigsdagen af Landmandsbanken. Bülow var nemlig landstingsmand og formand for Landstinget, valgt til tinget som venstremand. Bülow var ikke til stede i Landstinget den 19. september 1922, da Landmandsbanken behandlede. Det hed sig, at han var bortrejst. Hans formandsstilling blev dog behandlet. Ved hver rigsdagssamlings begyndelse vælges der ny formand for tingene, og da Landstinget holdt sit første møde den 19. september, skulle der altså først vælges formand. Da tingets aldersformand, Herman Trier, anmodede om forslag, blev Fritz Bülow foreslået fra Venstre. Det er ikke almindeligt, at der foretages afstemning ved formandsvalg, men man skal spørge medlemmerne, og da Trier spurgte, om nogen ønskede afstemning, blev der svaret ja fra Socialdemokraterne. Ved afstemningen fik Bülow 29 Venstre stemmer imod 21 socialdemokratiske stemmer, Konservative og Radikale undlod at stemme. Selv om Bülow blev valgt til formand, fik han faktisk et mistillidsvotum ved afstemningen.

Da Bülow ikke var til stede, blev det næstformanden, Piper, der ledede Landstingets møder om Landmandsbank-sagen. Fritz Bülows stilling i Landstinget var stærkt svækket, og da han ikke ønskede sit formandskab udsat for en ny afstemning, anmodede han kort efter om fritagelse for stillingen. To år efter, i 1924, nedlagde han også sit landstingsmandat. Allerede i slutningen af september 1922, altså kun få dage efter sit nederlag i Landstinget, nedlagde Bülow hvervet som formand i Nationalbankens repræsentantskab, og kort efter gik han helt ud af repræsentantskabet.

Den stærke kritik af ministeriet under Landmandsbankens behandling medførte ministeriets demission og rekonstruktion. Tyge Rothe gik af som handelsminister og erstattedes af Jørgen Christensen fra Vejle. Udenrigsminister Harald Scavenius gik også af, men det havde vist nok intet med Landmandsbank-sagen at gøre. Mærkeligt var det, at Klaus Berntsen, der var forsvarsminister, også gled ud af ministeriet og blev erstattet med venstremanden Brorsen. Klaus Berntsen blev da også fornærmet, og de andre måtte optage ham igen som „rådgivende“ minister. Det var ved denne lejlighed, at I. C. Christensen, der ikke elskede sin partifælle Klaus Berntsen, kommenterede: „Gode råd er dyre.“

Under behandlingen af Landmandsbanken i Rigsdagen i september 1922 blev regeringen spurgt, om man nu kunne være sikker på at have nået bunden. Det erklærede regeringen, at man havde, men det viste sig hurtigt, at dette aldeles ikke var tilfældet. Allerede den 3. februar 1923 måtte den nye handelsminister forelægge et nyt forslag for Rigsdagen. Det nye bankråd i Landmandsbanken havde nu meddelt regeringen, at banken måtte afskrive 232 mill. kr., altså betydeligt mere end de 144 mill. kr., som der var tale om i september. Forslaget gik nu ud på en helt ubegrænset statsgaranti for alle kreditorer og indskydere i banken.

Det var en lørdag, man kom til Rigsdagen med dette store krav om ubegrænset garanti, og det meddeltes, at Landmandsbanken ville lukke mandag morgen, hvis forslaget ikke var vedtaget. Det var denne trussel, der fik lovforslaget igennem Rigsdagen, og Socialdemokraterne var i ikke ringe grad påvirket af denne trussel. Den 3. februar om morgenen mødte jeg i Rigsdagen folketingsmand Hauge, der var socialdemokratisk ordfører i folketinget. „Banken lukker på mandag,“ sagde han. „Lad den lukke,“ sagde jeg. Men en sådan letsindighed ville være en ulykke for landet, mente Hauge. Jeg husker ikke, om jeg gik stærkt ind for mit synspunkt i min gruppe senere på dagen, men gruppens standpunkt blev dog, at Socialdemokraterne denne gang ikke skulle stemme for regeringens forslag, men undlade at stemme imod.

Folketinget behandlede forslaget lørdag og søndag, og det var først søndag nat kl. 2, at landstinget kunne begynde behandlingen, som varede til kl. 5 mandag morgen. I min ordførertale i Landstinget kunne jeg naturligvis ikke gå ind for en nægtelse af garantien, men da den nye handelsminister lidt naivt meddelte, at Nationalbanken havde anbefalet forslaget, bemærkede jeg, at det ikke lød usandsynligt, da Nationalbanken vist nok havde adskillige millioner i klemme hos Landmandsbanken, som ikke blev dækket af den tidligere garanti, og at det altså også var Nationalbanken, som blev garanteret.

Det rigtige ville have været at lade Landmandsbanken likvidere, men det burde være sket allerede i juli 1922, og som sagen lå nu, kunne regeringen opnå et flertal for forslaget af Venstre og Konservative, selv om Socialdemokraterne ligesom de Radikale havde stemt imod. En del af Socialdemokraterne var iøvrigt nu påvirket af den tanke, at man kunne opnå statsindflydelse på Landmandsbankens styrelse, hvad man dog aldrig fik. Mit synspunkt på statens stilling til en storbanks fallit blev ikke ændret senere, og som finansminister gennemførte jeg i 1924 og 1925, at to banker, Diskontobanken og Andelsbanken, måtte likvidere, da de ikke længere kunne klare sig selv. Nogle af mine ministerkolleger

ville dog nok have været med til at give statsstøtte også til disse banker.

Under behandlingen i Rigsdagen blev der fra konservativ side spurgt, hvorfor etatsråd H. N. Andersen ikke var blevet formand for Landmandsbankens nye bankråd i september 1922, således som handelsministeren meddelte, at etatsråden havde givet løfte om. Der blev ikke givet svar fra regeringens side på disse spørgsmål. Jeg har grund til at tro, at den gamle etatsråd følte sig svigtet af regeringen med hensyn til de 20 mill. kr., som han var gået med til at yde Landmandsbanken som præferencekapital i september 1922, og som nu var tabt. Jeg kan ikke vide, hvad statsminister Neergaard havde lovet etatsråden, men jeg ved, at H. N. Andersen betragtede pengene som et lån, han havde ydet staten. Fra min finansministertid ved jeg, at han gjorde sine krav gældende over for staten, ikke direkte over for mig, men over for administrationen. Jeg ved også, at han skriftligt frafaldt kravet under en skattesag mod Østasiatisk Kompagni, som endte med betydelige betalinger fra kompagniet og fra visse direktører, dog ikke fra H. N. Andersen selv.

*

Når jeg tænker tilbage på mit liv i disse år, har jeg erindringen om at have levet en interessant, men stærkt optaget tilværelse. Mit rigsdagsarbejde interesserede mig, og det tog mere og mere tid med møder og udvalgsmøder, som jeg efterhånden fik flere og flere af. Jeg var medlem af det særlige rigsdagsudvalg, som var nedsat til at føre en vis kontrol med udviklingen i Landmandsbanken, jeg var medlem af et nyoprettet udenrigspolitisk nævn, og jeg havde adskillige ordførerposter i økonomiske sager i Landstinget. Ved universitetet arbejdede jeg med nye former for socialpolitik, jeg var stadig medlem af Frederiksberg kommunalbestyrelse og af skatterådet på Frederiksberg. Og så havde jeg min stilling i Statistisk Departement, som jeg satte pris på og gerne ville passe tilfredsstillende. De fleste af mine andre hverv var af offentlig karakter og Departementet gav mig – traditionsmæssigt i sådanne tilfælde – ret stor frihed. Jeg ville dog gerne have udrettet noget mere i Departementet, men ellers var jeg godt tilfreds med mine mange opgaver.

Jeg havde også en del rejser i den tid. I efteråret 1922 blev jeg igen regeringsmedlem af den danske delegation til Den internationale Arbejdskonference i Genève. Kontorchef Johan Bülow i Indenrigsministeriet var formand for delegationen. Som nævnt havde jeg været med i Washington til den første konference i 1919, men jeg havde ikke deltaget i to specielle konferencer i 1920 og 1921. Nu kom jeg altså med igen, og det

Den danske delegation til den internationale Arbejdskonference i Genève oktober 1922.

Siddende fra venstre: Fru Esther Broch, departementschef J. Bülow og Bramsnæs (regeringsdelegerede), C. F. Madsen (arbejderdelegeret).

Stående fra venstre: Sekretær i Arbejdsgiverforeningen Østerberg (nu borgmester i Gentofte), direktør H. C. Ørsted (arbejdsgiverdelegeret), Peder Hedebol (sekretær i De samvirkende Fagforbund), Einar Erichsen (sekretær i indenrigsministeriet).

blev en fast regel i en meget lang fremtid, at jeg var regeringsdelegeret til disse Arbejdskonferencer.

Som valgt af Rigsdagen var jeg medlem af en af regeringen nedsat regnskabskommission, som skulle arbejde med en nyordning af statens regnskabs- og revisionsvæsen. Vi havde mange møder i denne kommission, og vi studerede regnskabsformer og revision i andre lande, bl. a. England, Holland og Belgien. Mit politiske partiarbejde uden for Rigsdagen førte også rejser med sig. I januar 1923 blev jeg indbudt til Kiel og Eckernförde for at holde foredrag i socialdemokratiske forsamlinger i anledning af den spændte situation mellem Tyskland og Frankrig og den truende franske besættelse af Ruhr-distriktet. Det var ikke noget let spørgsmål at tage stilling til for en dansk politiker. Af mit manuskript

fra dengang kan jeg se, at jeg advarede mod en fransk besættelse, selv om Frankrig vel nok havde ret til det efter fredstraktaten. Selv efter, hvad der senere hændte i Tyskland, må jeg endnu mene, at jeg havde ret i min vurdering. Hvad man burde tilstræbe dengang var afspænding mellem de to lande, ikke yderligere spænding. I påsken 1923 var jeg dansk socialdemokratisk repræsentant ved en socialdemokratisk kongres i Riga, det nye Letlands hovedstad, og i pinsen 1923 var jeg deltager i den internationale socialdemokratiske kongres i Hamburg.

Valutaspørgsmålet

I juli 1923 blev jeg medlem af Nationalbankens valutakonference. Det var som lektor ved Universitetet, jeg var anmodet om at indtræde. De nationaløkonomiske professorer ved Universitetet var deltagere, og så havde man taget mig som lektor med. Konferencens deltagere var i øvrigt en alsidig repræsentation af næringslivets forskellige organisationer. De politiske partier var ikke repræsenteret, men nogle rigsdagsmænd deltog som repræsentanter for organisationerne, og vi havde også en minister med, Klaus Berntsen, der var repræsentant for de samvirkende sognerådsforeninger. Klaus Berntsen var på den tid minister uden portefuille, „rådgivende minister“ hed det.

Valutaspørgsmålet havde økonomisk og politisk været brændende siden slutningen af krigen 1918. Danmark havde lidt af permanent valutamangel, og de vigtigste udenlandske valutakurser, dollar og sterling, var til tider steget til urimelige højder. Under selve krigstiden 1914–18 havde valutasituationen været meget gunstig, vi havde solgt varer til udlandet til stigende priser, og dollar og sterling kurserne var lavere end den sædvanlige paritet. Men da krigen sluttede, brugte man væk af den opsamlede valuta, og det varede ikke længe, før vi kom i store vanskeligheder. Det kan nok ikke siges for tit, at Nationalbanken var altfor eftergivende og lod ydelse af kredit til andre banker overskride rimelige økonomiske grænser.

Allerede i 1919 var Nationalbanken klar over, at det var galt, men i stedet for at gå over til kreditstramning forsøgte man at hindre vareindførsel. På Nationalbankens foranledning trådte de københavnske hovedbanker sammen „for at enes om forholdsregler, hvorved anvendelse af udenlandsk valuta kunne begrænses til indkøb af nødvendige varer“, som det hedder i Nationalbankens beretning for 1919–20. Derefter søgte man forbindelse med de øvrige bankkredse i landet, „og for

at opnå større fasthed og ensartethed henvendte man sig til regeringen, hvorefter der medio december 1919 konstitueredes et valutaråd under handelsministerens forsæde“. Nationalbanken havde hermed fået oprettet en faktisk valutacentral.

Valutarådet bestod af embedsmænd og repræsentanter for næringslivet, og det havde nedsat et arbejdsudvalg, der „holdt daglige møder, og hvor alle begæringer om udenlandsk valuta præsenteredes og bevilgedes eller afvistes efter arten af de varer, hvortil valutaen skulle bruges.“ Det viste sig dog, at denne privat oprettede valutacentral ikke kunne gennemføre en begrænsning af indførslen, den kunne ikke pålægge nogen egentlig tvang, og man indførte ganske roligt videre. Den daværende handelsminister var Christopher Hage, det var jo endnu, medens det radikale ministerium Zahle havde regeringen, og for at skaffe sig lov-hjemmel til at kunne pålægge tvang, fremsatte handelsministeren i Folketinget i begyndelsen af marts 1920 et lovforslag om, at indførsel af varer ville blive gjort afhængig af valutaattest fra valutarådet. Forslaget blev også behandlet i Folketinget, men blev afvist af Venstre og Konservative.

Nu var marts måned 1920 en stærkt spændt politisk måned. Ministeriet Zahle blev afskediget af Kongen, og da Folketinget blev opløst, faldt handelsministerens forslag bort, og det eksisterende valutaråd opløste sig selv i juni 1920. Det nye ministerium med Neergaard som stats- og finansminister mente dog alligevel, at der burde gøres noget – i sommeren 1920 var dollarkursen steget meget stærkt – og han lod derfor i september sin nye handelsminister, Tyge Rothe, nedsætte en valuta-kommission „for at overveje årsagerne til den danske valutas stilling på verdensmarkedet og til ministeren at fremkomme med forslag om foranstaltninger sigtende til dens forbedring.“ Det lød jo i hvert fald højtideligt nok.

Tyge Rothes valutakommission bestod mest af bankfolk og folk fra næringsorganisationerne, og den betænkning, som blev afgivet allerede i november 1920 var præget heraf. Af de to grupper ville den ene have toldbeskyttelse og den anden importforbud. Denne sidste gruppe havde opstillet en lang liste over de varer, som skulle forbydes, og så skulle der desuden indføres rationering af varer som hvede, sukker og øl, så man kunne begrænse forbruget og spare valuta. Det lignede jo ikke så lidt den gamle krigsøkonomi. Til dette forslag sluttede sig bl. a. Nationalbankens repræsentanter Stephensen og Rubin og ligeledes de private storbankers folk. Også fagforeningernes folk tilsluttede sig forslaget og tillige nationaløkonomerne Thalbitzer og Riis-Hansen – jeg husker ikke, om den sidste allerede var gået ind i Landmandsbankens direktion. Det

eneste medlem af kommissionen, som principielt erklærede sig for kreditindskrænkning og for Nationalbankens pligt til at modvirke inflation, var professor Axel Nielsen, der altså tog afstand fra toldforanstaltninger og importforbud.

Da Neergaards regering fik valutakommissionens betænkning, fulgte den hverken den ene eller den anden af gruppernes forslag. Valutasituationen forbedrede sig også en del i den følgende tid, ikke mindst da der optoges store statslån i dollars, i 1920 25 mill. og i 1921 30 mill. dollars. Desuden blev der optaget betydelige kommunelån i dollars. Det gjorde naturligvis situationen vanskeligere senere med rentebetaling og tilbagebetaling, men det lettede foreløbigt.

I 1923 begyndte vanskelighederne igen med valutaen, Nationalbanken havde ikke benyttet den gunstige vending i valutaforholdene til at skabe sig herredømme over situationen, og Landmandsbankens sammenbrud i 1922 havde vel også bidraget til en svækkelse af valutastillingen. Kurserne på sterling og dollars steg, og forretningslivets forhold vanskeligjordes ikke mindst af de stærkt svingende kurser.

Det var på baggrund af alt dette, at Nationalbanken i juli 1923 indkaldte sin valutakonference. Af Nationalbankens papirer kan man se, at Nationalbanken først havde henvendt sig til regeringen for at få den til at indkalde til en konference, men regeringen ville ikke, den havde fået nok af valutakonferencen i 1920. Nationalbankens henstilling til regeringen viser, at banken ikke selv mente, at den havde noget ansvar, det var regeringen og lovgivningen, som direkte skulle styre pengevæsenet i Danmark. Nationalbankens valutakonference begyndte sine møder i midten af august, og de varede til slutningen af oktober. Det var Nationalbankdirektør Ussing, der som formand ledede konferencen.

Ussing var bankens ledende mand på dette tidspunkt, det kunne der ikke være nogen tvivl om. Rubin var afgået ved døden, Winther og Stephensen sad endnu tilbage, og desuden var der i foråret 1923 kommet to nye direktører til, Rosenkrantz og Green, den tidligere bankinspektør. Men der var ikke kommet nogen ny ånd ind i banken. Synspunkterne på Nationalbankens opgaver var ikke forandrede. Allerede i indbydelseskrivelsen til konferencen mødte man Ussings moraliserende talesæt, og i hans mange taler på konferencen var sparsommelighed og god økonomisk moral hos folk og stat hovedtemaet. Hvad Nationalbanken selv skulle gøre, hørte man lidet om.

De to hovedretninger, der mødtes på konferencen, var de gammelkendte. Skal Nationalbanken gennem sin bankpolitik, kreditbegrænsning

og diskonto lede valutapolitikken, eller skal regeringen ved handelspolitiske foranstaltninger, told eller importregulering, sørge for, at der ikke bruges mere fremmed valuta, end der står til rådighed. Der kunne ikke være nogen tvivl om, at Nationalbankens synspunkt var det sidste, og nationalbankdirektør Ussing var et udmærket talerør for dette synspunkt med sine økonomiske formaninger til alle sider om indskrænkning af forbruget og officiel sparsommelighed. Til dette synspunkt sluttede sig de private bankers folk på konferencen, og i hovedsagen næringslivets repræsentanter, herfra dog undtaget landbruget, der hverken ville have told eller importrestriktioner. Forsåvidt var hovedretningerne de samme som på valutakonferencen i 1920.

Det andet synspunkt, at Nationalbanken ved sin bankpolitik skulle holde valutaen i orden, hævdede den nationaløkonomiske professor Axel Nielsen, og han støttedes stærkt af sine kolleger fra Universitetet, professorerne Westergaard og Birck, samt af Jakob Lindberg, direktør for fabrikstilsynet, der også var indbudt. Men der var dukket et nyt synspunkt op, idet Birck og Lindberg ville nedskrive kroneværdien til en lavere kurs end den gamle paritetsværdi, mens Westergaard og Axel Nielsen stadig mente, at kronen kunne føres op til sin gamle paritetsværdi. Disse nedskæringstanker deltes absolut ikke af Nationalbanken eller den øvrige bankkreds.

For mit eget vedkommende var jeg i nogen grad tiltalt af Bircks tanker, men jeg anså det for umuligt at gennemføre en nedskrivning, og sagen interesserede mig derfor ikke stærkt. Jeg mente, man skulle lægge tryk på Nationalbanken, men hvorledes, det vidste jeg ikke, og jeg holdt mig derfor meget tilbage under forhandlingerne.

Direktør Ussing ledede valutakonferencen, nærmest som man leder en velbegavet skoleklasse. Han udtalte sine og bankens meninger efter hvert indlæg, og han mente sig også berettiget til at gribe ind under deltagernes indlæg for at korrigere dem. Da man efterhånden fik talt ud fra de mange forskellige sider, blev konferencen stillet over for et af Ussing i et mindre udvalg tilvejebragt forslag til en udtalelse. Med al sin skrivekunst havde Ussing frembragt et dokument, som bredte sig over alle sider af økonomisk moral og god forstandighed hos mennesker. Jeg havde som nævnt hidtil holdt mig meget tilbage i debatten, da jeg ikke mente at have nogen særlig opgave, men Ussings omfangsrige dokument fik mig til at blive aktiv. Jeg tog ordet og kritiserede forslaget igennem som altfor løst og udflydende, og den næste dag fremsatte jeg forslag til en udtalelse, der både var meget kortere og mere konkret end Ussings forslag. Med nogle tilføjelser fra Ussings dokument blev mit

forslag senere tiltrådt af konferencens deltagere, også af professorerne Westergaard, Birck og Axel Nielsen, men Lindberg kunne ikke tiltræde.

Der var ingen grund for mig til at være særlig stolt over mit forslags indhold, det væsentligste var, at det lagde stærk vægt på nødvendigheden af en *vending* i den økonomiske situation og en deraf følgende bedring af kronekursen. Jeg havde den tro, at den danske krones værdi i virkeligheden var undervurderet, og at derfor en vending med en mindre opgang ville give tillid til kronen og føre den videre opad. For at opnå en sådan vending mente jeg, at man måtte se bort fra sine principielle synspunkter på handelspolitiske foranstaltninger og banktekniske midler og i denne særlige situation prøve at anvende dem i forening til den vending af kronekursens fald, som var nødvendig i øjeblikket. Forhandlingerne havde givet mig det indtryk, at en sådan fremhævning af det *midlertidige* var det eneste, der kunne give samling om en udtalelse, og man skulle jo have en ende på konferencen. Til nationalbankdirektør Ussings fortjeneste må det siges, at han under de sidste forhandlinger med stor behændighed forstod at afværge både specielle toldpolitiske forslag og antydninger om nedskrivning af kronen.

Der er næppe grund til at antage, at valutakonferencens udtalelse fik større praktisk betydning. Et forslag om oprettelse af et kursegaliseringss-fond på 5 mill. pund sterling, som konferencen sendte til regeringen, blev gennemført i Rigsdagen, men ellers skete der ikke noget, skønt man diskuterede valuta det meste af vinteren. Egaliseringsfondet, der skulle stabilisere kronekursen, blev stillet til rådighed for Nationalbanken, men det blev snart brugt, og den usikre valutaudvikling rullede videre, til der kom en vending i slutningen af 1924.

Bliver finansminister i 1924

Arbejdet i rigsdagssamlingen 1923–24 var som nævnt præget af den uheldige valutaudvikling og forsøg på at bøde herpå. Dette foregik dog i Folketinget, og som landstingsmand havde jeg ingen indflydelse på de forhandlinger, som foregik. Ved samlingens slutning blev Folketinget opløst den 10. april og dagen efter holdtes folketingsvalg. Valget gav betydelige forskydninger i mandatfordelingen. Venstre mistede 7 mandater og gik tilbage fra 52 til 45. Socialdemokraterne vandt 7 mandater og gik frem fra 48 til 55. Dette måtte medføre ministerskifte, og Stauning dannede et rent socialdemokratisk ministerium. Jeg blev opfordret af Stauning til at gå ind som finansminister.

Jeg kan ikke sige, at jeg havde regnet med at blive finansminister i det nye ministerium, men jeg var måske nok blevet lidt skuffet, hvis jeg ikke var blevet det. Som politiker følte jeg mig ikke selvskrevet til stillingen, men jeg havde sans for økonomi og administration, og jeg havde vel også mere teknisk økonomisk baggrund end de fleste andre socialdemokrater i Rigsdagen. På den anden side var der mange dygtige socialdemokrater i Rigsdagen, jeg var en forholdsvis ny mand, og jeg hørte ikke til inderkredsen i det socialdemokratiske parti. Men Stauning har vel ment, at jeg var den bedst egnede til stillingen.

Overtagelsen af finansministeriet i maj 1924 medførte en betydelig forandring i mine arbejdsforhold. Mine forskellige stillinger og beskæftigelser måtte jeg opgive og alene holde mig til mine politiske opgaver og ledelsen af den store administration, som finansministeriet er. Denne forandring i mine arbejdsforhold og som følge heraf i min livsførelse, betragter jeg som en grænselinie i min tilværelse. Jeg betragter derfor denne levnedsbetegnelse som en første del. Jeg vil dog i denne del af mine erindringer kort nævne min medvirken i arbejdet på to betydningsfulde kulturelle områder i vort samfundsliv, nemlig arbejderoplysning og nordisk samarbejde. Jeg tænker her på oprettelsen af „Arbejdernes Oplysningsforbund“ og af „Foreningen Norden“.

Arbejdernes Oplysningsforbund

Min interesse for arbejderoplysning var af gammel dato. I min studentertid havde jeg i Studentersamfundet været med til at arrangere foredrag for arbejderne og selv holdt foredrag i adskillige foreninger. Da fagforeningerne i København i 1910–11 begyndte en aftenskole, kom jeg med som lærer. Det var Fagforeningernes Fællesorganisation, som oprettede skolen, og det hele var yderst beskedent med et par timers undervisning nogle aftener om ugen.

På Socialdemokratiets kongresser havde man ofte diskuteret oprettelsen af en arbejderskole, men der var mest tale om en ren partiskole, som skulle lære arbejderne den marxistiske teori og gøre dem egnede til gode socialdemokratiske ledere. Sådan havde man det i Tyskland, og så måtte man have det på samme måde i Danmark. I de ældre kredse i Socialdemokratiet var der ikke megen interesse for teoretiske ideer, men det var alligevel en slags indrømmelse til disse, at aftenskolen blev oprettet i 1910, og som hovedlærere fik den to marxistiske læremestre, Gustav Bang og Gerson Trier, der begge var lige stive i teorien. Der var dog også undervisning i mere jordbundne sager, bl. a. i dansk, og min første opgave blev at være lærer i dette fag, som jeg iøvrigt benyttede til oplysning på adskillige praktiske områder.

Skolens elever var yngre eller lidt ældre fagforeningsfolk, og elevantallet var kun mellem 20–30. Jeg kom eleverne betydeligt nærmere end de andre lærere, der bare holdt foredrag, og jeg fik den vist nok gode pædagogiske idé at lade eleverne øve sig både i at skrive dansk og i at tænke ved at referere de andre læreres foredrag. Dog lod jeg eleverne slippe for foredrag om de marxistiske teorier, da jeg var overbevist om, at de ikke fattede ret meget af begreber som „merværdi“, „udbytningskvota“ og lign. marxistiske terminologier. At arbejderne skulle have en ordentlig løn for deres arbejde, det kunne eleverne forstå uden al for megen teori, og det var det, de arbejdede for i deres fagforeninger. Aftenskolen fortsatte næste år med nogle af første års elever på holdet, men

tilslutningen var for ringe, og der var ingen ordentlig organisation til at tage sig af undervisningen.

Ved Socialdemokratiets kongres i 1915 blev arbejderoplysning atter drøftet, og det blev pålagt ledelsen at gå videre med aftenskoleundervisning. I 1916 kom Stauning som det socialdemokratiske partis formand til mig og opfordrede mig til at organisere en aftenskole på et nyt og bredere grundlag. Det gjorde jeg så. Der blev valgt en styrelse af medlemmer fra Socialdemokratisk Forbund og De samvirkende Fagforbund og udarbejdet en læreplan, og skolen kom til at hedde „Den socialdemokratiske Arbejderskole“. Selv om jeg ikke kunne undlade at tage marxismen med på programmet, blev lærestoffet som helhed dog mere alment. Blandt andet indførte jeg noget, som vi kaldte studiekredsøvelser, hvor eleverne selvstændigt behandlede et eller andet spørgsmål og derefter fremførte det i timen, og denne undervisning overtog jeg selv. Denne skole ledede jeg nu til 1924. Den blev gjort 2-årig, men selv om skolen efterhånden fik et ganske godt navn i københavnske fagforeningskredse og partikredse, var jeg selv klar over, at det kun var en ringe begyndelse.

I 1922 blev der af det belgiske arbejderparti indbudt til en international konference i Bruxelles om arbejderoplysning, og som leder af arbejderskolen i København blev jeg delegeret til konferencen. Det var en broget forsamling af mennesker, der mødtes i Bruxelles, og deres tanker om arbejderoplysning var meget forskellige. Her var teoretiske marxister fra Tyskland, praktiske fagforeningsfolk fra England, romantiske fagforeningskvinder fra Amerika, men jeg lærte en del om organisatoriske former, og da jeg kom hjem, var min plan klar. Jeg ville oprette et oplysningsforbund, der skulle bestå ikke af enkelte medlemmer, men af organisationerne, således at oplysningsforbundet straks kom til at omfatte hele arbejderbevægelsen. Jeg gik til Stauning med min plan og foreslog nedsættelse af et udvalg med medlemmer fra partiet, fagforeningerne, ungdomsforeningerne og Kooperationen. Det gik Stauning med til, og vi fik hurtigt nedsat udvalget. Som formand ledede jeg nu udvalgets arbejde et års tid. Der skulle tid til, før udvalgets medlemmer kunne gøre sig fortrolige med tanken om medlemskab af organisationerne med bidragspligt efter medlemstal. Et sådant kollektivt medlemskab kendte vi ellers ikke i den danske arbejderbevægelse, og fagforeningerne var naturligvis mest betænkelige. Det var jo dem, der havde de mange medlemmer og skulle betale de mange bidrag.

Vi enedes dog til slut i udvalget, og indstillingen om vedtægter og bidrag til det nye Arbejdernes Oplysningsforbund blev tilstillet hovedorganisationerne, der tiltrådte forslagene. For Socialdemokratiets ved-

kommende blev det behandlet på kongressen i Odense i september 1923. Man kunne dog ikke gå med til noget så urimeligt som udvalgets forslag om, at partiet skulle yde 25 øre om året pr. medlem. Man nedsatte resolut beløbet til halvdelen, 12 øre om året, mere kunne der ikke ofres på oplysningsvirksomheden. Det var jeg naturligvis utilfreds med, men næstformanden i Socialdemokratiet, folketingsmand Frederik Andersen fra København, sagde trøstende til mig på kongressen: „Du skal ikke være ked af det, Bramsnæs, når du først kommer i gang, får du nok flere penge.“ Det skete også, Frederik Andersen fik ret, selv om det varede noget længe.

Jeg blev valgt til formand for Arbejdernes Oplysningsforbund, og til forretningsfører og daglig leder fik jeg ansat typograf Harald Jensen, der havde været et meget virksomt medlem af vort udvalg, og som havde arbejdet ivrigt for oplysningen i de socialdemokratiske ungdomsforeninger. Harald Jensen var den rette mand til at sætte denne organisation i gang, og han gjorde en meget stor indsats, men desværre døde han allerede i 1929. Hans efterfølger blev Chr. Christiansen fra Århus, der havde arbejdet meget med oplysningsarbejdet i ungdomsforeningerne. Jeg var formand i oplysningsforbundet i 25 år, til jeg trak mig tilbage ved jubilæet i 1949. Chr. Christiansen, der nu var mangeårig folketingsmand, blev min efterfølger som formand. Jeg havde mange gode hjælpere i fagforeningerne og i partiet ved oprettelsen af Arbejdernes Oplysningsforbund, og jeg har grund til at være dem taknemmelig. For mig var det en betydningsfuld sag, og jeg har ofte glædet mig over, at det lykkedes at få den løst på det rette organisatoriske grundlag i begyndelsen af 1924. Som finansminister måtte jeg i 1924 opgive mange tidligere virksomhedsområder, men jeg beholdt stillingen som formand i oplysningsforbundet, som jeg følte mig stærkt knyttet til. Derimod gik ledelsen af Den socialdemokratiske Arbejderskole over til Harald Jensen.

»Foreningen Norden«

En begivenhed for mig i 1919 var, at jeg var med til at stifte „Foreningen Norden“ i Danmark. Jeg havde siden min første ungdom været interesseret i vore nordiske broderlandes litteratur og åndsliv. Da jeg i 1898 blev udlært typograf i Holbæk og begyndte at få svendeløn, begyndte jeg at købe bøger, og hvor mærkeligt det end lyder, købte jeg også svenske og norske bøger. Jeg havde fået fat i et antikvariatkatalog fra København, og efter dette købte jeg Arne Garborgs „Fred“ og Gustaf af Geijerstams „Erik Grane“. Hvordan jeg har fundet på disse bøger dengang, er mig lidt af en gåde. Bjørnson og Henrik Ibsen havde jeg vel hørt omtale, jeg havde vel også læst nogle af Bjørnsons bondefortællinger, skønt folkebiblioteket i Holbæk var yderst ringe forsynet dengang. Garborg og Geijerstam kendte man næppe noget til. Jeg kan ikke tænke mig, at der var mere end et halvhundrede mennesker i den lille by, som kendte disse forfattere, og af disse anså de fleste dem nok for altfor moderne.

Geijerstams „Erik Grane“ var den første svenske bog, jeg havde haft i hænderne. Jeg vidste jo nok, at svensk var et andet sprog end dansk, men at det var så umuligt at forstå, havde jeg ikke regnet med. Men jeg havde jo købt bogen, og læses skulle den. Jeg læste og læste uden at forstå ret meget, blev ved at læse, læste om igen og forstod efterhånden mere og mere. Da jeg havde læst bogen igennem et par gange, forstod jeg teksten og kunne læse svensk til husbehov, selv om der vel nok endnu var enkelte ord, der glippede. Siden har jeg læst svensk uden besvær.

Sådan gik det med det svenske sprog og dets vanskeligheder. Med det norske skulle det jo gå lettere. Garborgs bog hed „Fred“, og det lød jo helt dansk, men da jeg kom til teksten, så var det norsk „landsmål“. Det var mig ligeså uforståeligt som det svenske. Jeg havde nok hørt, at der var noget i Norge, der hed „Målstræv“, men at Garborg skrev bøger på landsmål, vidste jeg ikke noget om. Det gik på samme måde med „Fred“ som med den svenske bog, den skulle læses, og den blev læst. Det tog lang tid, men jeg kom igennem bogen flere gange, og sidste

gang forstod jeg, hvad jeg læste. På den måde lærte jeg norsk landsmål og har senere mange gange haft glæde af at kunne læse det, ligesom jeg på mine mange rejser i Norge har lært at forstå landsmål, når det tales.

Det falder mig ind at nævne disse erindringer fra min tidlige ungdom som vidnesbyrd om, at nordiske interesser tidligt vakt hos mig. Senere fik jeg rig lejlighed til at uddybe disse interesser. Mine to vinterophold på Askov højskole omkring år 1900 gav mig rige muligheder, der var norske og svenske elever på skolen, og lærestoffet var i høj grad nordisk tilrettelagt. Jeg læste megen norsk og svensk litteratur, og jeg kom personligt meget sammen med nordmænd og svenskere på Askov.

Den første „Forening Norden“ i Danmark blev oprettet i 1900, mens jeg var på Askov højskole, og initiativet udgik derfra. Poul la Cour, der var lærer i fysik på højskolen og tillige eksperimenterede med vindkraftens udnyttelse i sin vejrmølle i Askov, var den, der sammen med nogle venner i København startede foreningen, der fik navnet „Nordisk Forening“. Jeg blev naturligvis straks medlem, og jeg er måske det eneste medlem af den nuværende „Foreningen Norden“, som har været medlem af „Nordisk Forening“ i begyndelsen af vort århundrede. Jeg har en erindring om, at borgmester Marstrand i København var med i styrelsen, men ellers husker jeg ikke mere om ledelsen. Der blev af og til udgivet et lille medlemsblad, men det har jeg desværre ikke mere. I mine regnskaber fra den tid kan jeg se, at jeg har betalt kontingent i 4 år, indtil 1903, og jeg antager, at foreningen sygnede hen og opløstes.

Mine nordiske interesser svandt dog ikke. I 1904 var jeg på en 3-måneders rejse i Norge og Sverige, og mine besøg fortsattes, også i mine økonomisk vanskelige år fra 1906 til 1914, da jeg læste til studentereksamen og studerede ved Universitetet. I årene 1916 og 1917 havde jeg universitetsstipendier til at studere socialpolitik i Norge og Sverige i nogle måneder hvert år, og min stilling i Statistisk Departement førte også til nordiske forbindelser.

Under den første verdenskrig havde der været mange officielle forbindelser mellem Danmark, Norge og Sverige, også mange nye handelsmæssige forbindelser, da de tre lande kunne hjælpe hverandre med levnedsmidler og råprodukter under de vanskelige forsyningsforhold. Det var da ret naturligt, da krigen sluttede, at tanken om at fortsætte det nordiske samarbejde under nye former opstod, og det førte til „Foreningen Norden“s oprettelse i 1919. Jeg tror nok, tanken først modnedes i Stockholm hos mænd som professor Eli Heckscher, der var af dansk afstamning, og kammerretsråd Conrad Carleson, og man søgte forbin-

deler i Oslo og København. Jeg kom med i kredsen her i København, hvor ingeniør Alexander Foss, folketingsmand Niels Neergaard og professor Aage Friis var ledende, og ved den stiftende generalforsamling 1919 blev jeg valgt til medlem af styrelsen. Den første formand var overpræsident Jonquières, han afløstes siden af generaldirektør Michael Koefoed, der var formand til 1939, da jeg overtog hvervet. I 1960 gik jeg af som formand efter 21 års tjeneste som formand og 41 år som styrelsesmedlem. Jeg skal ikke på dette sted komme nærmere ind på min virksomhed i „Foreningen Norden“, jeg har blot villet ridse nogle linier op om mine nordiske interesser allerede i de unge år – dengang uden tanke på, at jeg senere skulle få et så mangeårigt virke i nordisk samarbejdes tjeneste.

BOG II

To gange finansminister

Finansminister 1924-26

Onsdag den 23. april 1924 blev jeg udnævnt til finansminister i Staunings første ministerium, det første socialdemokratiske ministerium i Danmark. Ved valget den 11. april havde Socialdemokraterne vundet 7 mandater, og Venstre havde tabt 7. Med 55 mandater var Socialdemokraterne nu Folketingets største parti, Venstre havde 45 mandater, de Konservative (der var gået 1 mandat frem) havde 27, og de Radikale (der var gået 2 mandater frem) havde 20. Socialdemokraterne og de Radikale havde således et flertal på 75 mod Venstres og Konservatives 72. At genoplive det radikale ministerium, der var gået af i 1920, kunne der ikke være tale om, og et socialdemokratisk ministerium måtte derfor være den politiske løsning. Der kunne naturligvis have været tale om et blandet ministerium af Socialdemokrater og Radikale. Der havde vel nok været talt herom mellem de ledende socialdemokratiske og radikale politikere, men nogen egentlig forhandling blev der ikke ført. Tiden til at danne regering af to eller flere partier var endnu ikke kommet. Ministeriet måtte blive et mindretals-ministerium.

Ved sammensætningen af sit ministerium måtte Stauning naturligvis først tænke på de lidt ældre ledende Socialdemokrater i Folketinget. Det blev Borgbjerg som socialminister, Laust Rasmussen som forsvarsminister og Hauge som indenrigsminister. Selv tog Stauning handelsministeriet, som blev kaldt erhvervsministeriet (ministeriet for handel, industri og søfart). Så begyndte han at se sig om blandt partifæller, der var yngre som rigsdagsmænd. Præsten P. Dahl fra Sædder ved Køge blev kirkeminister, og Nina Bang, der var magister i historie, blev undervisningsminister. Trafikkontrollør Friis-Skotte blev trafikminister, gård-ejer Bording fra Herningegnen blev landbrugsminister, Steincke, der var kontorchef i Frederiksberg fattigvæsen, blev justitsminister, og jeg, der var nationaløkonom, blev finansminister. Den danske gesandt i Berlin, Carl Molkte, blev udenrigsminister. Han havde i sin tid fået marineuddannelse og var senere gået over i diplomatiet. Han havde været

gesandt i Washington og fra 1912 i Berlin, hvorfra adskillige danske kendte ham. Hans politiske standpunkt, hvis han havde noget, kendte vi ikke, men han har altså ikke haft noget imod at gå ind i et socialdemokratisk ministerium som udenrigsminister. Der var nok en del ældre partifæller i Rigsdagen, som syntes, at Stauning havde været for saglig i sin ministerliste, men det mærkede vi lidt yngre ministre nu ikke noget til.

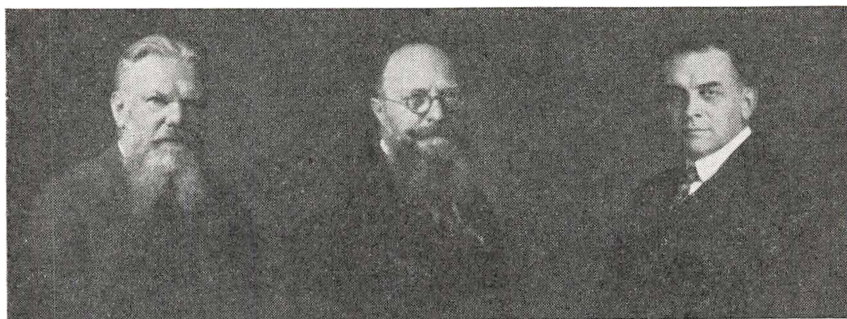
Når Stauning havde anmodet mig om at overtage finansministeriet, må han vel have haft sine grunde. Jeg havde været partiets finanslovsordfører i Landstinget, men det betød ikke så meget, da Landstingets behandling af finansloven nærmest var formel. Betydeligere ordførerskaber havde jeg haft i Landmandsbanksagen, i forslag om banker, toldpolitik o. s. v., så jeg kunne vel nok siges at have arbejdet med finanspolitiske spørgsmål. Men det var alt sammen foregået i Landstinget, og der var ikke mange af mine partifæller i Folketinget, som lagde mærke til, hvad der foregik i Landstinget. Det var i Folketinget de store finanspolitiske spørgsmål blev afgjort. Der var også socialdemokratiske medlemmer i Folketinget, som kunne komme på tale som finansminister. Redaktør Hauge fra Odense havde været den, der i Folketinget havde behandlet de fleste økonomiske spørgsmål, borgmester H. P. Hansen fra Slagelse og sognerådsformand Wilmann fra Lyngby var begge vant til at behandle økonomiske problemer i deres kommunalpolitik, og der var vel også andre, som der kunne tænkes på. Men Hauge blev indenrigsminister i det nye ministerium, hvad der nok har passet ham selv bedre, H. P. Hansen fik den vigtige stilling som Folketingets formand, og Wilmann blev finanslovsordfører i Folketinget. Det har vel nok betydet noget for Stauning i hans afgørelse, at jeg var nationaløkonom, og han har vel ment, at jeg var den, der bedst kunne klare vanskelighederne. At der ville komme betydelige vanskeligheder, kunne ingen være i tvivl om. Da den afgående finansminister Neergaard „overleverede“ finansministeriet til mig om eftermiddagen den 23. april, var det nok med lidt sure miner, men i sit stille sind tænkte han nok: „Lad dem nu bare prøve, så skal de nok se, at det ikke går så let“.

Det var kun lidt tid, jeg havde haft til at overveje nøjere enkeltheder i den finanspolitik, jeg ville søge at gennemføre, men jeg var i hvert fald klar over, at det måtte blive en fast finanspolitik. Der var ingen tvivl om, at mange af Rigsdagens medlemmer i Venstres og de Konservatives rækker regnede med, at dette med en socialdemokratisk regering, det kunne ikke vare ret længe. Den ville knække halsen på de økonomiske og finansielle problemer. Netop i den sidste Rigsdagssamling havde disse

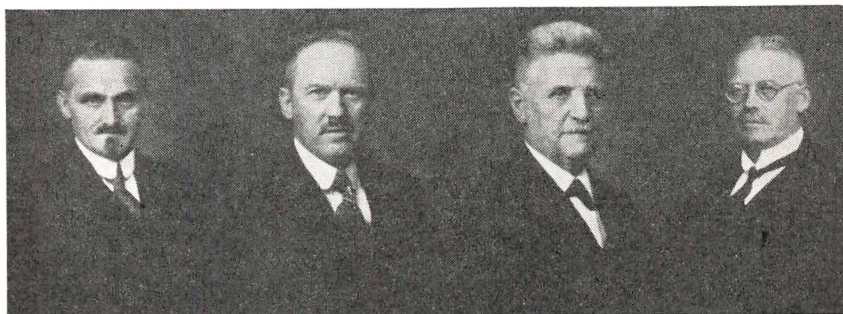
STAUNINGS FØRSTE MINISTERIUM

Friis-Skotte, Hauge, Nina Bang, P. Dahl.

Borgbjerg, Stauning, Molkte.

Bording, Steincke, L. Rasmussen, Bramsnæs.

problemer tårnet sig op for venstregeringen og dens konservative støtteparti. Socialdemokraterne havde ikke lettet vejen for regeringen, de havde stillet krav, som kunne være vanskelige at gennemføre, og nu skulle de selv skaffe dem gennemført. Nej, det kunne ikke vare ret længe. Både statens almindelige økonomi og hele det vanskelige valutaproblem lå og ventede. Den danske kroners stærkt dalende værdi over for sterling og dollars havde været en af årsagerne til Venstres betydelige tab ved valget den 11. april.

En ting var jeg i hvert fald klar over, og det var, at jeg måtte begynde på den indre bane. Det var ikke noget særlig godt bevillingssystem, vi havde i den danske Rigsdag. Der blev hvert år vedtaget en finanslov inden udløbet af finansåret den 31. marts, men bevillingerne på finansloven dækkede aldrig årets udgifter. Henimod slutningen af finansåret måtte der derfor vedtages en tillægsbevillingslov, som dækkede de forøgede udgifter, der i reglen allerede var afholdt, idet hver enkelt minister var gået til Folketingets finansudvalg og havde fået tilslutning til disse udgifter. Men finansministeren kendte ikke noget til disse øgede udgifter og havde ikke haft nogen indflydelse på deres fremsættelse for finansudvalget. Det var først, når de officielle forslag til tillægsbevillingsloven kom frem fra de enkelte ministre, at finansministeren fik kendskab til udgifternes størrelse. Havde han så ikke indtægter nok til at dække dem, måtte han se at få nye skatteforslag gennem Rigsdagen til dækning af udgifterne på tillægsbevillingsloven, eller også måtte han regne med underbalance på statsregnskabet.

Dette system turde jeg ikke køre videre med. Da vi efter ministeriets dannelse holdt det første officielle ministermøde, tog jeg tyren ved hornene og foreslog, at de enkelte ministre ikke kunne gå til finansudvalget med forslag om tillægsbevillinger, før disse havde været forelagt finansministeriet til godkendelse. Det lød meget naturligt og rimeligt, finansministeren måtte da vide, hvad der foregik, og ministermødet gav tilslutning til mit forslag. Denne ubetingede tilslutning til mit forslag varede dog kun, til mine kolleger kom hjem til deres ministerier og fortalte departementscheferne om den nye ordning, der var truffet. Så fik de at vide, at dette kunne da aldrig gå, hver minister havde dog ret til at gå direkte til finansudvalget, sådan havde det altid været, og det ville være et omsvøbssystem, hvis finansministeriet nu skulle blandes ind i sagerne. I det næste ministermøde fik jeg alt dette at vide, og vi måtte påny debattere problemet. Enkelte af mine kolleger var blevet ret betænkelige ved den nye ordning, men de fleste var dog klar over nødvendigheden af en finanskontrol, og den vedtagne ordning blev opret-

Ved åbningen af Rigsdagens sommersamling 1924.

Statsminister Stauning, trafikminister Friis-Skotte, socialminister Borgbjerg, finansminister Bramsnæs.

holdt. Samtidigt blev vi enige om, at der skulle holdes stærkt igen over for alle tillægsbevillingsudgifter.

Da Neergaard afleverede finansministeriet til mig, blev jeg præsenteret for den øverste embedsstand, det var en hel række af departementschefer. I 1. departement var Worm departementschef. Ham kendte jeg fra tidligere tid, da han i en årrække havde været officiel referent i Frederiksberg kommunalbestyrelse, hvor jeg havde været medlem siden 1909. I 2. departement sad P. O. A. Andersen, der kaldte sig selv statsgældsdirektør, men almindeligvis i den røde bygning havde navnet „Tusindbenet“, fordi hans bierhverv skulle være utallige. Så var der Rafn i 3. departement, pensionsdepartementet, og Klitgaard i revisionsdepartementet. Dem kendte jeg også forud. Tolddepartementet og skattedepartementet lededes begge af generaldirektør Michael Koefoed, som jeg

kendte fra foreningen „Norden“, hvor han var formand, og jeg var medlem af styrelsen. Og endelig var der Adolph Jensen fra Statistisk Departement, som jeg naturligvis kendte godt, da han havde været min chef siden 1914, da jeg blev ansat i hans departement. 1. departement var det egentlige generalsekretariat for finansministeriet, men jeg kom aldrig rigtigt til at samarbejde med departementschef Worm, han var syg og afgik ved døden hen på sommeren. Min bedste medhjælper i de løbende forretninger blev derfor foreløbig fuldmægtig Thalbitzer, der var ministersekretær. Thalbitzer blev senere amtsforvalter og ledede i en lang årrække amtstuen i Børsbygningen i København.

Rigsdagsarbejdet begynder

Det skulle gå hurtigt med at få rigsdagsarbejdet i gang i sommeren 1924. Allerede den 29. april, seks dage efter ministeriets udnævnelse, kom Rigsdagen ind til en ekstraordinær samling, og ministrene begyndte med at fremsætte deres lovforslag. For mit vedkommende havde jeg en partimæssig forpligtelse til at fremsætte forslag om en ekstraordinær formueskat. Under de ret forvirrede valutaforhandlinger, som var ført i Folketinget i marts måned forud for valget, havde de socialdemokratiske medlemmer i valutaudvalget fremsat et særligt forslag, og det var indgået som et led i den socialdemokratiske valgagitation. Altså var jeg nødt til at fremsætte det påny, da vi nu havde regeringen. Jeg fik hurtigt mit forslag udarbejdet, og det blev fremsat den 6. maj.

Forslaget gik ud på, at der i løbet af 6 år skulle betales en ekstraordinær formueskat, som ialt skulle indbringe ca. 400 mill. kr. Indholdet var nogenlunde det samme, som Socialdemokraterne havde foreslået i Folketinget i marts, men jeg havde forsynet lovforslaget med en hel del dispensationsmuligheder og undtagelser. Det indvundne skattebeløb skulle anvendes til tilbagebetaling af statsgælden, og jeg havde ledsaget forslaget med en fortegnelse, der viste den lange række statslån, Danmark havde, og de mange lån, som forfaldt i de nærmeste år. Det var altså ikke meningen, at skattens beløb skulle anvendes til nye statsudgifter, og afbetalingen ville nedskære udgifterne i de kommende år til forrentning og afdrag.

Under min forelæggelse fremhævede jeg forslagets forbrugsbegrænsende virkning over for de grupper af befolkningen, som skatteloven omfattede, og jeg fremhævede, at denne forbrugsbegrænsende virkning antagelig ville virke mest på varer, som blev indført fra udlandet, således

at der derved sparedes valuta. Som helhed ville afgiften kunne dækkes af indtægterne af de pågældende formuer, men for formuer over 10 mill. kr. måtte det dog antages, at indtægterne ikke slog til, og at afgiften derfor i nogen grad måtte tages af formuen. Jeg ville dog i disse tilfælde anvende dispensationsmulighederne, der var – desværre tilføjede jeg – kun meget få formuer af den størrelse i Danmark.

Jeg havde naturligvis ikke nogen tro på, at forslaget kunne gennemføres i Rigsdagen, ikke engang i Folketinget, hvor Socialdemokraterne og de Radikale havde flertal. Men jeg havde en tidlig lejlighed til at redegøre for landets vanskelige økonomiske situation. Ved første behandling i Folketinget gik Venstre og Konservative skarpt imod, og Ove Rode, der var de Radikales ordfører, erklærede, at hans parti måtte gå imod forslaget, selv om formålet var at nedbringe statsgælden, hvad han sympatiserede med. Efter første behandling i Folketinget blev forslaget henvist til behandling i et udvalg. Ved sommersamlingens slutning afgav udvalget en lakonisk erklæring om, „at man ikke havde kunnet opnå enighed“ om forslaget. Det var ikke nogen overraskelse for mig!

Spørgsmålet om nedbringelse af statsgælden var meget alvorligt for mig. Under krigen og i efterkrigsårene var den danske statsgæld steget stærkt. Mine to forgængere i finansministeriet, Edvard Brandes og Niels Neergaard, havde ikke sparet sig i så henseende. Den 1. april 1924 androg den indenlandske statsgæld 670 mill. kr. og den udenlandske statsgæld 520 mill. kr., altså tilsammen ca. 1200 mill. kr., deraf var den allerstørste del tilkommet siden 1914. Hertil kom desuden 40 mill. kr., som staten i 1922 havde lånt i Nationalbanken for at kunne tegne de 40 mill. kr. aktier i Landmandsbanken, som nu var værdiløse.

Prisniveauet var begyndt at gå ned, pengenes værdi ville stige, og rentebyrden for staten ville reelt blive større. Formuer, som var opstået under de tidligere høje krigspriser, ville blive af større værdi, når priserne blev lavere. Dette forhold var iøvrigt internationalt, og i internationale økonomiske kredse blev det derfor diskuteret, om man skulle indføre en særlig formueafgift (capital levy) til en slags udligning. Den kendte engelske nationaløkonom John Keynes havde skrevet en bog om spørgsmålet, „Tract on Monetary Reform“, og heri gik han ind for en formueudligning. Det nyttede mig naturligvis intet, at jeg under behandlingen af mit forslag i Folketinget drog Keynes frem som forsvarer for mit forslag. Selvom jeg var gået mere realistisk frem og havde fremsat et væsentligt mindre vidtgående forslag, ville jeg ikke have fået det igennem. Landstingets flertal ville have standset det, selvom jeg muligvis havde fået de Radikales tilslutning. Jeg havde derfor valgt at fremsætte for-

slaget således, som mine partifæller havde formet det i Folketingets valutaudvalg et par måneder i forvejen.

Med åben pande måtte jeg modtage mit nederlag med hensyn til mit forslag om formueafgift. Betydeligt bedre gik det med et andet skatteforslag, selvom man godt kunne sige, at både Socialdemokrater og Radikale måtte bide i det sure æble. Det drejede sig om en lov om luksustold, som finansminister Neergaard havde gennemført i februar 1924, altså for bare et halvt år siden. Denne lov havde den mærkelige bestemmelse, at den udløb den 30. juni 1924, altså kun skulle gælde et halvt år, hvorfor husker jeg ikke. Nu havde Socialdemokraterne og de Radikale meget skarpt bekæmpet denne lov i sidste rigsdagssamling, og man måtte vel vente, at regeringen ville lade den forsvinde ganske stille den 30. juni. Sådan gik det dog ikke. Som finansminister havde jeg allerede undersøgt den finansielle situation og opdaget, at der var adskillige nødvendige udgifter, som lå og ventede på tillægsbevillingsloven, skønt de kunne og burde have været optaget på årets finanslov. Med dette som grundlag gik jeg til mine ministerkolleger og til den socialdemokratiske rigsdagsgruppe og foreslog, at loven blev fornyet. Mit forslag lød ikke godt i socialdemokratiske øren. Det gik dog nogenlunde i ministermødet, men i rigsdagsgruppen var der ikke ringe modstand. Loven var imod vore gamle toldprincipper, og vi havde jo talt og stemt imod for et halvt år siden.

Nu var det dog således, at jeg havde mildnet loven en del i mine partifællers øjne. Neergaard havde været så uforsigtig, da han gennemførte loven, at indføre luksustold på nogle varer, som vakte særlig kritik, nemlig almindelige husholdningskrydderier og tørrede frugter (svedsker, rosiner o.s.v.). I valgkampen i foråret havde „svedsketolden“, som den kaldtes, været et stort angrebsnummer på mange valgsteder. Nu tog jeg disse satser ud af loven, og det bevirkede, at jeg fik tilslutning til at forny den af mine partifæller. De Radikale spurgte jeg ikke direkte (hvad der nok var en fejl), men der blev ingen officiel modstand. Den nye radikale ordfører i toldpolitiske sager, Bertel Dahlgaard, der var kommet ind i Rigsdagen i 1920, tog et forsigtigt standpunkt ved behandlingen i Folketinget. Derimod benyttede såvel Venstre som de Konservative den oplagte lejlighed til at harcelere over, at den socialdemokratiske regering fremlagde forslag om fornyelse af en lov, som Socialdemokraterne havde stemt imod for blot et halvt år siden, og som de under valgkampen havde angrebet den tidligere regering for. Men oppositionen kunne naturligvis ikke gå imod loven, og den blev vedtaget eenstemmigt i begge Rigsdagens

ting for et år. Jeg gav dog de Radikale den indrømmelse, at et par af de toldsatser, som jeg havde foreslået fornyet, skulle ophæves, når Rigsdagen trådte sammen til efteråret, og det skete også.

Motiveringen for, at jeg som finansminister måtte delvis forny denne toldlovgivning, som så langt fra var populær i det socialdemokratiske og

Den nye finansminister tjener godt ved sin fornyelse af Neergaards luxus-toldlov, men den konservative Christmas Møller får ingen glæde af sit arbejde for kaffetold. N. N. er Niels Neergaard. (Tegning i Politiken).

det radikale parti, var altså den, at jeg havde brug for pengene i det anstrengte budget, som jeg havde arvet fra min forgænger i embedet, finansminister Neergaard. Man vil nok i vore dage undre sig over, at det beløb, der var tale om, kunne spille nogen rolle på en finanslov. Det drejede sig i det hele højst om 20 mill. kr. om året. Men man må se beløbet i forhold til hele statens skatteindtægt på det daværende tidspunkt, og den androg ikke engang 400 mill. kr. I vor tid med statsbudgettets mange svulmende milliarder tager tallene fra 1924 sig ringe ud, men de små tal fra den tid betød lige så meget som de store i vore dage.

Diskontobankens fallit

Den ekstraordinære rigsdagssamling i sommeren 1924 sluttede den 27. juni, men næppe havde Rigsdagen sendt medlemmerne hjem til som-

merens glæder, før regeringen blev stillet over for en meget vanskelig opgave, nemlig Københavns Diskonto- og Revisionsbanks fallit. Denne bank var forholdsvis ny som storbank, men under krigen og i efterkrigsårene var dens omsætning vokset stærkt. Den havde ikke været særligt forsigtig med sine udlån, og Nationalbanken havde mærkeligt nok givet den betydelige faciliteter med hensyn til kredit. Allerede i 1922 kom banken i vanskeligheder og var blevet rekonstrueret under ledelse af den tidligere radikale minister Hassing-Jørgensen, der var formand for Diskontobankens kontrolkomité. Ved denne rekonstruktion blev bankens aktiekapital nedskrevet fra 48 til 22 mill. kr. Nationalbanken, der som nævnt havde været inde i betydelig risiko med Diskontobanken, tegnede 14 mill. kr. i ny aktiekapital, og Nationalbanken samt de tre storbanker, Landmandsbanken, Handelsbanken og Privatbanken, ydede Diskontobanken et lån på 20 mill. kr. På dette grundlag blev der den 30. januar 1922 udsendt en erklæring, der over for offentligheden måtte betyde, at nu var bankens forhold helt i orden. Nationalbanken satte Hassing-Jørgensen ind som direktør, hvad der måske ikke var særlig klogt. Han var en kendt forretningsmand, men vistnok af et mere optimistisk temperament, end det er godt for en bankmand. Han fik stadig hjælp fra Nationalbanken med henstand og nedsættelse af renten, men det var ikke nok.

I begyndelsen af juli 1924 henvendte Hassing-Jørgensen sig til Nationalbanken og krævede en ny ordning for at kunne holde Diskontobanken gående. Der blev straks indledt forhandlinger med de andre storbanker, men de var ikke villige til at bringe nye ofre, og så rejste spørgsmålet om statsgaranti sig naturligvis. Når jeg siger naturligvis, var det, fordi der var givet et godt, eller vel snarere et dårligt eksempel, da Landmandsbanken gik fallit i 1922, dengang var staten under minister Neergaard trådt til uden forbehold. Der blev også nu fra Nationalbanken rettet henvendelse til Stauning som erhvervsminister, og spørgsmålet blev behandlet i et ministermøde. Her tog jeg straks det standpunkt, at der ikke kunne være tale om statsstøtte af nogen art. Jeg havde haft det samme synspunkt, da Landmandsbanken blev behandlet i Rigsdagen i 1922, men dengang var min mening som forholdsvis nyt medlem af Landstinget af ringe betydning, og jeg gjorde den heller ikke stærkt gældende. Nu havde jeg det finansielle ansvar, vi havde i forvejen Landmandsbanken at slæbe på, og jeg ville ikke have en falleret bank til. Jeg vil ikke sige, at der var nogen egentlig tilbøjelighed hos mine ministerkolleger til at yde statsstøtte til Diskontobanken, men frykten for at næringslivet skulle lide ved en banks standsning kom stærkt til orde. Mit standpunkt blev dog det afgørende, og da Stauning deltog i et nyt møde

om Diskontobanken, måtte han meddele, at staten ikke ville sætte penge i den fallerede bank. Så måtte Diskontobanken lukke den 18. juli 1924, og det må jeg nok bære min skyld for.

Der blev nu udstedt en foreløbig lov, der ordnede likvidationen af banken på en praktisk måde, og der udnævntes en likvidationskomité og en likvidator. Nationalbanken ville have Hassing-Jørgensen som likvidator, men det var de andre banker dog imod, og likvidator blev da overretssagfører Poul Andersen, der var gået ind i bankvirksomhed, og som senere blev den mangeårige ansete leder af Privatbanken i København. Den foreløbige lov blev efter grundlovens regler forelagt Rigsdagen straks i oktober, da Rigsdagen trådte sammen.

Det blev oplyst under folketingsudvalgets behandling af loven, at daværende statsminister Neergaard i 1922 havde deltaget i forhandlingerne om Diskontobankens rekonstruktion, og at han havde udtalt noget om, at staten kunne hjælpe, hvis rekonstruktionen ikke slog til. Denne tilbøjelighed til at gå ind for fallerede banker kom Neergaard dyrt til at stå, da Landmandsbanken lidt senere på året krakkede. Det er synd at sige det om Neergaard, som havde mange gode egenskaber som politiker, men han havde vanskeligt ved at sige nej. Den foreløbige lov fik sin godkendelse i Rigsdagen, likvidationen gik sin gang, og Nationalbanken sad tilbage og slikkede sine sår. Hvor meget den havde tabt på Diskontobanken er nok ikke let at opgøre, men de 14 mill. kr. nye aktier, som blev tegnet i 1922, var vel nok den største post.

Valutaproblemet

Den betydeligste af de sager, der i sommersamlingen 1924 og den efterfølgende rigsdagssamling beskæftigede regeringen, var valutasagen. Det var ikke et nyt spørgsmål, det havde snart beskæftiget både regeringen, Rigsdagen og Nationalbanken i mange år. Den danske valuta var i fare, den danske kroners værdi gik stadig ned, hvad skulle man gøre for at stabilisere kronen og få den tilbage til den gamle værdi?

Som jeg har omtalt tidligere holdt Nationalbanken en valutakonference i sommeren 1923. Der var holdt konferencer og nedsat udvalg flere gange i forvejen, og i Rigsdagen var der spildt mange talegaver på spørgsmålet, men der var aldrig blevet truffet nogen egentlige foranstaltninger. Betænkningen fra Nationalbankens valutakonference, som jeg var medlem af, gik ud på, at man ved midlertidige handelspolitiske og bankpolitiske foranstaltninger samt ved oprettelse af en egaliseringsfond skulle

kunne fremkalde en standsning i kronens nedgang og dermed en mulighed for opgang. Egaliseringsfonden blev oprettet, men mere skete der ikke, og egaliseringsfonden blev snart opbrugt. I foråret 1924 havde alle Rigsdagens partier deres valutaforslag parat, måske mest med henblik på, at valget stod for døren. Det eneste, som skete, var dog, at finansminister Neergaard fik et lille forslag om oprettelse af en valutacentral igennem Rigsdagen. Valutacentralens opgaver var meget begrænsede, væsentligst kontrollerende for at undgå valutaspekulationer, hvad der vistnok er meget vanskeligt. Valutacentralens bestyrelse bestod af 3 medlemmer, hvoraf regeringen valgte de to og Nationalbanken det ene. Regeringen valgte nationalbankdirektør Green og kontorchef Einar Cohn fra Statistisk Departement, som iøvrigt også var knyttet til Nationalbanken. Nationalbanken, der vel ikke kunne være bekendt at tage også det tredje medlem inden for sin egen kreds, valgte korngrosserer Th. Colding.

Det var på grundlag af denne af Neergaard skabte valutacentral, at den socialdemokratiske regering i sommersamlingen 1924 tog fat på at løse valutaproblemet. Stauning fremsatte straks ved samlingens begyndelse et forslag om at udvide valutacentralens kompetence. Hensigten var at give den mulighed for at etablere importkontrol, men forslaget var iøvrigt meget forsigtigt formet. Valutacentralen skulle have ret til at foreslå en regulering af importen, og for at dette kunne ske på forsvarligt grundlag, skulle valutacentralens bestyrelse udvides til at omfatte repræsentanter for de forskellige grupper af næringslivet.

Debatten i Folketinget om denne udvidelse blev lang, ikke mindst fordi den også omfattede det storpolitiske opgør med hensyn til valgresultatet og den nye socialdemokratiske regering. Om denne side af Folketingets debat kan det måske siges, at Neergaard, som var Venstres ordfører, var mådeholden i sine foreløbige vurderinger af regeringen, men han lovede ikke nogen eftergivenhed hos Landstingets flertal med hensyn til regeringens forslag, og han havde nok et ikke helt ringe håb om, at den nye regering snart ville knække halsen på valutaproblemet. Det vigtigste for os i regeringen var jo, hvad den radikale ordfører Ove Rode ville sige. Hans tale var en smidig balancetale, men dens slutresultat var dog, at regeringen kunne regne med de Radikales støtte, således at den havde sit parlamentariske grundlag i Folketinget i orden.

Selve behandlingen af valutaproblemet afveg ikke fra, hvad der havde været partiernes grundmotiver i årevis. Man kan vist godt sige, at ingen forsøgte at finde nye standpunkter. Regeringens forslag gik ud på at skabe muligheder for importregulering, og det kunne de Radikale gå

med til. Ordet „told“ var dem en rædsel, men at forbyde indførsel af varer syntes dem en mindre synd mod liberalismen. Nu kan man vel rent teoretisk sige, at importforbud ikke behøver at sætte priserne op på varer, som produceres her i landet, men hvad der faktisk sker, lader sig ikke kontrollere, og i det lange løb er der vist ikke noget som importforbud, der er i stand til at gøre varer dyre. Det har den danske handelspolitik senere givet mange eksempler på. Socialdemokraterne var også for importforbud, men i socialdemokratiske rigsdagskredse var der en ikke ringe gruppe, som heller ikke var bange for told, selv om den skulle give beskyttelse for industrien.

Man kan roligt sige, at Stauning selv hørte til denne gruppe tillige med adskillige Socialdemokrater, der var valgt i København og havde gamle fagforeningstraditioner, medens de fleste Socialdemokrater, der var valgt i provinsen, var imod told. Af hensyn til de Radikale kunne Stauning ikke foreslå told. Jeg hørte ikke til denne toldvenlige gruppe, jeg havde mine liberalistiske ideer nogenlunde intakte i behold, men som rent midlertidig foranstaltning havde jeg i 1923 i Nationalbankens valuta-konference ment, at man kunne anvende både told og importregulering som hjælp til en vending i valutabalancen. Det gik altsammen under det lidt mystiske begreb „handelspolitiske foranstaltninger“. Jeg havde vel også selv syndet mod liberalismen ved at forlænge Neergaards luksus-toldlov, dog i en noget forbedret skikkelse. Men hvad gør en finansminister ikke for penge, og jeg havde jo også her fået de Radikale med på syndens vej.

De Konservative var stive som støtter, de havde i deres valutaforslag i marts 1923 fremsat et forslag om „guldtold“, og de fremsatte det nu igen. Guldtold ville sige, at alle toldsatser skulle bevæge sig opad i forhold til kroneværdiens nedgang – et system, der naturligvis i praksis var ganske umuligt at anvende. Venstre havde heller ikke noget nyt valutaforslag, de krævede stadig nedsættelse af lønninger og offentlige udgifter.

Regeringens forslag om en udvidet valutacentral med importregulering blev vedtaget i Folketinget af Radikale og Socialdemokrater, men forkastet i Landstinget af Venstre og Konservative. Det var mit indtryk under forhandlingerne, at de Konservative havde ventet at opnå noget i retning af øgede toldsatser hist og her ved forlig med Socialdemokraterne, og i og for sig kunne de vel heller ikke principielt være imod importregulering, som havde megen interesse i visse industrikredse, men de havde bundet sig for stærkt til deres „guldtold“. Forøvrigt var den politiske situation jo sådan, at det var umuligt for regeringen at skille sig fra de Radikale for at opnå et forlig med de Konservative. Forslaget

faldt, og der kan vel også være tvivl om dets nytte som enestående foranstaltning. Nu var der fri bane for nye ideer.

Neergaards gamle valutacentral med dens begrænsede opgaver og den 3 mands ledelse bestod stadig. Da det viste sig ved behandlingen af regeringens forslag i Landstinget, at forslaget ikke ville blive gennemført, sendte valutacentralens styrelse, hvis formand var nationalbankdirektør Green, den 6. juni en skrivelse til erhvervsminister Stauning med en helt ny valutaplan. Denne nye plan, der tydeligt bar præg af at være opfundet i Nationalbanken, gik ud på følgende:

1) Staten skulle betale sin gæld til Nationalbanken ved 50 mill. kr. nye skatter (dels direkte dels indirekte).

2) Staten skulle opsamle penge til afbetaling af forfaldne statslån ved et årligt regnskabsoverskud på 30 mill. kr.

3) Staten skulle optage et udenlandsk statslån på 40 mill. dollars. Af disse skulle de 30 mill. anvendes til betaling af Landmandsbankens gæld til Nationalbanken. De andre 10 mill. dollars skulle anvendes til Sønderjylland, hvad man havde tænkt på, stod der ikke noget om.

Regeringen havde ikke anmodet valutacentralens styrelse om at fremsætte nogen valutaplan, men derfor kunne det godt anerkendes, at man havde tænkt over tingene. Forsåvidt der var tale om foranstaltninger, der kunne begrænse købekraften hos befolkningen, var der ingen tvivl om forslaget gode hensigt, men jeg savnede i høj grad Nationalbankens indsats i billedet, det var staten, der skulle gøre alting. Det eneste aktuelle i forslaget var optagelse af det udenlandske statslån, det andet var mere fremtidsmusik. Rigsdagen ville næppe være let at forhandle med i øjeblikket om nye skatter. Jeg sagde til Stauning, at jeg ikke ville optage et udenlandsk lån, det måtte Nationalbanken selv gøre, og Stauning var enig med mig.

Nationalbanken forsøgte iøvrigt også på anden måde at få staten engageret i udenlandske lån. Den 17. juni var Stauning og jeg indbudt til møde i Nationalbanken. Banken havde søgt en kredit på 10 mill. dollars i National City Bank i New York, og man ville nu have statens garanti. Det nægtede jeg, og lånet blev ikke til noget. Derimod fik Nationalbanken i Bankers Trust Co. et lån på 5 mill. dollars mod at Nationalbanken som pant stillede et lånebevis på de 40 mill. kr., som staten skyldte Nationalbanken fra Landmandsbanksagen. Denne pantsætning gav jeg tilladelse til.

Som finansminister blev jeg iøvrigt stadig presset fra Nationalbankens side for at betale disse 40 mill. kr. tilbage. Det ville jeg også gerne selv,

men jeg havde jo ikke pengene, Neergaards statsbudget for 1924-25, som jeg levede under, gav kassemæssigt underskud, og jeg måtte derfor overtrække statens konto i Nationalbanken. Det klagede man over fra

I august 1924 måtte jeg som stedfortræder for Stauning åbne den nye Sunlight-fabrik i Glostrup. Den gamle lord Leverhulme fra den berømte Port Sunlight fabrik ved Liverpool var selv kommet til stede.

bankens side, og jeg var enig i, at det var uheldigt, og jeg havde ikke noget imod, at banken pressede på. Den 6. oktober 1924 fik jeg en officiel skrivelse herom fra Nationalbanken. Direktør Ussing havde i forvejen besøgt mig, vi havde talt om tingene, og jeg havde bedt om at få en officiel anmodning fra Nationalbanken om at undgå overtræk. Denne skrivelse ville jeg benytte senere til at få ret til at udstede skatkammerbeviser.

Regeringen nedsætter valutaråd

Den ekstraordinære rigsdagssamling var endt uden noget positivt resultat. Valutacentralens brev af 6. juni til erhvervsminister Stauning havde været forelagt Landstingets udvalg under behandlingen af lovforslaget om valutacentralen, men det var ikke forelagt som regeringsforslag, og der skete intet. Altså stod man på bar bund.

Regeringen måtte naturligvis have spillet i gang igen, og allerede den 4. juli blev der sendt indbydelser ud til næringslivets organisationer og de politiske partier om deltagelse i en ny drøftelse af valutaproblemet i et „valutaråd“, som det nu kom til at hedde. Valutarådet bestod af repræsentanter for de forskellige næringsorganisationer, landbrug, industri, handel og søfart, desuden deltog nogle fagforeningsrepræsentanter og en repræsentant fra hvert af Rigsdagens politiske partier. For Socialdemokraterne mødte Sven Trier, for de Radikale Ove Rode og for de Konservative Axel B. Lange. Venstre havde ikke, som man havde ventet, valgt Neergaard, men derimod Venstres ordfører i Landstinget Madsen-Mygdal – hvad dette nu skulle betyde? Valutacentralens tre medlemmer deltog også. Formanden var nu ikke længere Green, der som nationalbankdirektør var udtrådt, men departementschefen i erhvervsministeriet Dalhoff, som nylig havde afløst den tidligere departementschef Busck-Nielsen. Jeg kendte Dalhoff godt fra Statistisk Departement, hvor han havde været kontorchef. Green mødte nu i valutarådet som repræsentant for Nationalbanken. Fra regeringens side deltog Stauning som erhvervsminister og jeg som finansminister. Stauning ledede møderne.

Valutarådet holdt sit første møde den 17. juli 1924, men umiddelbart før mødet var der sket det mærkelige, at etatsråd H. N. Andersen fra Østasiatisk Kompagni havde henvendt sig til Stauning med et lidt ejendommeligt forslag. Hans forslag gik ud på, at der skulle tilkaldes en udenlandsk ekspert i valutaforhold, og han nævnte en mand, som i de baltiske lande skulle have vist sig særlig fortrinlig. Jeg afviste straks forslaget, da Stauning nævnte det for mig, jeg mente ikke, at vore forhold kunne sammenlignes med de nye baltiske stater, og jeg havde heller ingen tro på mirakelmænd. Stauning var ikke så uvillig som jeg, han mente, at man kunne dog forhandle med etatsråd Andersen, men mine indvendinger sejrede, og der blev ikke noget af etatsrådets idé.

Jeg vidste ikke dengang, hvilket land eller person det drejede sig om, men senere blev det oplyst, at det var Letland, hvor en bankier Isidor Friedmann havde været finansministeren behjælpelig med at rette finanspolitikken op for at imødegå inflation. Senere under valutarådets for-

handlinger dukkede Isidor Friedmann atter op på en mærkelig måde. I et af rådets møder meddelte Stauning, at han havde fået en forespørgsel fra udenrigsministeriet, om valutarådet ville høre Friedmann, i så fald ville han komme til København. Stauning selv syntes interesseret, men der var tilsyneladende ingen i valutarådet, som ønskede at høre Friedmann. Hvem havde blandet udenrigsministeriet ind i denne sag? Var det igen den gamle etatsråd fra ØK?

Det blev ret langvarige forhandlinger, der foregik i valutarådet, dets møder afsluttedes først i begyndelsen af november. Forhandlingerne blev grundlaget for en ny valutapolitik, der valgte andre midler, men som skabte muligheder for en krone-stigning, der nåede den gamle paritet over for guld og dollars. Der foreligger ikke noget stenografisk referat af valutarådets forhandlinger, det blev besluttet ikke at optage et sådant referat, da man netop ønskede, at deltagerne i forhandlingerne kunne tale frit uden at være bundet af udtalelser, som man eventuelt senere ville ændre. Dette var særligt af betydning for politikerne. Der blev dog af en sekretær fra erhvervsministeriet optaget et summarisk referat, som blev tilsendt rådets medlemmer, og som formentlig stadig findes i handelsministeriets arkiv. Det findes også i mit arkiv.

Der skete ikke meget nyt i begyndelsen af forhandlingerne. Stauning indledte med at nævne en del ting, men var forsigtig nok til ikke at tage standpunkt. Efter denne indledning fulgte en lang ordveksling efter de gamle linier i valutadiskussioner. Alle de gamle formler om told, importregulering, kreditbegrænsning, udenlandske valutalån, begrænsning af seddelmængden, god og fornuftig sparsommelighed i det offentlige og private liv – alle disse begreber passerede revy for rådets medlemmer. Mærkeligst var det måske, at Madsen-Mygdal, Venstres repræsentant i rådet, lagde stærkt op imod Nationalbanken, som efter hans mening havde pligt til at ordne de danske pengeforhold. Der blev også talt om guldindløsning til kronens nuværende værdi med stigning efterhånden opefter, men den eneste, som krævede den gamle pariværdi af kronen, var landbrugsrådets repræsentant, folketingsmand Pinstrup. Kronens værdi skulle dog gå langsomt op. De øvrige medlemmer af rådet tvivlede vel på, at det var muligt at nå den gamle pariværdi, og det måtte også synes meget vanskeligt, da kronens værdi overfor guld på det tidspunkt var ca. 60 øre.

Som helhed må jeg sige, at der var et mere konkret indhold i debatterne end på Nationalbankens valutakonference i sommeren 1923, nationalbankdirektør Ussings lange skolemesterindlæg havde i høj grad domineret Nationalbankens valutakonference. Stauning sagde ikke meget til

de forskellige synspunkter, som blev fremført, og jeg heller ikke. I begyndelsen af august udsattes møderne, regeringen skulle jo have tid til at tænke over situationen. Da møderne genoptoges i slutningen af september, kunne statsministeren fremsætte konkrete forslag til den fortsatte forhandling.

Det mest chokerende forslag i den plan, som Stauning fremsatte, var vel nok det, der gik ud på en varig nedskrivning af kroneværdien til 72 øre. Forslaget var ikke Staunings idé, han var i virkeligheden tilhænger af at føre kronen op til den gamle pariværdi, men havde klogeligt undladt at udtale sig herom i møderne. Jeg kan godt sige, at jeg havde haft en hård kamp med Stauning for at få ham til at fremsætte dette forslag.

Var jeg selv tilhænger af forslaget? Ja, jeg tvivlede på det tidspunkt på, at det var muligt at nå den gamle paritet, men jeg ville ikke – som visse andre nationaløkonomer anbefalede – have kroneværdien sat til den øjeblikkelige kurs, altså ca. 60 øre, jeg mente, at man kunne nå betydeligt højere op. Som jeg sagde en dag til professor Birck, der var nedskæringsmand: „Vælg dog et mål højere oppe, f. eks. 72 øre, og kald det så opskrivning af kronen i stedet for nedskæring.“ Når jeg havde valgt 72 øre, skyldtes det, at det var den gamle franske francs værdi, som jeg dengang lidt naivt troede ville komme til at spille en rolle som møntenhed i Europa. Forslaget havde også den taktiske hensigt at undersøge, om der overhovedet var muligheder for et fornuftigt forslag om en lavere kroneværdi. Regeringen kunne naturligvis ikke officielt lægge sig i spidsen for en lavere krone, hvis der var almindelig modstand mod tanken.

Det viste sig hurtigt, at der ikke var nogen vej frem med hensyn til nedsættelse af den fremtidige kroneværdi til 72 øre. Kun den socialdemokratiske folketingsmand Sven Trier gik ind for forslaget. De tre andre partiers repræsentanter, Madsen-Mygdal, Axel B. Lange og Ove Rode, gik imod, Rode måske mest eftertrykkeligt, da han tilsyneladende netop ønskede at præcisere et særligt standpunkt for de Radikale i forhold til regeringen.

Forhandlingerne i valutarådet samlede sig efterhånden mere om de pengepolitiske sider af sagen og om Nationalbankens stilling og pligter. Når der blev talt om guldindløsning til den nuværende kurs med senere stigning til 72 øre, var det simpelthen for derved at tvinge Nationalbanken til at holde den nuværende kurs. I sig selv er guldindløsning jo en noget upraktisk foranstaltning, og man kom da efterhånden ind på, at det samme resultat kunne opnås, hvis Nationalbanken blev pålagt

en pligt til at holde en fast dollarkurs, som svarede til den nuværende kurs. Man kom også ind på, at der kunne pålægges Nationalbanken en pligt til at nedsætte dollarkursen, altså forøge kroneværdien efter visse regler. Sådanne synspunkter støttedes af, at der faktisk under valutarådets forhandlinger foregik en stigning af kroneværdien i det frie marked, kroneværdien var i september nået op til 65 øre.

Spørgsmålet om „handelspolitiske foranstaltninger“, importregulering og told, gled efterhånden lidt i baggrunden. Stauning, for hvem disse foranstaltninger stadig var de vigtigste, søgte dog at holde dem i live, han bakkede hurtigt ud af regeringens forslag om de 72 øre som slutkurs, og foreslog, at man udskød drøftelserne af de pengepolitiske forhold og først tog fat på de forslag, der skulle begrænse importen. Staunings forslag fik tilslutning fra valutacentralens handelskyndige medlem, grosserer Colding, der var stærkt overbevist om, at handelsbalancen var det vigtigste, og at den først måtte reguleres ved kontrol med importen. Dette synspunkt var tiltalende også for andre repræsentanter fra næringslivet, men det kunne ikke nægtes, at argumenterne for handelspolitiske foranstaltninger i øjeblikket svækkedes ved den omstændighed, at handelsbalancen i sommerens løb var blevet betydeligt bedret. Der var derfor ikke rigtig fremgang i disse forhandlinger, jeg deltog ikke, da jeg var klar over, at de ikke førte til noget resultat, det pengepolitiske ville blive det afgørende.

Nationalbankens repræsentant i valutarådet, direktør Green, mærkede nok, at der begyndte at komme bud efter Nationalbanken, og med megen smidighed havde han afværget nogensomhelst antydning om, hvad banken kunne tænke sig at gå med til. Der blev dog af medlemmerne krævet klarhed på dette punkt, og Green lovede, at Nationalbanken skulle komme med en officiel erklæring. Det tog dog øjensynligt lang tid at få udarbejdet en sådan erklæring fra Nationalbankens side, og først henimod slutningen af valutarådets møder, nemlig den 29. oktober, kunne rådet blive bekendt med Nationalbankens stilling. Den fremsendte udtalelse var et meget fyldigt dokument, i valutarådets senere afgivne betænkning fyldte den fem tættrykte sider. Hele den ordrige form og den brede argumentation viste, at nationalbankdirektør Ussing havde taget en af sine bredeste pensler i brug ved udarbejdelsen. Kort refereret gik udtalelsen ud på, at Nationalbanken ikke kunne påtage sig at holde en fast dollarkurs, heller ikke ved hjælp af lån, før der var truffet sådanne foranstaltninger fra statens side, at man havde sikkerhed for, at kursen kunne holdes. Vær'sgo'!

Det var ikke nye synspunkter, der kom fra Nationalbankens side,

man havde hørt dem før. Udtalelsen fra bankens direktion var dog ikke enstemmig, den var tiltrådt af de fire af bankens direktører, Ussing, Stephensen, Rosenkrantz og Green, medens den nye direktør, den tidligere direktør i fabriksstilsynet, Jacob Lindberg, som var tiltrådt den 1. oktober som afløser for direktør Winther, havde givet en særudtalelse. Lindbergs udtalelse var nærmest præget af, at han ikke ville lægge navn til den store ordflom i Ussings værk. Han udtalte sig meget forsigtigt om muligheden af en forpligtelse fra bankens side, men han foreslog ikke noget, og han nævnede intet om handelspolitiske foranstaltninger. Deri lå vel hans væsentligste forbehold.

Nationalbankens flertalsudtalelse var nok tiltalende for adskillige medlemmer af valutarådet, men der var dog også en del, som fandt Nationalbankens stilling for negativ, det var regeringen og Rigsdagen, som skulle ordne det hele, banken tilbød ikke noget. Madsen-Mygdal var den, der stærkest fremhævede Nationalbankens helt negative holdning. For mit eget vedkommende undrede jeg mig i stilhed over Nationalbankens negative standpunkt. Den havde øjensynligt ikke tænkt mange måneder frem i tiden. Den gældende lov om bankens fritagelse for at indløse sine sedler med guld udløb den 31. december, sidste gang var denne lov kun blevet forlænget for ganske kort tid. Nu ønskede Nationalbanken gerne en forlængelse for længere tid, men efter sit kendskab til, hvad der foregik i valutarådet, måtte den være klar over, at dette kun kunne ventes, hvis banken påtog sig visse forpligtelser.

Under forhandlingerne havde jeg stadig søgt at fremhæve den valuta-mæssige betydning af, at finansministeriet betalte sin gæld til Nationalbanken, både det almindelige overtræk på statens konto i banken og de 40 mill. kr. fra Landmandsbanksagen. På dette punkt var Nationalbanken enig med mig, og jeg havde det indtryk, at der også blandt medlemmerne af valutarådet var forståelse herfor. Pengene til en sådan afbetaling måtte jo imidlertid skaffes, og der var ikke andre måder hertil end skatter og udstedelse af korte skatkammerveksler.

Forhandlingerne i valutarådet fortsattes, men alle var klar over, at det snart måtte have en ende, og i mødet den 31. oktober anmodede man regeringen om at udarbejde forslag til en beretning og en udtalelse. Forinden ville regeringen dog have forhandlinger med Nationalbanken, og disse indledtes den 3. november. Kl. 10 om formiddagen mødte Stauning og jeg op i Nationalbankens direktionstværelse, hvor de fem direktører sad på række og så truende ud.

For at give Nationalbanken noget glædeligt begyndte vi med at nævne

fritagelse for guldindløsning for to år og betaling af statens gæld til banken ved hjælp af skatter og skatkammerbeviser. Dernæst ville staten yde garanti for en udenlandsk bankkredit på 40 mill. dollars. Til gengæld for dette skulle Nationalbanken holde en minimumskurs på dollars svarende til 65 øre, og denne værdi skulle i løbet af de næste to år sættes op til 68 øre. Banken skulle desuden af de næste to års overskud dække statens tab på egaliseringsfonden og tab på hjemtagelse af dansk skille-mønt fra Sverige.

Disse forslag ville Nationalbanken nu nærmere drøfte i et repræsentantskabsmøde næste dag, men jeg går ud fra, at direktionen ikke har anbefalet dem. Bankens stilling blev stadig, at man ikke kunne påtage sig at holde en minimumskurs på dollars, en udenlandsk kredit måtte efter bankens mening optages af staten, og man mente stadig, at handelspolitiske støtteforanstaltninger var nødvendige.

Det var et magert resultat at gå til valutarådet med, men rådets afsluttende møde var fastsat til den 5. november. Erhvervsministeriets embedsmænd havde udarbejdet forslag til en beretning og en slags udtalelse. Beretningen, der søgte at gengive de forskellige synspunkter, som havde gjort sig gældende i valutarådets møder, blev godt modtaget af medlemmerne, men en fælles udtalelse var det vanskeligt at få tilslutning til. Efter længere forhandlinger fremsatte Ove Rode nu et nyt forslag til en udtalelse, det var formuleret med den smidighed og behændighed, som Rode var i besiddelse af og med sikker vurdering af de politiske muligheder, som forelå. Rode havde lyttet til Madsen-Mygdals udtalelser i rådet, selvom han ofte havde kritiseret dem, og han var klar over, at skulle der opnås et virkeligt resultat i valutasagen, måtte den rent politiske side ligge i nærheden af, hvad Madsen-Mygdal havde holdt på, nemlig Nationalbankens pligt til at gøre en indsats. Hovedindholdet i Rodes formulering gik ud på:

1) at man ikke skulle træffe beslutning nu om den fremtidige guld-værdi, men standse nedgangen i kroneværdien og fremme bevægelsen opad.

2) at Nationalbanken skulle forpligte sig til at holde en guld-værdi på 65 øre til den 1. juni 1925, og denne værdi skulle i de følgende tre halve år sættes op efter nærmere aftalte regler.

3) såfremt en ordning herom træffes med Nationalbanken, kunne valutarådet anbefale, at statens gæld til Nationalbanken tilbagebetales ved midler tilvejebragt ved nærmere lovforanstaltninger, og at moratorie-loven (fritagelse for guldindløsning) forlænges for 2 år.

Efter nogen diskussion blev der givet tilslutning til den af Rode fore-

slåede udtalelse. Af mine notater kan jeg se, at jeg stillede et par redaktionelle ændringer, som blev indført og som måske strammede betingelserne lidt. Der blev ikke foretaget nogen afstemning, og udtalelsen blev heller ikke underskrevet, så man kan ikke sige, at den blev tiltrådt af alle medlemmer. Såvidt man kan se, var den eneste, der tog direkte afstand fra udtalelsen, dog repræsentanten fra det konservative parti, Axel B. Lange.

For regeringen var valutarådets udtalelse en betydelig støtte, og allerede dagen efter dens udsendelse den 6. november var Stauning og jeg i Nationalbanken for at præsentere udtalelsen og få nøjere rede på bankens stilling. Nationalbanken erklærede nu, at den var villig til at stille to års overskud til rådighed, men man turde ikke påtage sig at holde en minimumskurs for kroneværdien. Staten måtte indføre støtteforanstaltninger for kronkursen, og en udenlandsk kredit måtte være en statssag. Den 11. november holdt Nationalbanken møde med hovedbankerne i København for at høre deres mening, hvad der jo ikke tyder på megen selvstændighed hos direktionen, men hovedbankerne har nok givet tilslutning til Nationalbankens holdning.

Imidlertid havde Stauning fået udarbejdet et lovforslag om sagen, vi skulle jo snart til Rigsdagen, hvis der skulle ske noget før nytår. Lovforslaget indeholdt de tidligere nævnte tilbud fra staten til Nationalbanken (bl. a. statsgaranti for 40 mill. dollars) og Nationalbankens forpligtelser. Desuden foreslog man at oprette et såkaldt finansråd, som skulle bestå af rigsdagsmænd og folk fra erhvervsorganisationer, dets opgave var at følge den økonomiske udvikling og eventuelt gøre indstilling til regeringen om foranstaltninger til at støtte og forbedre kronens værdi. Der nævntes ikke handelspolitiske foranstaltninger i forslaget, men det var noget sådant, man tænkte på. Stauning kunne ikke opgive sin tro på importreguleringens nødvendighed, og det kunne Nationalbanken jo forøvrigt heller ikke. Endelig blev der stillet forslag om en „valuta-ydelse“, der skulle muliggøre tilbagebetaling af statens gæld til Nationalbanken. Det sidste var noget, jeg havde fået ind, og det måtte jo også glæde Nationalbanken.

Kampen med Nationalbanken

Den 12. november præsenterede Stauning og jeg dette lovforslag for Nationalbanken, vi havde jo snart vor faste gang der. Nu havde man fået noget konkret at tygge på, og det gjorde man også. Højesteretssag-

fører Knudtzon, der var medlem af Nationalbankens såkaldte „stående udvalg“, blev tilkaldt, og han omarbejdede nu vort lovforslag på de afgørende punkter. Direktionen (undtagen Lindberg) sluttede sig til Knudtzons forslag, og det blev nu forelagt for Stauning og mig i et møde i banken den 14. november. Jeg skal ikke nægte, at vi to ministre begyndte at blive lidt utålmodige, og da Nationalbanken bl. a. stadig fastholdt, at den ikke ville optage en valutakredit, selvom den fik statsgaranti, begyndte Stauning at brumme noget om, at så måtte forhandlingerne jo afbrydes, og det var jo ikke sikkert, at Rigsdagen i så fald ville vedtage en forlængelse af moratorieloven, som udløb den 31. december. Det var naturligvis ingen trussel, men Nationalbanken begyndte alligevel at tænke tingene igennem igen, og den næste dag mødte nationalbankdirektør Rosenkrantz op hos Stauning med et nyt forslag, og han telefonerede til mig om forslaget indhold. Det havde nu fået en sådan form, at vi mente at kunne forelægge det for Rigsdagen.

Dette skete derefter i Folketinget den 17. november. Staunings forelæggelsestale var forsigtig og klog, og man mærkede, at hans vurdering af de pengepolitiske sider af forslaget var steget. Om handelspolitiske foranstaltninger sagde han, at der heldigvis ikke var brug for dem i øjeblikket, da betalingsbalancen udviklede sig gunstigt. Lovforslagets behandling i Folketinget var langvarig, men som helhed ret gunstig for regeringen, idet dog den konservative Axel B. Lange ligesom i valuta-rådet reserverede sig stærkt. Det konservative parti troede mærkeligt nok stadig på, at der kunne opnås noget i retning af „guldteold“. Fra flere sider blev det kritiseret stærkt, at Nationalbankens pligt til at holde en minimumskurs på kronen kun skulle gælde „såvidt og sålænge denne kredit (de 40 mill. dollars) satte banken i stand hertil“. Stauning erklærede, som sandt var, at det ikke var regeringens forslag, men at Nationalbanken absolut havde krævet dette forbehold.

For at styrke sig til de videre forhandlinger med regeringen havde Nationalbanken den 21. november holdt et ekstraordinært repræsentantskabsmøde, hvor der blev nedsat et udvalg til at hjælpe direktionen under de kommende forhandlinger. Der blev rigeligt brug for det. Lovforslaget behandlede nu i udvalg i Folketinget, og regeringen havde stadig kontakt med udvalget. Stauning og jeg forsøgte at være en slags sendebud mellem folketingsudvalget og Nationalbanken, og den 27. november gik vi til banken og forsøgte at få den til at opgive sit forbehold „såvidt og sålænge“. Lindberg ville nok, men den øvrige direktion ville ikke, og direktionen støttedes åbenbart stærkt af repræsentantskabet. Vi forhandlede igen i Nationalbanken den 5. december og antydede noget om, at

vi forstod, at banken eventuelt måtte anvende strenge banktekniske midler. Derefter var der nye interne møder i Nationalbanken, der dog stadig nægtede at gå med til fuld garanti. Vi anmodede nu banken om en skriftlig motivering, og vi fik et svar et par dage efter. Dette svar gik til folketingsudvalget, men den 10. december måtte vi meddele Nationalbanken, at udvalget ikke var blevet overbevist af bankens indvendinger.

Nu var loddet altså kastet. Folketingsudvalget afgav betænkning den 13. december med tilslutning til regeringens forslag fra Socialdemokrater og Radikale, den 15. december foregik 2. og 3. behandling i Folketinget, og den 16. december fik Landstinget lovforslaget til behandling. Det er ufatteligt, at Nationalbanken troede, at den kunne vente en mere bankvenlig behandling af forslaget i Landstinget end i Folketinget. I Landstinget var Madsen-Mygdal Venstres leder, og det var netop ham, der i valutarådet stærkest havde fremhævet Nationalbankens pligt til at holde den danske valutas værdi.

Det blev Madsen-Mygdal, der gennemførte lovforslaget i Landstinget, hans stilling blev den afgørende for dets endelige skæbne. Forslaget blev ikke vedtaget i Landstinget i den skikkelse, Folketinget havde givet det, men hovedindholdet var det samme. Forslaget om at opkræve direkte skatter til indfrielse af de 40 mill. kr. til Nationalbanken blev ændret til, at skattebeløbet fordeltes på direkte og indirekte skatter, og det foreslåede „finansråd“ blev erstattet med et „valutaråd“, udelukkende bestående af rigsdagsmænd og med mindre beføjelser. Som finansminister havde jeg det held at få landstingsudvalget til at indsætte en paragraf om retten til at udstede korte skatkammerbeviser. Jeg havde rejst sagen i valutarådet, og der havde også været en vis tilslutning, men regeringen havde ikke villet medtage det i sit oprindelige valutaforslag for ikke at skabe for mange modstandspunkter. Nu kom det alligevel ind i loven som en valutaforanstaltning, og jeg var tilfreds.

Hvorledes havde nu Nationalbankens stilling været under Landstingets forhandlinger? Ja, allerede den 17. december kunne vi meddele Nationalbanken, at landstingsudvalget ikke ville ændre hovedlinierne i forslaget, men banken ville stadig ikke give efter. Nationalbanken holdt repræsentantskabsmøde og vedtog en skrivelse til Landstinget, men Landstinget tog ikke hensyn til denne fornyede protest. Loven vedtoges i Landstinget den 20. december, den blev straks sendt tilbage til Folketinget, som vedtog den samme dag i Landstingets affattelse. Loven blev også stadfæstet samme dag, Kongen skulle ikke have sin juleferie ødelagt.

Det konservative partis rigsdagsmænd stemte imod valutiloven både

i Folketinget og i Landstinget, deres håb om toldforanstaltninger var bristede, og deres motivering for modstand gik efterhånden over til, at de ikke troede, at Nationalbanken kunne holde forpligtelserne. I Landstinget udtrykte den ellers forsigtige leder af den konservative gruppe, proprietær Piper, sin tvivl om, at Nationalbanken ville påtage sig en juridisk forpligtelse til at holde kroneværdien, „det må Nationalbankens ledelse også have stor betænkning ved“, sagde han, og det var jo nærmest en opfordring til Nationalbanken om stadig at sige nej.

Endnu mærkeligere blev det, da forslaget kom til eneste behandling i Folketinget. Det konservative medlem Reedtz-Thott, der selv var medlem af Nationalbankens repræsentantskab, erklærede, „at Nationalbanken var både berettiget og forpligtet til at fastholde sine standpunkter“. Han havde formentlig selv været til møde i Nationalbanken den dag, idet han senere erklærede, „at endnu så sent som i dag har Nationalbanken nægtet at gå ind på den juridisk bindende forpligtelse“. De Konservative havde ikke mindre end 6 ordførere ved den sidste debat i Folketinget den 20. december. Hvad var meningen? Troede man, at man kunne hindre forslagets vedtagelse inden jul og derved fremkalde en politisk situation, som kunne blive farlig for regeringen? Ville man påvirke Nationalbanken til stadig at sige nej? At der har været samspil mellem Nationalbanken og det konservative parti på Rigsdagen synes utvivlsomt. For mit eget vedkommende havde jeg, der deltog i alle regeringens forhandlinger med Nationalbanken, det indtryk, at bankens ledelse, ikke mindst repræsentantskabets medlemmer, var påvirket ude fra til vedblivende at sige nej. Man kan forstå, at de Konservative på Rigsdagen var politisk forargede over, at Venstre sluttede forlig med den socialdemokratiske regering, men spillet med Nationalbanken forstår man ikke. Der må have manglet ledelse i partiet.

Nationalbanken giver efter

Hvordan det nu havde været forud, så blev det klart, da loven var vedtaget og stadfæstet den 20. december, at Nationalbanken ikke var parat til at spille sit va banque spil længere. Der blev afholdt ekstraordinært repræsentantskabsmøde i banken den 22. december, og samme dag henvendte nationalbankdirektør Rosenkrantz sig til Stauning med anmodning om en forlængelse af den gældende moratorielov til den 15. januar 1925, så der kunne blive tid til at forhandle om den overenskomst, som var forudsat i valutaloven. En sådan forlængelse lå ganske uden for den

bemyndigelse, som erhvervsministeren havde, og hvis den skulle begrundes med den nye lov, måtte det forudsættes, at den i loven omhandlede overenskomst kom i stand. Stauning var derfor henholdende og ønskede forhandling om overenskomsten begyndt hurtigst.

Imidlertid var det jo juledage, men der blev fastsat møde i Nationalbanken til den 29. december, og efter lang forhandling opnåede vi som resultat, hvad der blev kaldt en „foreløbig overenskomst“. Næste dag var Stauning og jeg atter i Nationalbanken, og nu forelå ministeriets udkast til overenskomsten udarbejdet i detaljer. Det var ikke mærkeligt, at Nationalbanken ville se nærmere på dokumentet, og nytårsaftensdag blev af Nationalbankens direktion sammen med højesteretssagfører Knudtzon og formanden for repræsentantskabet benyttet til at studere vort udkast. Samtidigt udsendte erhvervsministeriet en bekendtgørelse om Nationalbankens fritagelse for guldindløsning til den 15. januar 1925.

Nu var der blevet tid til forhandlinger, og straks efter nytår sendte Nationalbanken sine forslag til ændringer i den foreslåede overenskomst, og regeringen tog stilling til dem. Den 9. januar 1925 mødte Stauning og jeg i Nationalbanken til den endelige afgørelse, og efter endnu en række forhandlinger den samme dag opnåede regeringen og Nationalbanken endelig den enighed, som det havde været så vanskeligt at få tilvejebragt.

*

Nationalbankens frygt for at påtage sig forpligtelse til at holde en bestemt kronekurs i de to kommende år syntes ikke at være blevet mindre af den omstændighed, at kronen faktisk var begyndt at stige i de sidste efterårsmåneder i 1924. I december var kronekursen allerede noget over den kurs, der var tale om at holde det første halvår. At kroneværdien faktisk gik stærkt op i de følgende måneder, således at ordningen gav et helt uventet resultat – det er en anden historie, som jeg kommer tilbage til senere.

Under Staunings og mine forhandlinger med Nationalbanken havde direktionens flertal stadig bestået af Ussing, Stephensen, Rosenkrantz og Green. Lindberg, der som nævnt tiltrådte den 1. oktober 1924, havde til tider visse særstandpunkter under forhandlingerne, men det måtte jo være direktionens flertal, der afgjorde bankens officielle standpunkt over for regeringens forhandlere. Direktør Ussing havde i juni begæret sin afsked fra udgangen af december, men han blev konstitueret for januar 1925, da hans efterfølger først tiltrådte den 1. februar 1925, og

Ussing måtte således deltage i forhandlingerne til den bitre ende. Hans efterfølger blev departementschef Schrøder fra justitsministeriet, en meget dygtig og anset mand, men han fik ikke denne gang noget med valutaforhandlingerne at gøre. Det hed sig i embedsmandskredse, at grunden til, at Schrøder ville gå fra justitsministeriet var den, at han havde vanskeligt ved at blive fortrolig med den nye justitsminister Steinckes måde at være på.

Den i valutaoverenskomsten omhandlede udenlandske bankkredit til støtte for Nationalbanken og med statsgaranti blev meget hurtigt tilvejebragt. Den 13. januar anmodede Nationalbanken National City Bank of New York om tilbud, og derefter accepterede vi deres tilbud, som gik ud på en kredit af 40 mill. dollars i 1 år. Det viste sig forøvrigt senere, at kreditten aldrig blev brugt.

Finansloven 1925-26

Det kan ikke nægtes, at valutaspørgsmålet havde taget meget af min tid og min interesse i sommeren 1924, men sommeren skulle også bruges til at udarbejde forslag til den nye finanslov for 1925-26, som skulle forelægges i Folketinget i oktober, når Rigsdagen trådte sammen.

I overensstemmelse med aftalen med mine ministerkolleger om, at finansministeren skulle have indseende med forslag til finansudvalget, måtte jeg naturligvis også have kontrol med de enkelte ministres forslag til selve finansloven, den egentlige bevillingslov. Det var ikke noget let arbejde at få dette gennemført, personaleforholdene i finansministeriet svarede ikke til et sådant system. Den naturlige plads for dette arbejde var sekretariatskontoret under 1. departement, som også forud havde haft alle budgetsagerne, men vel at mærke kun til en ren formel ekspedition, ikke til kontrol med det finansielle indhold. Jeg måtte derfor overtage det meste af dette arbejde selv, støttet af ministersekretær, fuldmægtig Thalbitzer. Nu var det sådan – hvad jeg vist har nævnt før – at departementschefen for 1. departement, Worm, var afgået ved døden i juni måned, han kom aldrig til at beskæftige sig med budgetkontrol. Kontorchefen i sekretariatskontoret H. H. Folsach var jurist ligesom alle de andre embedsmænd. Han var en udmærket mand til at holde orden i dokumenterne, når jeg skulle til statsråd eller havde andre officielle pligter, men det økonomiske i sagerne interesserede ham ikke meget. Jeg prøvede at lade ham deltage i kontrollen med budgetforslagene fra de

andre ministerier, men det tilfredsstillende ikke mig og vist endnu mindre ham selv – det var da ikke arbejde at byde en virkelig uddannet jurist og kongelig ansat embedsmand.

Der skulle jo ansættes en departementschef efter Worm, og hvis forholdene havde udviklet sig normalt efter de gode gamle linier, var Folsach nok blevet udnævnt. Efter min mening var Folsach ikke noget oplagt departementschefsemne, selv om han var en påpasselig mand, men som avancementerne foregik inden for ministerierne i den tid – og måske endnu – avancerede den, der stod nærmest, og det gjorde Folsach som sekretariatskontorets chef. Som forholdene lå, tøvede jeg med udnævnelsen uden iøvrigt at have bestemte tanker om, hvad jeg ville gøre. Tjenestemændene i departementet handlede derimod hurtigt.

Den 19. juni, da jeg sad på mit kontor i ministeriet, kom der forespørgsel, om jeg ville modtage en deputation fra personalet. Det ville jeg naturligvis, og ind i mit kontor troppede så hele skaren af tjenestemænd i finansministeriets 1. departement, det var omtrent 30 mennesker. Det var godt, at jeg havde et rigeligt stort kontor. Jeg husker ikke, om Folsach selv var med, men det var en af de andre kontorchefer, der var ordfører, og ordføreren begyndte med at sige, at man var blevet opskræmt af rygter om, at stillingen som departementschef ville blive besat med en mand uden for departementet. Avancementsforholdene inden for departementet var aldeles fortvivlede, og det var derfor i allerhøjeste grad en velfærdssag for dem, at stillingen blev besat med en embedsmand inden for departementet. Det henstillede man derfor indtrængende til ministeren. Når jeg husker ordene i personalets henvendelse, var det, fordi det altsammen stod i en skrivelse, som blev afleveret med alle navnene som underskrift. Jeg fandt ikke noget mærkeligt i, at personalet henvendte sig til mig, selvom det næppe var almindelig skik ved embedsbesættelser. Jeg takkede deputationen, fordi den havde fremsat sine synspunkter, og skrivelsen blev „henlagt“, som det vistnok hedder i det officielle sprog. De nævnte opskræmmende rygter stammede ikke fra mig, og jeg havde heller ikke hørt dem dengang, men korridorerne i den røde bygning har lange øren, og hvad der hviskes i en fjern krog, får man hurtigt kendskab til i alle kontorer.

Rygterne angik formanden for lønningsrådet, departementschef, cand. mag. K. H. Kofoed, og min opmærksomhed samlede sig efterhånden om ham. Han havde været radikal folketingsmand på Bornholm fra 1913–20, og på grund af dygtigt arbejde i lønningskommissionen af 1917 var han i 1919 af den daværende radikale regering blevet udnævnt til formand i lønningsrådet med departementschefsgage – den radikale

regering var ikke smålig. Kofoed havde gjort sig kendt som en dygtig administrationsmand, og han var bl. a. under den foregående regering af finansminister Neergaard blevet udnævnt til næstformand i en særlig administrationskommission, som Neergaard havde nedsat. Jeg kendte en del til Kofoed, nogle af mine ministerkolleger, som kendte ham nøjere, roste ham stærkt, da jeg forhørte mig om ham. Lønningsrådet var en institution under finansministeriet, og i mine overvejelser angående Kofoed kunne jeg tage i betragtning, at jeg kunne nedlægge det departementschefembede, som han havde, og som jeg anså for overflødig. Det var en forenkling og en besparelse, som passede mine økonomiske planer.

Det blev dog først langt hen i oktober måned, at jeg tog min beslutning og ansatte K. H. Kofoed som departementschef i finansministeriets 1. departement. Jeg kom ikke til at fortryde det. Jeg kan sige, at han blev mig en fortrinlig hjælper i det store administrationsarbejde, som hørte under finansministeriet, og i det nye og vanskelige arbejde med budgetkontrol, som jeg indførte. Jeg tror også at kunne sige, at alle de følgende finansministre værdsatte Kofoeds arbejde på samme måde som jeg. Men Kofoed var ikke jurist, han var cand. mag. i naturhistorie og havde i mange år været gymnasielærer på Bornholm, og i alle ministeriers juridiske kredse blev det anset for helt urimeligt, at en sådan „outsider“ skulle være den øverste leder af finansministeriets vigtigste departement.

Kofoed kom ikke til at yde mig hjælp ved udarbejdelsen af min første finanslov, det måtte jeg selv klare. Der skulle være økonomisk balance på finansloven. „Balance“ var det økonomiske slagord dengang ved alle rigsdagsdebatter om finansloven. Det kunne forstås som balance på selve driftsbudgettet, altså årets løbende indtægter og udgifter, mens man ikke egentligt forlangte „balance“ på anlægs- og formuebudgettet, som hørte hjemme under finanslovens § 26. Balance kunne også forstås i videre forstand, således at et overskud på driftsbudgettet dækker udgifterne på anlægsbudgettet under § 26, altså en reel kassebalance. Så langt turde jeg ikke håbe at nå i øjeblikket, men det var mit ønskemål.

Ny opstilling af finansloven

Foruden at tænke på den finansielle balance ved finanslovens forberedelse havde jeg også til hensigt at indføre en ny opbygning af finanslovens poster. Det stod i forbindelse med, at jeg havde været medlem

af en Statsregnskabskommission, som Neergaard havde nedsat i 1921. Jeg kom ind i kommissionen som rigsdagsmand, idet hvert af de fire partier indstillede et medlem, desuden var de fire statsrevisorer medlemmer samt nogle regnskabskyndige tjenestemænd fra finansministeriet. I kommissionen, der nu havde arbejdet i ca. 3 år, var vi kommet ind på, at finansloven på visse punkter burde opstilles efter mere forretningsmæssige principper. Hvert ministerium skulle pålægges en vis forrentning og afskrivning af den i ministeriets anlæg og bygninger anbragte kapital, således at man regnskabsmæssigt kunne se, hvad hvert ministerium kostede. Ligeledes havde kommissionen drøftet en bedre afgrænsning mellem statens løbende udgifter og anlægsudgifterne, idet man mente, at adskillige virkelige driftsudgifter blev bogført som anlægsudgifter under § 26. Kommissionen havde ikke afgivet nogen betænkning, den arbejdede endnu, men jeg var enig i de nye principper, og jeg gennemførte dem nu på finansloven, længe inden kommissionen skrev sin betænkning.

Principielt blev hvert ministeriums budget nu påført en udgift til forrentning med 5% af den kapital, som var investeret i ministeriet, og denne renteaftgift førtes igen som indtægt på en rentekonto under finansministeriet, således at den samlede driftskonto ikke påvirkedes af denne nye postering. Endvidere blev hvert ministerium som afskrivning på anlæg påført en udgift på 1% eller mere, og denne udgift bogførtes som indtægt på anlægskontoen, § 26. Dette sidste betød en belastning af driftsbudgettet til fordel for anlægsbudgettet og gjorde det altså vanskeligere at opnå balance på driftsbudgettet. Yderligere gjorde jeg den forandring på finansloven, at jeg overførte den indtægt, som arveafgiften gav, fra driftsbudgettet til anlægsbudgettet. Jeg havde fået den idé, at den indbetalte arveafgift var en formindskelse af landets formue og derfor ikke måtte forbruges til årets løbende udgifter. Dette var naturligvis en nationaløkonomisk finesse, som jeg ikke havde behøvet at praktisere, og det formindskede indtægten på driftsbudgettet med ca. 10 mill. kr.

Ikke desto mindre lykkedes det mig at udarbejde et finanslovsforslag, som viste et overskud på driftsbudgettet på ca. 8 mill. kr. Det samlede udgiftstal var på 360 mill. kr. Skulle nogen læse disse tal, som synes nærmest latterlige små i nutids øjne, må man huske på, at små tal dengang var store for sin tid. Det glemmer man let, når man ser på nutidens budgettals milliarder. Men naturligvis er budgetternes nuværende svulmen også udtryk for, at langt flere områder af landets økonomiske liv er inddraget under statsbudgettet.

Samtidigt med, at jeg fremsatte mit budget for det næste finansår 1925–26, blev statsregnskabet for 1923–24 fremlagt for Folketinget. Det var regnskabet for den foregående regerings sidste finansår. Regnskabet viste et driftsunderskud på 38 mill. kr., men det skyldtes, at jeg havde afskrevet de 40 mill. kr. Landmandsbankaktier, som staten havde tegnet ved Landmandsbankens rekonstruktion i september 1922. Hvis ikke denne afskrivning var foretaget, havde regnskabet givet et overskud på driften på 2 mill. kr., og Neergaard kunne således sige, at han havde nået „balancen“. Landmandsbankaktierne var faktisk værdiløse, men de var opført til fuld værdi på et så mærkeligt sted som statens kassebeholdning.

Hvorfor havde man nu bogført disse aktier under kassebeholdningen? Jo, det havde sin gode grund, de skulle nemlig i værdi dække det beløb, det havde kostet at tegne aktierne, og dette beløb, 40 mill. kr., skyldte staten Nationalbanken. Der lå altså, kan man sige, to papirer i kassebeholdningen, på det ene stod der, at staten ejede 40 mill. kr. Landmandsbankaktier, og på det andet stod der, at staten skyldte Nationalbanken 40 mill. kr. Det skulle gå lige op, men bortset fra det mærkelige i, at begge disse beløb stadig blev bogført under kasseregnskabet, måtte ordningen jo forudsætte, at begge papirers værdi var lige store. Men således var det desværre ikke. Landmandsbankaktierne havde ingen værdi, men gælden til Nationalbanken var reel nok.

Det er muligt, at finansminister Neergaard ikke selv spekulerede så meget over denne mærkelige bogføring under kassebeholdningen, som jo faktisk skjulte en statsgæld på 40 mill. kr., men der var een mand, som i hvert fald skulle have gjort det, og det var departementschef P. O. A. Andersen i finansministeriets 2. departement, der både bestyrede kassebeholdningen og statens gæld, og derfor kaldte sig selv statsgældsdirektør. Kassebeholdningen var i det hele en mærkelig blanding af mange forskellige bestanddele. Der var en meget blandet obligationsbeholdning, bl. a. så mærkelige papirer som polske, østrigske, ungarske og tjekkoslovakiske statsobligationer, hvis værdi nok var meget usikker. Kassebeholdningen var også en lånekasse. Den indeholdt dokumenter for udlån til både offentlige og private institutioner i Danmark. Alt dette bestyredes af departementschef Andersen. Man undrer sig over, at statsrevisorerne ikke havde kritiseret kassebeholdningens mærkelige indhold.

Nu havde jeg altså rensat de værdiløse 40 mill. kr. Landmandsbankaktier ud på Neergaards sidste statsregnskab. Det forekom mig ikke rimeligt, at en ny finansminister skulle overtage ansvaret for disse tabte penge, det var Neergaard selv, der havde tegnet aktierne i 1922 og

optaget lånet til at betale dem med i Nationalbanken. Under finanslovsbehandlingen i Folketinget blev jeg naturligvis kritiseret af Neergaard og også af en højremand, sådan var jo landets skik, men der var dog ingen, hverken fra Venstres eller Højres side, der foreslog at genoptage Landmandsbankaktierne i kassebeholdningen, så langt turde man dog ikke gå. Den radikale Ove Rode omtalte også Landmandsbankaktierne, han vidste, at de var værdiløse, og han sagde, at den eneste fejl, jeg havde begået, var den, at jeg havde sat aktiernes værdi 1 kr. for højt. (Rent regnskabsmæssigt havde jeg ladet aktierne opføre med en værdi af kr. 1,00). Som jeg har nævnt tidligere, lykkedes det mig ved valutaloven i december 1924 at få bevilget skatter til tilbagebetaling af de 40 mill. kr., som Neergaard havde lånt i Nationalbanken. På den måde forsvandt både aktierne og gælden, og kassebeholdningen havde to mærkelige posteringer mindre.

Et „kgl. Rescript“ forsvinder

Med hensyn til statsregnskabet ydre form fik jeg iøvrigt også en forandring indført. De tidligere statsregnskaber var indledet med et meget højtideligt såkaldt „kgl. Rescript“, hvori Kongen som „de Venders og Goters“ o. s. v. „allernådigst bemyndige vor finansminister“ til at offentliggøre regnskabet. Det har muligvis glædet mine forgængere i embedet, Niels Neergaard og Edvard Brandes, at blive „allernådigst bemyndiget“, men jeg syntes ikke, at Rescriptet svarede til vor tid. Jeg mente egentlig, og det mener jeg endnu, at der ikke behøves nogen „bemyndigelse“ til at offentliggøre statsregnskabet, det er simpelthen en pligt for finansministeren at forelægge regnskabet for Rigsdagen og derved offentliggøre det. Men skulle der en bemyndigelse til, så måtte det i hvert fald ske i statsrådet, hvor efter grundlovens § 16 „alle love og vigtige regeringshandlinger forhandles“ og ikke ved et Rescript fra Kongen personligt.

Rescriptet var et levn fra de gamle tider før grundloven af 1849. I Stænderforsamlingernes tid under Frederik VI og Kristian VIII krævede stænderne netop offentliggørelse af statsregnskabet, og til sidst gav man efter fra Kongens side. Under disse forhold måtte det jo være naturligt, at det var den enevældige konge, som gav bemyndigelse til offentliggørelsen, men disse tider var forbi. Jeg udarbejdede nu et udkast til en indledning til statsregnskabet, hvori der stod ganske enkelt, at statsregnskabet havde været forelagt i statsrådet, hvor Kongen havde bemyn-

diget finansministeren til at offentliggøre regnskabet. Med dette udkast gik jeg til Kongen og foreslog at erstatte „Rescriptet“ med den nye form. Jeg tror egentlig ikke, at Kongen syntes om det, men det var vel nok rigtigt, at det var en statsrådshandling, sagde han, og udkastet blev godkendt. Siden den tid har statsregnskaberne haft den indledning, som blev anvendt for statsregnskabet 1923–24.

*

Behandlingen i Rigsdagen af det finanslovsforslag, som jeg forelagde i oktober 1924, foregik på sædvanlig måde uden større ændringer i beløbene, dog kunne overskuddet på driftsregnskabet, der var ca. 8 mill. kr. i forslaget, sættes op med et par mill. kr. i den endelige finanslov. Forsvarsministeren havde til 3. behandling i Folketinget stillet forslag om nedsættelse af de militære budgetter med ca. 7 mill. kr. ved udsættelse af manøvrer og mindre anskaffelser af materiel. Forslagene blev vedtaget i Folketinget, men Landstinget strøg de fleste og gik kun med til nogle mindre besparelser.

Som helhed kunne jeg være godt tilfreds med resultatet, og ved den almindelige økonomiske debat, der fandt sted i Folketinget ved behandlingen af tillægsbevillingsloven for 1924–25, blev der heller ikke rettet kritik mod resultatet. For mig som finansminister havde det været vigtigt at vise, at en socialdemokratisk regering kunne holde finansiell orden i tingene – alle forhåbninger om, at regeringen hurtigt måtte give op, fordi økonomien kom i uorden, blev sørgeligt skuffede. Det kan godt være, at jeg for at nå dette resultat havde været afvisende over for ønsker fra mine ministerkollegers side, men som helhed ved jeg, at de delte min tilfredshed over det opnåede resultat, og uden deres forståelse og medvirken havde jeg heller ikke kunnet gennemføre økonomien.

Et par skatteforslag, som jeg fremsatte i Folketinget i de sidste måneder af Rigsdagens samling, fik jeg ikke gennemført, de blev afvist af Venstre og Konservative. Det ene drejede sig om en nyordning af skattelignings-systemet for at få et mere effektivt resultat, det andet om en forhøjelse af arveafgiften med 5 mill. kr. Jeg havde ikke forud forhandlet med de Radikale om forslagene, og det viste sig, at de havde visse betænkeligheder. Jeg lærte af dette mit skattenederlag, at der bør forhandles forud, når man skal have støtte i Rigsdagen af et andet parti. Med hensyn til det radikale partis holdning over for regeringen og dens forslag i Rigsdagen, må jeg iøvrigt sige, at vi havde kun grund til at være tilfredse. Ove Rode havde som ordfører for de Radikale ved alle større debatter

været regeringen en god hjælp og støtte. Hans smidighed i replikken og hans smilende ironi kunne ofte lyse op i de almindeligvis ikke særligt morsomme rigsdagsdebatter.

*

Rigsdagen sluttede allerede den 8. april 1925, og nu skulle jeg have tid til at tænke på den indre administration i ministeriet og varetage mine øvrige interesser. Det gik også fredeligt i de første måneder. I slutningen af april var jeg til interparlamentarisk Unions rådsmøde i Paris sammen med folketingsmændene L. Moltesen og P. Munch. Moltesen var formand for den danske interparlamentariske gruppe, og P. Munch og jeg var styrelsesmedlemmer. Jeg var desuden medlem af Unionens økonomiske komité, der drøftede spørgsmål, som senere skulle forelægges de næste interparlamentariske konferencer.

Formanden for den interparlamentariske Union var på det tidspunkt medlem af den svenske Rigsdag baron Adelsvård, han var meget liberalt indstillet, og han havde rejst spørgsmålet om nedsættelse af toldsatserne mellem landene. Det kunne også være nødvendigt, i årene efter 1918, da verdenskrigen sluttede, var toldsatserne i de fleste europæiske lande sat stærkt op – for ikke at tale om landene uden for Europa. Jeg støttede naturligvis Adelsvårds ideer og det forslag til resolution, som han havde fremsat i finanskomitéen. Jeg var også liberal, men desværre var jeg tillige finansminister, og jeg tænkte på, hvad finansministre rundt om i landene skulle gøre, når toldafgifterne gik ned. Jeg henstillede derfor, at man i forslaget nævnte noget om, at man til kompensation formentlig måtte forhøje skatterne på indkomsten. Det var realistisk tænkt, men måske taktisk set ikke heldigt i øjeblikket. Baron Adelsvård ville nødtigt have, at man nævnte noget om nye skatter i resolutionen, det kunne være vanskeligt nok alligevel at få tilslutning til nedsættelse af toldsatserne. Der blev lang diskussion både i komitéen og i det senere rådsmøde. Man enedes til slut om at glide hen over spørgsmålet med nogle intetsigende ord – en ikke usædvanlig fremgangsmåde ved internationale resolutioner. Selv havde jeg nok været lidt for ivrig.

Den 1. maj, der er almindelig fest- og fridag i Frankrig, havde den franske ministerpræsident Painlevé og den franske udenrigsminister Briand inviteret det interparlamentariske råd til en frokost i udenrigsministeriet, hvor vi fik god mad og vin, og hvor Briand holdt en længere tale, der var mere oratorisk end egentlig indholdsrig. Da frokosten var endt, tog P. Munch og jeg ud for at se på majmøder. Vi satte den franske majblomst (liljekonvallen) i knaphullet, købte den kommuni-

stiske avis „l'Humanité“ og satte os i sporvognen ud til Saint-Denis, en nordlig forstad til Paris. Saint-Denis var den mest venstre-orienterede del af Paris. Jeg tror nok, vi blev skuffede, møder var der ingen af, men folk var glade og drak sig det store glas på alle fortovsrestauranter. P. Munch og jeg måtte nøjes med at gøre det samme.

Jeg deltog som sædvanlig i den internationale Arbejdskonference i Genève i sommeren 1925. I sommeren 1924 havde jeg været så optaget af rigsdagsarbejdet, at jeg kun havde deltaget i Arbejdskonferencen en uges tid, nærmest for at mødes med konferencens præsident, som dette år var Hjalmar Branting fra Sverige. Branting var nylig gået af som statsminister i Sverige og var nu blevet valgt som den første nordiske præsident for Arbejdskonferencen. Han var en værdig repræsentant for de nordiske lande, og han blev hyldet af alle de nordiske delegationer. Denne sommer havde jeg mere tid og kunne deltage effektivt i konferencens arbejde. Præsidenten var denne gang den tjekkiske udenrigsminister Benes, der var en anset mand i internationale kredse. Jeg mødte Benes på min rejse til Genève, dog kun ved togskiftet i Basel. En tjekkisk udenrigsminister rejste nemlig i privat salonvogn.

Heller ikke denne gang kunne jeg dog deltage i hele Arbejdskonferencen. Efter en telefonsamtale med Stauning rejste jeg fra Genève den 4. juni. Det var den spændte arbejdssituation herhjemme, som kaldte mig hjem. Vi havde haft arbejdskonflikt i flere måneder, konflikten var efterhånden blevet udvidet, og der var gjort flere forgæves forsøg af forligsmanden på at få konflikten standset. Navnlig havde det vist sig umuligt at få arbejdsmændene til at gå ind på de stillede forslag. Formanden for arbejdsmandsforbundet var Lyngsie, og Lyngsie var ikke altid lige let at bide skeer itu med.

Det lå i virkeligheden sådan, at regeringen forberedte en lov om tvungen voldgift for at få arbejdet i gang igen, og da Rigsdagen ikke var samlet, måtte det blive en foreløbig lov, udstedt af regeringen alene. Denne ekstraordinære situation kunne jeg ikke vide noget om i Genève, Stauning kunne naturligvis ikke tale om noget sådant i telefonen, men han ville have mig hjem, inden det skulle gå løs.

Om aftenen den 5. juni ankom jeg til Københavns hovedbanegård. Jeg syntes, at alle folk så så fornøjede og glade ud, og jeg troede, at det var Grundlovsdagens skyld, men det varede ikke længe, inden jeg fik at vide, at arbejdskonflikten netop var sluttet med ny overenskomst. De sidste nye forslag fra forligsmanden var blevet vedtaget. Der blev altså ingen brug hverken for tvungen voldgift eller for en foreløbig lov.

Dermed skulle alting jo være i orden, maskinerne skulle rulle igen, og ingen kunne vide noget om, hvad regeringen havde haft i sinde. Men det kom ud alligevel. Hvordan kom det ud? Det var såmænd socialminister Borgbjerg selv, som havde fortalt det. En journalist fra Fyns Venstreblad, Gunnar Nielsen, som kendte Borgbjerg godt, havde spurgt ham, hvad regeringen ville have gjort, hvis forligsmandens forslag ikke var blevet vedtaget. Og Borgbjerg, som ikke hørte til de tavse mænd, havde fortalt det hele, og det kom offentligt frem. Nu kunne det jo have været slut med det. Men politik er politik, og Venstres gamle Niels Neergaard fandt ud af, at det kunne bruges imod regeringen, hvad den sådan havde gået og tænkt på. Det blev til en forespørgsel til statsministeren i den sommersamling, som Rigsdagen blev indkaldt til sidst i juli måned 1925. Forespørgslen gav anledning til en meget lang debat, der ikke gjorde det danske Folketing megen ære. Politiske angreb på en foreløbig lov, som ikke eksisterede, og som aldrig var blevet udstedt, det måtte blive et tyndt grundlag for en ministerstorm.

Ligesom sommeren 1924 fik sommeren 1925 sit store bankkrak. Denne gang var det *Andelsbanken*, der måtte lukke sine døre. Allerede i januar 1925 var Andelsbanken kommet til Nationalbanken for at bede om støtte, der blev ført forhandlinger, og efter at der var ydet støtte fra nogle af de store andelselskaber, gik Nationalbanken ind på at tegne sig for 3 mill. kr. ny aktiekapital. Som erhvervsminister havde Stauning deltaget i de sidste forhandlinger, og han havde naturligvis måttet sige, at der ikke kunne være tale om, at staten kunne påtage sig nogen risiko. Mit standpunkt, at staten ikke skulle hjælpe fallerede banker, havde sejret i 1924 ved Diskontobankens sammenbrud, og der kunne ikke være tale om nu at tage et andet standpunkt overfor Andelsbanken. Det viste sig senere, at Nationalbanken havde været for optimistisk, eller måske havde direktionen ladet sig føre bag lyset af Andelsbankens ledelse, i hvert fald blev de givne løfter ikke holdt, og efter mange nye forhandlinger måtte Andelsbanken lukke den 2. juli 1925. Man anmodede nu Stauning om at udstede en foreløbig lov om likvidationen, ligesom det var sket med Diskontobanken, og dette skete.

Da Rigsdagen blev indkaldt til sommersamling i slutningen af juli, blev denne foreløbige lov forelagt Rigsdagen til godkendelse, og den blev også godkendt efter en lang debat om, hvem der havde skylden for Andelsbankens sammenbrud. Der blev nedsat et udvalg til at undersøge spørgsmålet. Jeg husker ikke, hvad resultatet blev, men jeg har stadig både den gang og senere undret mig over, at den danske andelsbevægelse

ville være bekendt at lade sin egen bank gå til grunde. Banken havde været dårligt ledet i efterkrigsårene, men den kunne have været reddet med et beløb på 14-15 mill. kr. Dette tab var lidt på en mælkeeksportforening af mejerier, men det juridiske ansvar var ikke i orden, og mejerierne kunne ikke juridisk tvinges til at betale. Så lod man banken falde. At Andelsbanken senere genopstod, var ikke noget, som lederne af andelsbevægelsen i 1925 kunne rose sig af.

Konvertering af statslån. Kamp med bankerne

Rigsdagens sommersamling var ikke indkaldt for at diskutere Andelsbanken eller foreløbige love, som aldrig var udstedt. Det drejede sig om statens lånepolitik. Den 1. august forfaldt et indenlandsk statslån på 60 mill. kr., som var optaget på 10 år i sommeren 1915 af finansminister Edvard Brandes. Det var naturligvis nødvendigt at optage et nyt lån til indfrielse, og jeg havde egentligt tænkt at ordne det, inden Rigsdags-samlingen sluttede i april. Jeg gik til Nationalbanken den 3. april og spurgte, om banken ville være ledende i et konsortium til overtagelse af lånet. Det var man ikke begejstret for, man mente, at lånet burde være udenlandsk i hvert fald for halvdelen. Det ville jeg ikke være med til, jeg mente ikke, at der i øjeblikket var grund til at optage noget udenlandsk lån. Nationalbanken forhandlede derefter med hovedbankerne i København om sagen. De ville nok overtage lånet, men Nationalbanken skulle stå i forskud med pengene i 1 eller 2 år, og det ville Nationalbanken ikke. Deri var jeg ganske enig med Nationalbanken, det ville jo betyde ny seddeludstedelse. Da der således viste sig mange vanskeligheder, lod jeg sagen falde for øjeblikket, og Rigsdagen rejste hjem. Jeg må sige, at bankernes stilling undrede mig, det var jo ikke nye penge, det drejede sig om, der blev betalt lige så mange penge tilbage som der blev lånt.

Men sagen skulle jo ordnes inden den 1. august, og en sommersamling for Rigsdagen var derfor nødvendig. Imidlertid kom der et andet statslån med ind i billedet. Finansminister Neergaard havde i 1920 optaget et meget dyrt dollarlån, det var på 25 mill. dollars, renten var 8%, tegningskursen var 95, og tilbagebetalingen skulle foregå med 110%. (Lånet var blevet kaldt Danmarks dyreste statslån). Men nu var der en mulighed for at konvertere dette lån, der for første gang efter 5 års forløb kunne opsiges, og selvom tilbagebetalingen skulle ske til 110%, regnede jeg med, at der kunne opnås en betydelig fortjeneste for den danske stat.

Lånet var optaget hos National City Bank i New York, det kunne opsiges med 3 måneders varsel til den 15. oktober, og 15. juli var altså sidste frist.

I slutningen af juni rejste nationalbankdirektør Green til England for at forhandle med National City Banks kontor i London, og han spurgte mig, inden han rejste, om han måtte lade banken give tilbud på et konverteringslån. Jeg sagde, at jeg ikke ville anmode en enkelt bank om tilbud, jeg ville have konkurrence blandt de amerikanske banker. Den 1. juli var jeg i Nationalbanken for at forhandle om bankens stilling til den af staten garanterede eksportkredit, som der havde været vanskeligheder med at få finansieret. Banken syntes nu mere villig end tidligere til at finansiere eksportkrediten. Direktør Green var netop dagen før kommet hjem fra England, og han sagde, at han havde et godt tilbud med fra National City Bank, men han kunne kun afgive det, hvis Rigsdagen kunne blive indkaldt inden den 7. juli. Det kunne ikke lade sig gøre at indkalde Rigsdagen med så kort varsel, erklærede jeg, og jeg havde heller ikke interesse i at modtage tilbud fra en enkelt bank. Jeg mærkede, at man var begyndt at lægge snarer for mig, meningen var, at et tilbud fra National City Bank skulle presses igennem. Blev Rigsdagen indkaldt til den 7. juli, var jeg jo nødt til at have et forslag at fremlægge, og der ville ikke være tid til at indkalde konkurrencetilbud. Jeg gik hjem igen til finansministeriet – uden at have set noget tilbud. Rigsdagen blev indkaldt, men først til den 21. juli.

Den 11. juli forhandlede jeg igen i Nationalbanken med direktørerne Stephensen, Green og Rosenkrantz. Jeg spurgte nu igen, om Nationalbanken ville overtage det indenlandske lån på 60 mill. kr. eventuelt i et konsortium med andre banker. Stephensen, der åbenbart havde fået lov til at snakke først, mente, at i hvert fald halvdelen af lånet måtte være udenlandsk, og de to andre direktører sluttede sig hertil. Banken mente ikke at kunne overtage garantien for lånet gennem et konsortium. Green fremsatte nu det forslag, at både det udenlandske og det indenlandske blev udbudt samtidigt, så ville der kunne dannes et konsortium af udenlandske og indenlandske banker til i fællesskab at overtage begge lån. Det var et nyt forsøg på at presse mig bort fra konkurrence på det udenlandske lån, jeg så i tankerne National City Bank som eneste udenlandske deltager i konsortiet, jeg skulle opgive konkurrencen på det udenlandske lån for at få overtaget det indenlandske lån. Nogen indflydelse på betingelserne for de to lån var jeg klar over, at jeg ikke ville få, det skulle konsortiet nok selv ordne. Jeg behøvede ikke at overveje længe, jeg sagde nej til det smukke tilbud, jeg ville ingen sammenblanding have af de to

lån. Det indenlandske lån på de 60 mill. kr. ville jeg selv udbyde direkte gennem samtlige danske banker og veksellerere og tage risikoen for at få det tegnet, sagde jeg. Det var jo lidt usædvanligt, mente Nationalbanken, og man tilbød ikke nogen hjælp.

Allerede den samme dag havde jeg en samtale med direktør Oluf Nielsen fra Landmandsbanken. Han havde ikke noget imod at medvirke ved tegningen af statslånet på almindelig provisionsbasis uden konsortium. Næste dag var det søndag, men om mandagen den 13. juli havde jeg samtaler med direktør Clausen fra Privatbanken og etatsråd Nørgaard fra Handelsbanken. Clausen havde for sit vedkommende ikke noget imod et offentligt udbud af statslånet på provisionsbasis, men Nørgaard syntes meget skuffet over, at jeg ville vælge en sådan fremgangsmåde. Jeg tror nok, at jeg også ringede til direktør Kjer i Arbejdernes Landsbank samme dag, men det har jeg ikke noget notat om, og det var måske først senere.

Nu blev der officielt indkaldt tilbud på et lån på 30 mill. dollars fra fem af de store bankgrupper i New York, National City Bank var naturligvis også indbudt. Men Nationalbanken arbejdede stadig videre på sine planer, og National City Bank pressede stadig på. Jeg blev til sidst ringet op i mit private hjem af nationalbankdirektør Rosenkrantz, „jeg måtte dog endelig lade et blandet konsortium overtage begge lån“, fristede han. Ligeledes blev jeg ringet op af etatsråd Nørgaard fra Handelsbanken, han var også meget ivrig, og han var også i forbindelse med National City Bank. Til sidst måtte jeg kategorisk erklære, at et eventuelt tilbud, der omfattede begge lån, ville blive betragtet som ikke afgivet. Så hørte telefonringningen op.

Man kan forstå, at National City Bank blev ved at presse så stærkt på. Denne bank havde ordnet alle de danske dollarlån efter krigen og betragtede sig selv som en slags officiel bankforbindelse for den danske stat, og nu frygtede man for at blive slået ud i konkurrence med de andre amerikanske bankgrupper. Men hvorfor pressede Nationalbanken så stærkt på for National City Bank? Det kunne jeg ikke finde et rimeligt motiv for. Jeg kunne heller ikke forstå, at Nationalbanken var så ivrig for at få det indenlandske lån helt eller delvis ombyttet med et udenlandsk lån, Nationalbanken kunne på dette tidspunkt på grund af kronestigningen købe mere udenlandsk valuta i det danske marked, end den selv ønskede. Der var ingen mangel på fremmed valuta.

Det blev ikke National City Bank, der sejrede i konkurrencen om dollarlånet. Da lånetilbudene åbnedes, viste det sig, at det billigste tilbud kom fra Guaranty Trust i New York. Tilbudet var indgivet gennem Hambros Bank i London og Privatbanken i København (Privatbanken

var altså ikke med i National City Bank gruppen). Betingelserne for de 30 mill. dollars var $5\frac{1}{2}\%$ i rente, kursen var 97,27. Det blev beregnet i finansministeriet, at det ville give en årlig rentebesparelse på 450.000 dollars. National City Bank blev således slået ud og mistede sin tidligere fortrinsstilling i Danmark. Når banken kom ud for konkurrence, kunne den ikke klare sig, dens tilbud var for dyrt. Det tilbud, som nationalbankdirektør Green kom hjem med fra London, og som var afgivet af National City Bank uden konkurrence, må vel antages at have været endnu dårligere end det tilbud, som nu blev afgivet.

Guaranty Trust, som altså havde anstrengt sig for at komme ind på markedet, fik senere lejlighed til at fortsætte. Da finansminister Neergaard i 1928 optog et større dollarslån for at afvikle Landmandsbankens fallit, var det Guaranty Trust, som overtog lånet.

Det var således et fint resultat, jeg kunne gå til Rigsdagen med den 21. juli, da Rigsdagen kom ind, og låneforslaget blev da også enstemmigt vedtaget efter en kort udvalgsbehandling i finansudvalget. Det indenlandske konverteringslån på de 60 mill. kr. skulle jeg også have ordnet, og om dette lån fremsatte jeg forslag for Rigsdagen samtidigt med det udenlandske lån. Det danske lån blev foreslået delt i to lån, det ene med statsobligationer på 15 år og det andet med statsgældsbeviser på $2\frac{1}{2}$ år, begge lån til en rente af 5% , uden at der var fastsat noget bestemt beløb for hvert af lånene. Finansministeriet skulle selv udbyde lånene gennem banker og veksellerere mod en provision for tegningen. Der var ikke fastsat nogen udbudskurs, det skulle overlades finansministeren at fastsætte kursen, når obligationerne blev udbudt. Det var altså et helt nyt system for optagelse af statslån, i stedet for at have et konsortium til at overtage obligationerne til en fast kurs gik finansministeriet nu direkte til det danske kapitalmarked.

Det var en meget udstrakt bemyndigelse, jeg skulle have af Rigsdagen, og der var nok visse bankkredse, der tvivlede på, at Rigsdagen ville give mig en så udstrakt bemyndigelse, men jeg mødte ingen modstand. Mit gode resultat med det amerikanske lån havde nok gjort indtryk på Rigsdagen. Låneforslaget blev enstemmigt vedtaget i begge Rigsdagens ting. Der blev fremsat ønske om, at der blev tegnet så mange obligationer af det lange lån som muligt, jeg havde selv det samme ønske, men turde ikke binde mig på forhånd, og derved blev det. Selvom jeg ikke i Rigsdagen fremførte noget om mine besværligheder med Nationalbanken, var disse naturligvis kendt i bankkredse, og i Folketinget blev det udtrykkeligt anerkendt både af Sven Trier og Ove Rode, at jeg havde

modstået presset fra Nationalbanken for at få lånet gjort til et udenlandsk lån.

Da jeg nu havde fået Rigsdagens bemyndigelse, blev finansministeriet sat i gang med at udarbejde tegningslister og bekendtgørelser i aviserne om lånene. Vi skulle selv gå i markedet, og jeg var temmelig sikker på, at det ville lykkes. Men så skete der noget helt uventet. Et par dage efter kom nationalbankdirektør Green op ad trappen til mit kontor i finansministeriet og spurgte, om jeg ikke ville lade Nationalbanken som leder af et konsortium give tilbud på de to indenlandske lån. Jeg blev meget overrasket, det var jo netop Nationalbanken, som havde nægtet at være med i et konsortium. Nu ville man altså gerne, og det havde åbenbart ikke været længe at få dannet dette konsortium. Der var nok frygt i storbankerne for, at det skulle blive vane at gå direkte til kapitalmarkedet. Vi begyndte så at forhandle om betingelser for lånene, og det kan ikke nægtes, at jeg stod betydeligt stærkere over for konsortiet nu, da jeg havde fået Rigsdagens bemyndigelse til selv at gå direkte i markedet. Der opnåedes enighed til slut, jeg selv var tilfreds, og jeg tænker, at Nationalbanken var det samme. Mon ikke Nationalbanken efter alle disse bekvemheder syntes, at jeg var en mærkelig finansminister?

Nogle måneder senere skete der det, at jeg lod veksellererfirmaet Henriques & Co. overtage et mindre parti statsobligationer, 10-12 mill. kr., som en tidligere lov havde givet finansministeren ret til at sælge til dækning af anlægsudgifter. Jeg fik så underhånden en henvendelse fra Nationalbanken, som var fornærmet over, at jeg ikke havde talt med banken om disse obligationer og givet dem lejlighed til at være med. Jeg svarede, hvad sandt var, at jeg havde fået det indtryk, at Nationalbanken helst ville være fri for sådanne låneforretninger, men jeg skulle gerne en anden gang tale med Nationalbanken om tingene.

Finansloven 1926-27

Rigsdagens sommersamling i 1925 og de mange statslånsforhandlinger tog sin tid, men samtidig var jeg i gang med at forberede finanslovsforslaget for 1926-27, som skulle forelægges, når Rigsdagen trådte sammen i oktober. Det var nu ikke så vanskeligt denne gang som i fjor, da jeg skulle udarbejde det nye system med forrentning og afskrivning for alle ministerier. Nu var systemet kendt i ministerierne, og i finansministe-

riet var der indført en mere rationel ordning med hensyn til gennemgangen af budgetterne fra de andre ministerier.

Jeg syntes sely, at det var lykkedes mig at fremstille et meget hæderligt finanslovsforslag, der balancerede med ca. 370 mill. kr. og viste et overskud på ca. 12 mill. kr. på driftsbudgettet, efter at der med arveafgiftens beløb på 10 mill. kr. og 20 mill. kr. i afskrivning var overført 30 mill. kr. til kapitalbudgettet. Finanslovsforslaget havde den tekniske fejl, som alle kendte, at det var udarbejdet efter de i sommeren 1925 eksisterende priser, andet kunne man jo ikke gøre. Men allerede i efterårets første måneder var der begyndt et ret stærkt prisfald, fremkaldt ved kronens stigende værdi, og dette prisfald, hvis styrke man ikke kunne overse, ville naturligvis påvirke finanslovsforslagets tal både på godt og ondt, med nedgang i såvel udgifter som indtægter.

Finansloven blev forelagt den 7. oktober. Jeg redegjorde for den økonomiske situation og glædede mig over det prisfald, der var begyndt. Vel forudså jeg mange vanskeligheder, som prisfaldet ville medføre, men jeg mente alligevel, at det var et økonomisk sundhedstegn. Som eksempel på dårlig finansadministration fremdrog jeg den mangel på kontrol, der havde været ved opførelsen af to nye gymnasieskoler i Jylland. Arkitekterne havde haft frie hænder og havde bygget og ombygget, som de havde lyst. Udgifterne havde aldrig været bevilget på finansloven; når året var gået, blev udgifterne optaget på tillægsbevillingsloven, altså i virkeligheden en nødtvungen efterbevilling. Disse skolers forhold gav anledning til megen debat og kritik under finanslovsbehandlingen, og det havde også været min hensigt med at drage dem frem. Jeg ville have udgifter bevilget forud på finansloven.

Folketingets første behandling af finansloven begyndte den 15. oktober, og med undtagelse af 3 dage, som anvendtes til at behandle et arbejdsløshedsforslag, varede behandlingen til den 14. november, altså en måned, og i den tid blev der endda holdt mange aftenmøder og enkelte formiddagsmøder. Først talte Folketingets medlemmer i ca. 14 dage, så skulle ministrene have et par dage til at svare, og så tog medlemmerne fat igen, fulgt af kortere ministersvar til slut. En finansministers pligt er at høre på det hele, andre ministre kan gå og komme, han må sidde der hele tiden. Dette siger jeg ikke for at beklage finansministeren, men for at kritisere Folketingets arbejds måde. Nogen god metode for Rigsdagens arbejde kan sådanne kæmpedebatter ikke siges at være, alt bliver rodet sammen i en gryde, og gentagelser af det engang sagte fylder Rigsdagstidendes spalter. Ialt fyldte disse finanslovsforhandlinger i efteråret 1925

ca. 1700 tættrykte spalter i Rigsdagstidende. Sådan var det dengang, senere er det vel blevet væsentligt bedre ordnet. Rigsdagen må ikke blive en diskussionsklub, hvor man blot gentager det samme.

Mindst af alt drejede debatten sig om selve finanslovsforslaget, der var heller ikke meget at sige om det som samlet resultat. Neergaard, der var ordfører for Venstre, mandede sig op til at sige, at der var omtrent balance på driftsbudgettet. Ove Rode, der holdt af at drille Neergaard, sagde, at overskudet i virkeligheden ikke var 12 mill. kr., men 42 mill. kr., hvis man brugte Neergaards gamle opstillingsform, så man kunne nok sige, at der var „omtrent“ balance.

Henad foråret kom prisfaldets store ændringer i finanslovsforslaget. Endnu i juli 1925 var detailpristallet 219, men i februar 1926 blev det beregnet til 194. Efter de gældende regler gav dette betydelige nedsættelser i tjenestemændenes lønninger, men jeg ville have prisfaldet gennemført også på andre områder af statens udgifter, og jeg tog det derfor overtvært og foreslog, at alle ikke lovbundne eller kontraktbundne udgifter blev nedsat med 10%. Først fik jeg mine ministerkolleger med til denne automatiske regel, det var ikke så vanskeligt, og derefter finansudvalget, men det var meget vanskeligt. Næsten hver gang man kom til en post med nedskæring, var der een eller anden i udvalget, som mente, at denne post skulle dog undtages fra nedskæringen. Med hård hånd måtte jeg holde på den automatiske nedskæring, og den gik da også igennem. Indtægterne måtte naturligvis også nedsættes, skatterne ville svigte, både direkte og indirekte skatter, det kunne klart forudses. Resultatet af alle nedsættelser blev, at overskuddet på driftsbudgettet måtte sættes ned fra 12 til 9 mill. kr., og med dette resultat blev finansloven enstemmigt vedtaget i slutningen af marts måned.

Valutaspørgsmålet igen

Det store spørgsmål i dansk politik og økonomi i 1925–26 var ikke finansloven, selv om der blev snakket rigeligt under behandlingen i Rigsdagen. Valutaspørgsmålet overskyggede i virkeligheden alt andet. Der blev også diskuteret og der blev lovgivet om dette spørgsmål – men det mærkelige var, at valutasuren nærmest ordnede sig af sig selv, da man var kommet ind på den nye vej.

I valutaloven fra december 1924 var der fastsat maksimumskurser for dollar, som Nationalbanken skulle overholde, altså en kroneværdi, som ikke måtte gå ned. Det viste sig imidlertid, at dollarkursen gik

hurtigere ned, d. v. s. at kronen steg stærkere, end man havde ventet. I sommeren 1925 begyndte man at blive bange for den stærke stigning, og i den sommersamling, som Rigsdagen holdt i juli-august 1925, begyndte man rent spontant en drøftelse af dette spørgsmål. Rigsdagens valutaudvalg havde forhandlet med statsministeren og finansministeren, og de to ministre havde ført forhandlinger med Nationalbanken om den stærke stigning. Kronens værdi var nu oppe i ca. 80 øre, og Nationalbanken havde givet et slags løfte om, at banken ville holde svingninger i kronens værdi så små som muligt. Dette betød, at Nationalbanken ikke ville lade kronen gå ned igen, men det betød jo egentlig også, at man skulle søge at hindre en stærkere stigning, i hvert fald altså en slags stigningspause. Om alt dette havde Rigsdagens valutaudvalg udsendt en offentlig meddelelse den 23. juli, og det var på dette grundlag, debatten i Rigsdagen blev ført.

Det var typisk for denne debat, at de politiske partiers ordførere afholdt sig fra at tage stilling til kronens endelige mål. Der var ingen tvivl om, at Neergaard faktisk var tilhænger af pari-kronen, men han nøjedes med at kræve standsning af svingninger i kroneværdien, og han anbefalede højere lovfæstede minimumskurser for kronen end efter loven af december 1924. Ove Rode, der senere blev nedskæringsmand, udtalte sig ikke mod kronestigning til pari, hans standpunkt var, at man måtte overveje kronens endelige stilling og derefter drøfte beslutningen – „hvad enten beslutningen blev af den ene eller den anden art“. Stauning, der ligesom Neergaard faktisk var for pari-kronen, udtalte, at man ikke på forhånd skulle fastlægge målet for kronens stigning af hensyn til spekulatøren. Den konservative Axel B. Lange var den mest udtalte „parikrone-mand“.

Hvordan var nu min egen indstilling over for dette spørgsmål? I sommeren 1924, da kronens værdi var ca. 60 øre, havde jeg med ikke ringe besvær fået Stauning til i valutarådet at fremsætte et regeringsforslag om at indføre guldindløsning af kronen ved 72 øre, når vi havde fået den så højt op, altså en faktisk nedskæring af kroneværdien til den gamle franske francs værdi. Dette forslag gik alle andre politiske partier skarpt imod, også Ove Rode på de Radikales vegne. Dermed blev jeg klar over, at det politisk ville være umuligt at gennemføre noget nedskæringsforslag. Man kunne vel ikke engang gå ud fra, at Socialdemokraterne som samlet parti ville gå ind for et sådant forslag. I december 1924 fik vi valutaloven, og nu regnede jeg ligesom alle andre med en langsom stigning i kroneværdien.

Det viste sig nu, at kroneværdiens bæreevne var betydeligt stærkere

end forudset. Der var visse helt umiddelbare årsager hertil. Handelsbalancen og dermed betalingsbalancen bedredes, vi udførte mere og fik bedre priser. Men der var tillige den meget betydelige valutareserve, der lå i de forretningsmæssige dispositioner. Når kroneværdien går ned, må enhver forretningsmand være indstillet på at købe den udenlandske valuta, han skal bruge, så hurtigt som muligt, inden den bliver dyrere. På den anden side vil en forretningsmand, som sælger danske varer for udenlandsk valuta, ikke være interesseret i at sælge denne valuta hurtigt, værdien stiger jo i danske kroner, når kronen går ned. Dette tidselement i valutahandelen kan man i nogen grad begrænse ved tilsyn og kontrol, men afskaffe det kan man ikke.

Helt anderledes går det, når kronens værdi stiger. Nu venter forretningsmanden, der skal bruge udenlandsk valuta, så længe som muligt med at købe, den bliver jo billigere ved at vente, ja, han skaffer sig måske også kredit fra sin udenlandske forbindelse. Bliver forretningsmanden derimod ejer af fremmed valuta ved salg til udlandet, skal han nok se at få solgt valutaen hurtigst muligt. Det var en helt ny situation, som indtrådte i de normale forretningsmæssige dispositioner, da valuta-loven i december 1924 blev vedtaget. Kroneværdien faldt ikke længere, den skulle stige nu, altså handlede man på en helt anden måde, og kronen steg af den grund endnu mere.

Disse vidnesbyrd om kronens større indre værdi, som efterhånden kom frem, undlod ikke at påvirke mit syn på valutaproblemet, og i sommeren 1925, da problemet igen drøftedes, var jeg nok kommet til det standpunkt, at pari-værdien kunne nås, men jeg må indrømme, jeg troede endnu på den langsomme stigning for resten af perioden. Jeg havde et rent umiddelbart indtryk af, at det var for sent at tale om eller tænke på en nedskrivning, det kunne have været gjort tidligere, nu var det for sent. Et lignende synspunkt blev forøvrigt hævdet af den radikale landstingsmand Gunnar Fog-Petersen i Rigsdagens sommersamling 1925, da valutaspørgsmålet blev drøftet i Landstinget. Fog-Petersen var nedskæringsmand, det var der ingen tvivl om. Han udmalede alle de vanskeligheder, som kronestigningen medførte, og hævdede, at det klogeste havde været at stabilisere kronen ved en lavere kurs end den nuværende, men tidspunktet var forpasset, efter hans mening var stillingen til pari-kronen allerede taget. Det var for sent.

Dette er refleksioner over min egen personlige stilling til valutaproblemet. Men hvad skete der i virkeligheden? Der måtte jo forberedes en ny valutalov til afløsning og supplerings af valutaloven fra december 1924. Dette blev også gjort, og man indledte med at sondere terrænet. I begyn-

delsen af august måned udsendtes der fra handelsministeriet til alle næringslivets organisationer og til banker og sparekasser en forespørgsel om disse organisationers og institutioners „syn på valutasituationen og den videre udvikling“. Svarene indløb i august og i begyndelsen af september, og derefter sendte man hele bunken over til Nationalbanken og udbad sig en erklæring fra banken. Der var en mærkelig ensartethed i alle svarene, måske med undtagelse af et enkelt var der enighed om, at kronen skulle føres i pari. Derimod var der betydelig uenighed om, hvorvidt man ønskede, at stigningen skulle ske hurtigt eller langsomt. Landbrugsrådet f. eks. ville have en nøje fastlagt langsom stigning til pari.

Nationalbankens erklæring var kun underskrevet af Rosenkrantz og Green, og det var øjensynligt, at det var Green, som havde skrevet den. Den gav ingen vejledning. Der var ikke enighed i Nationalbankens direktion om kronespørgsmålet, Lindberg var imod pari-politiken og havde tidligere foreslået en diskontonedsættelse imod kronens stigning. Rigsdagens valutaudvalg og regeringen havde også i juli måned anbefalet diskontonedsættelse som udtryk for, at kronen skulle holdes foreløbigt på det daværende niveau, ca. 80 øre, men der gik syv lange og syv brede, før Nationalbanken endelig gik til diskontonedsættelse, og kroneværdien var nu efterhånden gået op til 90 øre. Foruden Nationalbanken blev den økonomiske professor Axel Nielsen spurgt om sit synspunkt. Han var klar over, at det gik mod pari-kurs, men mente, at man hellere måtte holde en pause i stigningen, så det indenlandske prisniveau kunne tilpasse sig.

På dette mangesidige grundlag skulle regeringen nu fastlægge sin valutapolitik. Ved Rigsdagens sammentræden den 6. oktober 1925 udtalte statsminister Stauning i sin programtale, at han var bekymret over den hurtige stigning i kroneværdien og ville søge Rigsdagens medvirken til en stabilisering og til foranstaltninger, der kan være nødvendige under en fortsat stigning til kronens oprindelige værdi. Altså en langsom stigning til pari-kursen. Under finanslovens 1. behandling blev det fra Neergaards side og ligeledes fra konservativ side fremhævet, at pari-kronen måtte være målet, men der blev iøvrigt ikke ført nærmere debat om valutasituationen, man afventede regeringens forslag.

Der blev nu ført langvarige forhandlinger mellem regeringen, Rigsdagens valutaudvalg (som Neergaard var formand for) og Nationalbanken om den nye valutalovs indhold. Man kan godt sige, at Stauning og jeg som en slags løbedrenge måtte fare fra valutaudvalget til Nationalbanken og tilbage igen for at formidle disse forhandlinger. Det var næsten

lige så svært som i december 1924, skønt forholdene dog var forandrede. Der var ingen af partierne, som ønskede, at der i den nye lov skulle angives det endelige mål for krone-værdien, men valutaudvalget og regeringen ønskede nye minimumskurser for kronen, og det ville Nationalbanken ikke gå med til. Hvorfor Nationalbanken indtog dette standpunkt, var jeg ikke klar over, måske var det, fordi der i direktionen var uenighed om størrelsen af det minimumstal, som skulle sættes ind, men der var også hos de gamle ledere en mærkelig angst for, at man ikke kunne holde den nye stigning i kroneværdien, selv med de store beløb i dollars og sterling, som banken efterhånden havde erhvervet sig ved køb i det danske marked, og de store statsgaranterede kreditter i udlandet, som var stillet til Nationalbankens rådighed.

Til slut blev man dog enig med banken om at sætte en højeste pris for dollars på 4,20, hvad der svarede til en kroneværdi af omtrent 90 øre, men der var ikke tale om at standse kronestigningen herudover. Samtidigt fik Nationalbanken ret til at benytte den statsgaranterede kredit til at støtte den nye kurs, og en ny statsgaranteret kredit blev oprettet til at erstatte den gamle egaliseringsfond, der blev afviklet. I det hele var jeg som finansminister ikke smålig med at stille statsgarantier til rådighed for Nationalbanken. Det havde jeg tidligere holdt stærkt igen på, men nu syntes risikoen mig kun at være ringe, og jeg måtte jo opmuntre den frygtsomme nationalbankdirektion. Til gengæld for, at jeg som finansminister var lidt flot med statsgaranti for dollars-kreditter, opnåede jeg, at Nationalbanken stillede 4 års overskud til rådighed for statens eventuelle tab ved valutaordningen, tidligere havde det kun drejet sig om 2 års overskud, nu blev det udvidet med 2 år, hvad der senere viste sig at være en betydelig fordel for staten.

Nu skulle den nye valutalog altså være klar til forelæggelse i Rigsdagen, vi var allerede godt hen imod midten af november måned. Men så kom der et lille drama ind i billedet. Man mærker de Radikales eller i hvert fald Ove Rodes begyndende spil om den såkaldte „shilling-krone“ I regeringens forslag stod der, at valutakreditterne kunne anvendes til „stabilisering og højnelse“ af kroneværdien. Det blev Ove Rode opmærksom på, måske noget sent, da han må have set udkastet allerede i Rigsdagens valutaudvalg. Jeg kan endnu se ham stå med lovforslaget i den ene hånd og blyanten i den anden ved et af ministerbordene i Folketinget og forlange ordet „højnelse“ strøget af valutaforslaget. I og for sig havde hverken Stauning eller jeg noget imod, at man ikke talte om højnelse, vi var nærmest indstillet på en stigningspause, men Ove Rode burde jo være kommet noget før. Vi følte os nødsaget til at give

efter, det behøvede jo ikke at stå der, og ordet „højnelse“ gik ud. Jeg husker ikke, om vi gik tilbage til Rigsdagens valutaudvalg, der jo havde set udkastet i den gamle skikkelse, men til Nationalbanken måtte vi i hvert fald, og her havde vi en del besvær, den gamle del af direktionen, der var pari-indstillet, gjorde mange indvendinger.

Nu kunne lovforslaget endelig gå til Rigsdagen, og det blev forelagt i Folketinget den 13. november. Forhandlingerne blev en lidt underlig springdans for de Radikale. De ville ikke gå imod loven og ikke stille ændringsforslag, men alligevel gik Ove Rodes tale ud på, at det var klogere at indføre en lavere kroneværdi (shilling-kronen), og han regnede tilsyneladende stadig med, at der var praktisk mulighed for at få dette gennemført. Neergaard og den konservative ordfører beklagede i Folketinget, at ordet „højnelse“ var udgået af forslaget, og de ønskede en eller anden udtalelse i loven om endemålet for kronestigningen. Stauning ville helst ikke have mere vrøvl med de Radikale og holdt igen, og der kom ikke noget ind i loven.

Ove Rodes gentagne udtalelser om, at kronespørgsmålets endelige løsning endnu lå helt frit i Rigsdagen, var kun rigtigt rent formelt. Rigsdagen som sådan havde ikke taget nogen direkte beslutning om pari-kurs, men Stauning havde ved Rigsdagens åbning erklæret sig herfor, Venstre og de Konservatives ordførere havde gentagne gange krævet det samme, så der kunne ikke være nogen tvivl om, at de tre af Rigsdagens partier holdt på en tilbagevenden til kronens oprindelige værdi. Altså måtte Rigsdagens stilling reelt siges at være tilkendegivet tilstrækkeligt.

Nu kunne de Radikale, når de havde et andet standpunkt, have stillet forslag om kronens endelige fastlæggelse ved 90 øre, de kunne også have stillet forslag om et midlertidigt tidsbegrænset loft over kronestigningen, det sidste ville måske mest have stemt med deres synspunkter, men de stillede intet forslag, og de stemte i december 1925 for den nye valutalog uden nogen reservation. Sagen var vel den, at omstillingen i det radikale parti efter Ove Rodes nye synspunkter ikke endnu var fuldbåret, derfor kunne man ikke tage et nyt officielt standpunkt. Man kunne kun enes om at sige, at der ikke var sket nogen endelig afgørelse, og dette blev derfor standpunktet. Samtidig forlangte man nu en undersøgelse af, om en lavere kroneværdi med fordel kunne indføres, „først når denne undersøgelse foreligger, kan spørgsmålet tages op til endelig afgørelse“, hed det i de Radikales betænkning, men man mener dog, at en sænket guldværdi bør foretrækkes.

Folketingsmand Niels Frederiksen var sammen med Rode om at fremsætte de Radikales udtalelser i folketingsbetænkningen. Niels Frederiksen

var formand for de sjællandske husmandsforeninger, og han havde vist nok fået dem til at vedtage en beslutning om nedskæring af kronen. Hans synspunkt var, at netop husmandsbrugene ville få en for stor gæld at forrente ved en pari-krone, og det var jo et reelt og klart standpunkt. Derfor ville han have en nedskåret krone. Han blev dog ikke fulgt af alle husmænd. „De samvirkende danske Husmandsforeninger“, der var blevet spurgt på samme måde som Landbrugsrådet, havde i deres svar til regeringen nøjedes med at fremsætte et abstrakt krav om „guldløselighed“ for at undgå de svingende kronekurser.

Der var ingen tvivl om, at Niels Frederiksen anså det for klogt at nedsætte kroneværdien, men også for ham var stabilitet det vigtigste. Under en samtale, jeg havde med ham i Rigsdagen engang, mens kronen stod i 92 øre, talte jeg endnu om en langsom stigning til pari, men Niels Frederiksen sagde, at kunne vi ikke få kronen fastlagt til 90 øre, måtte vi hellere tage stigningen til pari med det samme.

Den af Ove Rode begærede undersøgelse blev efter regeringens anmodning foretaget af den nationaløkonomiske professor Axel Nielsen og den juridiske professor Henry Ussing. Det blev en meget interessant teknisk undersøgelse af de økonomiske og juridiske problemer, der ville opstå ved en varig ændring af kronens guldværdi. Nogen praktisk betydning fik undersøgelsen dog ikke. Den blev afgivet i midten af januar 1926 og af regeringen sendt til Rigsdagens valutaudvalg. De Radikale i udvalget benyttede nu anledningen til offentligt at foreslå shillingkronen, men det var for sent. Kronen var allerede steget til 96 øre i februar 1926, og i løbet af året nåede den pari. Fra 1. januar 1927 blev kronen gjort indløselig og dermed var valutaproblemet som sådan løst, men de overgangsvanskeligheder, som alle vidste måtte komme, blev først overvundet i løbet af de kommende år.

*

Hvis man skal forsøge en politisk vurdering af Ove Rodes valuta-politik, må man først spørge, hvorfor han ikke allerede i Rigsdagens sommersamling i 1925 krævede den undersøgelse, som han senere krævede og fik foretaget efter den nye valutalovs vedtagelse i december 1925. Svaret må formentlig blive, at han endnu ikke havde klarlagt sin valutapolitik for sig selv, og at han endnu stod tvivlende, hvad hans udtalelser dengang også viste.

Det næste spørgsmål må blive: Hvad skulle han bruge den ny politik til? Som den erfarne og kloge politiker han var, kunne han sige sig selv, at hans forslag om nedskæring af kronen ikke kunne gennemføres. Det

var klart, at der var et meget stort flertal i Rigsdagen imod en sådan nedskæring. Ove Rodes skildring af vanskelighederne ved at opnå en pari-krone var måske sat lidt stærkt op, men de var reelle nok, det vidste alle Rigsdagens medlemmer, men de vidste tillige, og det vidste Ove Rode også selv, at de ikke ville lade sig omvende af ham. Rodes evige drøm om politisk samarbejde mellem de Radikale og Venstre kunne ikke virkeliggøres i denne sag. Når hans forslag altså ikke kunne vedtages, kunne det heller ikke blive til gavn for landets økonomi. Men han kunne naturligvis senere sige: „Man skulle have fulgt mig, det havde været klogere.“

Dermed kommer vi over til, at det måske kunne være til gavn for det radikale parti at stille forslaget, selv om man vidste, at det ikke kunne vedtages, ja, måske netop derfor. Trængte det radikale rigsdagsparti til en ny og mere selvstændig politik? Ja, det kan man godt sige. Stillingen som støtteparti til den socialdemokratiske regering var ikke helt tilfredsstillende og ikke uden fare for partiet. Uden at have nogen egentlig indflydelse på, hvad Socialdemokratiet foreslog i Rigsdagen, måtte man som hovedregel støtte, og det var i hvert fald vanskeligt at finde den grænse, hvor en sådan støtte kunne nægtes uden at komme for nær til Venstre og de Konservative. Man må også huske på, at de ledende Radikale, der som tidligere ministre havde været de toneangivende i den politiske linie, nu var reduceret væsentligst til at følge trop.

En mand som Ove Rode kunne dette absolut ikke tilfredsstille, han havde vel nok været den mest typiske leder i de Radikales stormagtstid, og han måtte føle, at hans evner ikke blev taget tilstrækkeligt i brug. Dette vil på ingen måde sige, at han ikke gjorde et stort arbejde. Som ordfører for de Radikale i alle politiske spørgsmål lod han sin dygtighed og sine rige evner spille i folketingsdebatterne, og til tider var han måske en bedre fortaler for et socialdemokratisk standpunkt end Socialdemokraterne selv. Men det var altså ikke nok, hverken for ham selv personligt eller for hans parti.

Har Ove Rode selv fundet på at bruge shilling-kronen til et nyt selvstændigt standpunkt for det radikale parti? Det er muligvis andre, der først har fået øje for de økonomiske sider i valutaproblemet, f. eks. landstingsmand Fog-Petersen eller husmanden Niels Frederiksen, men det er nok Ove Rode, der først har set den partipolitiske linie, som kunne udnyttes. Han tøvede dog for længe, hans taktik udvikledes for langsomt, og det hele sank sammen for ham til slut. Han burde i hvert fald have taget et klart standpunkt allerede i Rigsdagens sommersamling 1925. Men da var hans parti endnu ikke beredt.

Den korte tid, Ove Rodes kampagne varede, medførte nok, at der var adskillige Socialdemokrater og sikkert også nogle Radikale, som mente, at der ikke var sket noget brud, og at samarbejdet kunne fortsættes uforandret. For mit eget vedkommende var det modsat. Jeg var klar over, at modsætningerne nu ville blive for store, og at det snart måtte bære mod et nyt folketingsvalg. Vinteren gik hen, og sommeren gik hen, men det politiske klima var et andet.

Ny regnskabs- og revisionsordning

Det lykkedes mig i vintersamlingen 1926 at gennemføre et lovkompleks om en ny ordning af statens regnskabsvæsen og revision. Jeg har nævnt, at jeg før min ministertid var medlem af Statsregnskabskommissionen, som Neergaard i sin tid havde nedsat. Jeg blev forøvrigt ved at være medlem en tid også som minister og fik derved mulighed for at bruge kommissionens tekniske synspunkter ved mine arbejder i finansministeriet, og jeg fik også mulighed for at få mine egne tekniske synspunkter på administrationen tilgodeset i kommissionen.

Regnskabsvæsenet inden for statens centralorganisation var hidtil ordnet på en meget indviklet og gammeldags måde. De enkelte ministerier førte ikke noget selvstændigt regnskab, og de havde heller ingen ret til at disponere over de bevillinger, som finansloven indeholdt, de skulle først have tilladelse i et såkaldt „anvisningskontor“ i finansministeriet. Når dette anvisningskontor havde „bevilget“ udbetaling, sendte det en udbetalingsordre til en af statens kasser (amtstuer eller toldkasser), og fagministeriet fik så besked herom og kunne meddele kreditorerne, at pengene kunne hæves det pågældende sted. På dette grundlag blev ministeriernes regnskab ført i statens bogholderi i finansministeriet, de enkelte ministerier førte som nævnt ikke noget regnskab.

Dette var naturligvis meget indviklet og også en urimelig ordning for ministerierne. Det system, som jeg havde gennemført med hensyn til finansloven, gik ud på, at ministeriernes udgifter skulle godkendes af finansministeriet, før de gik til Rigsdagen, men når de endelig var bevilget, skulle de frit stå til rådighed for de enkelte ministerier. Det blev nu ordnet på den enkle måde, at hvert af ministerierne direkte kunne trække på statens konto i Nationalbanken ved et check-system, men så måtte ministerierne naturligvis også selv føre regnskab over, hvad pengene var brugt til, og der måtte derfor føres et indre regnskab i hvert ministerium til brug for statsregnskabets endelige aflæggelse. Meget af denne ordning

havde jeg som finansminister kunnet gennemføre rent administrativt, men nu blev det altså fastlagt i bestemte lovregler.

Også statens revisionsvæsen var utilfredsstillende ordnet. I toldvæsenet, jernbanerne og postvæsenet havde man nogenlunde tilfredsstillende revisionssystemer, men ellers var det dårligt organiseret, og i Statsregnskabskommissionen var det oplyst, at betydelige dele af statens udgifter og indtægter overhovedet ikke blev revideret. Den kontrol, som de af Rigsdagen valgte fire statsrevisorer øver, er en ren parlamentarisk bevillingskontrol, som naturligvis ikke kan erstatte en administrativ revisionskontrol.

Nu blev revisionsvæsenet organiseret under et system af hovedrevisorer under finansministeriet, og i revisionsreglementet blev det fastslået, at revisionen ikke alene skulle være en tal-revision, men også en kritisk revision, som undersøgte, om der var taget „skyldigt økonomisk hensyn ved forvaltningen af statens midler.“ For at skabe et samarbejde mellem statens regnskabsvæsen og statsrevisorerne blev der oprettet et statsregnskabsråd, som dannedes af de fire statsrevisorer og hovedrevisorerne samt hovedbogholderen i finansministeriet.

Skønt regnskabskommissionen først afgav sin betænkning den 6. marts 1926, kunne jeg fremsætte mit lovforslag i Rigsdagen allerede den 12. februar 1926, da jeg stadig fulgte med i kommissionens arbejde. Jeg følte mig personligt stærkt interesseret i de nye ordninger, som jeg tillagde betydelig administrativ værdi, og jeg ønskede dem derfor gennemført i Rigsdagens vintersamling. Derfor var det nødvendigt at fremskynde sagerne gang i Rigsdagen.

Mit lovforslag blev forelagt i Landstinget, hvor jeg havde to statsrevisorer, venstremanden Maegaard og den konservative Døcker, som begge havde været medlemmer af regnskabskommissionen, at støtte mig til. Lidt besvær havde jeg med min partifælle Martin Olsen, der var kommunal revisor i Københavns Kommune og derfor mente, at han var særlig sagkyndig. Han gjorde dog ikke reelle indvendinger, og lovforslaget blev vedtaget med enkelte mindre ændringer i Landstinget. Nu skulle det videre til Folketinget, hvor jeg heller ikke ventede vanskeligheder.

Men pludselig syntes der at opstå vanskeligheder fra en helt anden kant. Statsgældsdirektør P. O. A. Andersen, der havde været formand for regnskabskommissionen, kom en dag ind til mig i mit kontor og sagde, at der var uro blandt departementscheferne. Nogle af dem var utilfredse med de foreslåede ordninger. Jeg fik ikke at vide, hvad der var i vejen. Måske var de utilfredse med, at ministerierne selv skulle

føre regnskaber – det var jo ikke noget for jurister! Måske fik hovedrevisorerne for stor myndighed. Departementscheferne havde besluttet at holde et møde, og jeg anmodede nu statsgældsdirektøren om at gå til mødet og berolige dem. Han kom senere tilbage og meddelte mig med sorg i stemmen: „Det lykkedes desværre ikke, hr. minister, de vil gå til Rigsdagen“. Hvor meget statsgældsdirektøren havde forsøgt at berolige, ved jeg ikke, han havde været formand for kommissionen, men han var personligt imod den nye regnskabsordning, han ville beholde den gamle kontrol gennem anvisningskontoret, som hørte til hans departement.

Departementscheferne ville altså gå til Rigsdagen, der var valgt en deputation, som skulle gå til det folketingsudvalg, som man regnede med ville blive nedsat, når lovforslaget kom til Folketinget. Departementschefernes deputation kunne ikke have standset mit forslag, det var der ingen grund til at tro, men det ville have forsinket sagen, og jeg ville gerne have loven vedtaget i Rigsdagen, inden samlingen sluttede. Vi var allerede langt henne i marts, og jeg måtte derfor gå frem på en lidt ekstraordinær måde.

Den 20. marts skulle lovforslaget frem i Folketinget. Jeg fik på forhånd skaffet mig at vide, hvem partierne havde valgt til ordførere i sagen, og jeg mødte tidligt i folketingssalen. Hvad jeg havde til hensigt var i virkeligheden at forhindre, at der blev nedsat et udvalg i Folketinget til behandling af lovforslaget, og det ville lettest kunne undgås, hvis der ingen debat blev.

Den første, jeg gik til, var den radikale folketingsmand Gamborg. Han var forsikringsmand og regnskabsmand, og han havde været medlem af Statsregnskabskommissionen. Jeg foreslog, at vi lod forslaget gå igennem uden debat, når jeg kort havde forelagt det. Det var han villig til, „de andre har jo ikke megen forstand på den slags sager“, sagde han filosofisk. Jeg gik til den konservative ordfører, overretssagfører Sven, som jeg kendte fra Frederiksberg Kommunalbestyrelse. Han var også villig, det var for ham en ret ubetydelig sag. Jeg gik til den nyvalgte socialdemokratiske statsrevisor, N. C. Christensen fra Aalborg, som skulle være ordfører for Socialdemokraterne. Han ville gerne være fri for debat, han kendte endnu ikke ret meget til sagen. Endelig gik jeg til Venstres ordfører, amtsforvalter N. P. Jensen fra Aalborg, der også havde været medlem af Statsregnskabskommissionen. Jeg vidste, at han havde forberedt en længere sagkyndig tale om lovforslaget og var derfor bange for, at han skulle standse mine planer – men jeg snakkede lidt med ham, og hvad, når de andre ordførere ikke sagde noget, kunne han jo også lade være.

Til formandens og medlemmernes store forundring var der ingen, der anmodede om ordet, da jeg var færdig med min korte forelæggelsesstale. I Rigsdagstidende står der lakonisk efter referatet af min tale: „Hermed sluttede forhandlingerne“. Der blev ingen folketingsdebat, der blev intet folketingsudvalg, der blev intet sted, hvor departementscheferne kunne henvende sig med deres bekymringer. Heller ikke ved anden eller tredje behandling af lovforslaget i Folketinget blev der sagt et eneste ord. Loven blev vedtaget i dybeste tavshed, men jeg fik min nye ordning af statens regnskabs- og revisionsvæsen gennem Rigsdagen, inden vintersamlingen sluttede. Det er ingen skade til for en minister at have gode personlige forbindelser i alle partier.

Mod politisk krise

Rigsdagen sluttede med udgangen af marts 1926, der blev ingen sommersamling, og jeg kunne som sædvanligt deltage i mine internationale møder. Jeg deltog som formand for den danske delegation i den internationale Arbejdskonference i Genève, der blev dette år holdt to konferencer i fortsættelse af hinanden, og det varede fra slutningen af maj til slutningen af juni. I august deltog jeg sammen med folketingsmand Moltesen og folketingsmand P. Munch i det Interparlamentariske Råds møde i Genève, jeg havde også møder i den økonomiske kommission.

Der blev i sommeren 1926 holdt ikke så få politiske møder rundt om i Danmark, vistnok flere end sædvanligt på grund af modsætningerne mellem Socialdemokraterne og de Radikale. Jeg deltog i adskillige af disse møder, det var ikke mit indtryk, at møderne nærmede de to partier til hinanden, tværtimod. Jeg regnede med, at vi nærmede os en politisk krise.

Det var ikke så let denne gang at udarbejde forslaget til finansloven, som skulle forelægges, når Rigsdagen trådte sammen til oktober. Prisnedgangen gjorde sig gældende, juli-pristallet havde atter vist nedgang – fra 194 til 184 – hvad der gav nedsættelse i tjenestemændenes og arbejderne lønninger. Dette kunne jeg tage hensyn til i budgettet for 1927–28, og desuden foretog jeg tilsvarende nedsættelser på alle udgiftsposter, som ikke direkte var bundet ved love eller kontrakter. De økonomiske vanskeligheder, som kronens stigning havde medført, ville gøre indtægterne af skatter og afgifter væsentligt mindre end tidligere, og dette måtte jeg indvinde ved besparelser.

Det lykkedes at bringe finanslovforslagets samlede udgifter ned til 340 mill. kr., og der regnedes med et overskud på godt 1 mill. kr., hvad der naturligvis var lidt knapt. Ved forelæggelsen måtte jeg endda tage forbehold over for en vigtig post, nemlig statsbanernes underskud, som jeg frygtede ville blive større end anslået for nogle måneder tilbage, men som først kunne vurderes senere. Det blev senere kritiseret, at tjenestemændenes lønninger og sociale ydelser ikke ved særlige love blev sat længere ned, end den gældende pristalsregulering medførte, men det anså jeg og mine ministerkolleger ikke for rimeligt.

Ved 1. behandling af finansloven i Folketinget mærkedes en tydelig ændring i de Radikales stilling til regeringen. Ove Rode var meget ivrig for at præcisere de Radikales frie stilling. Iøvrigt beskæftigede han sig meget med de Radikales „shilling-krone“. Nu skulle det se ud, som om alle økonomiske vanskeligheder ville være undgået, hvis man i februar 1926, da kronen stod i 96 øre, var gået med til at nedskære kronen til 90 øre. Ove Rode vidste naturligvis godt, at en kronenedskæring ikke kunne være sket i februar 1926, selv om Socialdemokraterne var gået med, Venstre og Konservative havde jo flertallet i Landstinget, og de ville gå imod. Det kunne næsten se ud, som om Rode havde haft et forfængeligt håb om, at Socialdemokraterne skulle skifte standpunkt i februar 1926, og han var skuffet over, at det ikke var lykkedes ham at omvende dem. Under debatten blev det iøvrigt gentagne gange dokumenteret, at Rodes overgang til nedskæringstanken først var foregået på et meget sent tidspunkt.

Det blev ikke på finansloven, at det egentlige brud mellem Socialdemokrater og Radikale kom. Det kom ved behandlingen af et forslag om støtte til erhvervslivet, som Stauning fremsatte i Folketinget i oktober. Der var i forslaget tale om lån og tilskud til erhvervene for at mindske arbejdsløsheden. Selv om arbejdsløsheden fra foråret 1926 var gået noget ned, var der stadig ca. 50.000 uden beskæftigelse. Som ordfører for dette lovforslag havde de Radikale valgt den unge folketingsmand Bertel Dahlgaard, og jeg tror, man må sige, at det ikke blev lettere for Stauning at modtage de Radikales kritik af hans forslag fra den nye ordførers side.

De Radikale søgte efter en ny politik, men det så ud til, at Ove Rodes politiske instinkt havde svigtet ham. Han ville ikke have valg, men mente, at man kunne få regeringen bort uden valg og derved skabe en ny situation, som kunne udnyttes. Rode levede formentlig i fantasier om en samlingsregering med Venstre, og under finanslovsdebatten havde han

holdt sig ved siden af Neergaard i sin kritik af regeringen. Også Landmandsbanksagen søgte de Radikale at blande ind i den politiske situation. Stauning havde i sin tid udnævnt den radikale direktør Vilh. Nielsen til medlem af bankrådet i Landmandsbanken, og denne lod nu rygter sive ud om store nye tab i den af staten garanterede bank. Ove Rode ytrede engang under vore forhandlinger: „Der bliver andet for regeringen at tænke på end valg, når Landmandsbanksagen kommer frem“. Den 4. november fik Stauning en officiel skrivelse fra Landmandsbanken om nye tab. Han lod naturligvis skrivelsen gå til nærmere undersøgelse i sit ministerium, han havde andet at tænke på i øjeblikket.

Der førtes lange forhandlinger mellem regeringen og de ledende Radikale, efterhånden som situationen tilspidsedes. Jeg husker et møde i det lille værelse ud til ministerværelserne i Folketinget. Stauning og jeg deltog, og Ove Rode og P. Munch var mødt fra de Radikale. Den altid fredsommelige P. Munch ønskede forlig om Staunings lov, men Rode ville ikke. Jeg tror, at det rent praktisk drejede sig om 3 mill. kr. mere eller mindre i tilskud til industrien. For mig var de 3 mill. kr. ikke afgørende, men som forholdene havde udviklet sig, ville jeg have valg, det var den eneste naturlige løsning. Jeg behøvede dog ikke at gøre noget særligt, valget kom af sig selv.

Ved 2. behandling af Staunings lov i Folketinget den 6. november stemte Radikale sammen med Venstre og Konservative imod Socialdemokratiets forslag om tilskud til erhvervslivet. Da afstemningen var forbi, erklærede Stauning, at han ikke kunne tage ansvaret for at føre lovforslaget videre i den nye skikkelse, og at han derfor havde til hensigt at gøre indstilling til Kongen om Folketingets opløsning og udskrivning af valg. Dette skete samme dag, og valget blev afholdt den 2. december 1926. Ved valget gik Socialdemokraterne noget frem i stemmetal og i procent af de afgivne stemmer, men valglovens regler gav Venstre 4 mandater for meget, og Socialdemokraterne mistede 2 mandater. De Radikale gik tilbage i stemmetal og i procent af de afgivne stemmer og mistede 4 mandater. Det viste sig altså, at Ove Rodes valutapolitik ikke havde tiltalt vælgerne. Efter valget gik regeringen af, og Madsen-Mygdals regering kom til.

Mellem to ministertider

Det var ikke med sorg, jeg tog afsked med finansministeriet den 14. december, da Neergaard påny overtog sin plads i finansministerens stol. Vi talte lidt sammen i en halv time, men der var ikke meget at tale om. Hvordan den af mig forelagte finanslov ville se ud til foråret kunne man ikke have nogen begrundet mening om, nedgang ville komme både på udgifterne og indtægterne, men nu skulle der jo skæres yderligere ned på alle udgifter, det havde været Venstres valgprogram.

Neergaard vendte tilbage som finansminister, men ikke som statsminister. Her var Madsen-Mygdal trådt til. Efter at have forladt Landstinget i 1925 havde han kort før valget i 1926 ladet sig hylde som høvding i Sønderjylland og var blevet valgt der som folketingsmand. Nu skulle han altså lede den store nedskæringspolitik, og Neergaard skulle nøjes med at være finansminister – hvad der også var nok. Jeg havde bragt finanslovens udgifter et langt stykke ned efter pristallet, men lønningerne for tjenestemænd og sociallovene ville jeg ikke være med til at skære ekstra ned. Det skulle komme nu.

Jeg blev på ingen måde arbejdsløs i de omtrent to og et halvt år, som det varede, til jeg igen blev finansminister. I politik trådte jeg tilbage til en landstingsmands beskedne stilling, som økonomisk og politisk ordfører fik jeg finansloven og desuden særlige økonomiske love, banklove, børsløve o. s. v. De egentlige nedskæringslove, lønningerne og sociallovene, blev i Landstinget overtaget af andre medlemmer af mit parti. Finansloven gjorde jeg ikke meget ud af, det var efter min mening Folketingets lov, men de andre mere tekniske love kunne nok give et betydeligt arbejde. Enhver, der kender dansk politisk liv, ved, at det er i partiernes daglige gruppemøder, deres rigsdagspolitik bliver fastlagt, og som forhenværende finansminister fik min deltagelse i gruppemødernes drøftelser af den økonomiske politik måske noget mere betydning, end den havde haft tidligere. Jeg blev også medlem af det udenrigspolitiske nævn og af Rigsdagens Landmandsbank-udvalg, der stadig skulle følge Landmandsbankens udvikling. Jeg kan forøvrigt med det

samme sige, at Landmandsbank-udvalget aldrig kom til at betyde noget, Landmandsbankens sager ordnedes helt af bankrådet, og udvalget fik meget lidt at vide.

Det tog tid for Neergaard at få finansloven ført igennem Rigsdagen. Nedskæringens resultat skulle jo med. Først måtte han have en midlertidig finanslov inden den 1. april 1927, og derpå fortsattes behandlingen til midten af juli, Rigsdagen sluttede først den 16. juli. Udgiftsbudgettet, der ved min forelæggelse i oktober 1926 var på 340 mill. kr., var gået ned til 327 mill. kr., nedskæringen androg altså ialt 13 mill. kr. Statsbanerne havde jeg, som jeg forudså i oktober, været for optimistisk med, underskuddet steg, men en del af forøgelsen skyldtes takstnedsættelser. Skatterne gav derimod et højere beløb, end jeg havde turdet regne med, så finansloven kunne ende med et driftsoverskud på 4–5 mill. kr.

Som tillægsbevillingslov for min finanslov 1926–27 kunne Neergaard forelægge en lov med et så ubetydeligt beløb som 6–7 mill. kr. på udgiftssiden. Dette var et resultat af min måde at budgettere på, der såvidt muligt tog det hele på finansloven. Det var mig en glæde at se, at Neergaard fulgte samme principper i de følgende år, og at han også benyttede den nye opstilling af finansloven, som jeg havde indført i 1924.

Det hed sig i finansministeriet, at den nye departementschef Kofoeds stilling var truet, da Neergaard kom tilbage. Kontorchef Folsach, der havde håbet at blive departementschef, da jeg i 1924 udnævnte ikkejuristen K. H. Kofoed til embedet, troede nu, at det hele skulle gøres om. Han gik til finansminister Neergaard og foreslog, at Kofoed blev forflyttet, og at han selv blev departementschef. Neergaard gjorde dog ikke noget ud af sagen, han holdt ikke af at røre ved administrative forhold, og jeg tror også, at han satte pris på Kofoed. Men Folsach tabte modet og tog sin afsked i 1927.

Arbejde og rejser

Foruden min rigsdagsvirksomhed havde jeg nu igen mit universitetsarbejde. I min ministertid havde jeg eksamineret nogle gange ved statsvidenskabelig eksamen, men ellers havde mit lektorat ligget stille. Bevilningen stod på finansloven, men pengene blev ikke brugt. Nu kunne jeg altså tage fat igen, og i februar 1927 begyndte det nye semester på Universitetet. Jeg havde nu mere tid, og da universitetsarbejdet interesserede mig, gjorde jeg mere ud af mine forelæsninger end tidligere, og jeg fik bedre tid til at følge med i nationaløkonomisk litteratur.

Arbejdernes Oplysningsforbund kunne jeg også tage mig mere af nu. Jeg havde oprettet det i 1924, og jeg var formand for styrelsen og forretningsudvalget. Vi arrangerede foredragsrækker og aftenkoleunder-

Fra Arbejdernes Oplysningsforbunds kursus på Esbjerg Højskole 1925.

Fra venstre: Forstander Jul. Bomholt (nu Folketingets formand), Bramsnæs, fru Bomholt, Ib Kolbjørn (nu rådmand i København), P. Andersen, formand for smede- og maskinarbejderforbundet. Bagest maskinmester Fr. Vedso.

visning rundt om i landet og holdt særlige kurser navnlig om sommeren. Pengene kom fra fagforbundene og det socialdemokratiske parti, jeg havde fået indført, at der betaltes efter medlemstal, så vi kunne regne med nogenlunde gode indtægter. Desuden havde jeg på min første

finanslov, 1925–26, altså også med tilslutning af Venstre og Konservative, fået vedtaget en beskeden statsbevilling på 18.000 kr. Dette beløb nedsatte jeg dog med 10% ligesom alle andre udgifter under min „nedsækering“ af udgifterne på finansloven. I Madsen-Mygdals ministerium var der kommet en meget nidkær undervisningsminister, seminariefor-

Dansk-engelsk arbejderkursus på Roskilde Højskole. Bramsnæs og mr. Green, formand for Workers Education organisation i England.

stander Jens Byskov, og han skar nu denne lille bevilling stærkt ned, stærkere end andre bevillinger, fordi han mente, at undervisningen ikke var „neutral“. Herregud, Jens Byskov, vi gik jo ud til den grå arbejder, og når vi skulle undervise en arbejdsmand f. eks. i hans retsgrundlag i arbejdsforhold, kunne vi vel ikke først og fremmest tænke på arbejdsgiverens rettigheder. Vi fortsatte vor „uneutrale“ undervisning med det stærkt nedskårne statstilskud.

Forretningsudvalgsmøde i Arbejdernes Oplysningsforbund.

Siddende fra venstre: Alsing Andersen (Socialdemokratiet), Hans Jacobsen (De samvirkende Fagforbund), Bramsnæs (formand), Chr. Christiansen (forretningsfører), Sigurd Munk (Kooperative Fællesforbund), senere overborgmester.

Stående: sekretær Oluf Bertolt, H. C. Hansen (Socialdemokratisk Ungdomsforbund), senere statsminister.

Der fandtes en arbejderhøjskole i Esbjerg, oprettet allerede i 1910 af redaktør Sundbo. Den begyndte i en almindelig 3-værelses lejlighed, i 1917 blev der på en eller anden måde råd til at bygge en rigtig højskole. Nu blev der efterhånden tale om, at skolen skulle overgå til Oplysningsforbundet, og vi lagde planer om at udvide og modernisere skolen. Jeg fik arkitekten professor Ivar Bentsen, som jeg kendte godt, til at se på sagerne. Penge havde vi ikke mange af, men vi lånte pengene hos Sorø Akademi, og vi fik en rigtig god højskole ud af det, da Arbejdernes Oplysningsforbund overtog den i 1929.

Ude ved Roskilde fjord havde højskoleforstander Bredsdorff bygget Roskilde højskole, og vi havde i Oplysningsforbundet en del samarbejde med ham. Da forstander Bredsdorff døde, og det blev vanskeligt at fortsætte, kom vi i forhandling med fru Bredsdorff, og det blev ordnet således, at vi overtog Roskilde højskole i 1929. Nu havde Arbejdernes

Oplysningsforbund altså to højskoler til rådighed. Der blev holdt almindelige højskolekurser om vinteren og om sommeren en række særlige kurser. Jeg var meget interesseret i dette højskolearbejde, jeg havde jo selv i min ungdom været på Askov højskole.

Som menigt medlem af Landstinget havde jeg forholdsvis let ved at slippe fri, og jeg kunne derfor deltage i udenlandske møder, selv om Rigsdagen arbejdede. Fra mit parti blev jeg i april 1927 sendt som delegeret til en socialdemokratisk kongres i Riga i Letland. Min rejse til Riga var lang og besværlig, den gik over Berlin og den polske korridor gennem Litauen og Letlands slettelande i langsomt kørende tog. Jeg havde været i Riga i 1923 til en socialdemokratisk kongres, så jeg kendte en del til lederne i partiet. I Riga boede jeg denne gang i udenrigsministeriet hos minister Cielens, der var udenrigsminister i en vist nok blandet socialdemokratisk regering. Der var plads nok i udenrigsministerboligen, men den så meget forfalden ud. Letland havde jo været i krig. På kongressen holdt jeg min tale på tysk, Letlands sprog kunne jeg ikke, og en ung mand, Bruno Kalnins, søn af formanden for den lettiske Seim (rigsdag) Robert Kalnins, oversatte min tale. Da russerne i 1940 besatte Letland, flygtede Bruno Kalnins til Sverige, og han er nu docent ved universitetet i Uppsala. Ved den danske socialdemokratiske jubilæumskongres i 1961 mødte jeg Bruno Kalnins, han var kongressens gæst og bragte en hilsen fra „de forfulgte og undertrykte Socialdemokrater i de østeuropæiske og baltiske lande“. Nu taler han svensk.

I juni 1927 var jeg atter socialministeriets repræsentant ved Arbejds-konferencen i Genève sammen med departementschef Bülow, og nu havde jeg ingen regeringspligter, der kaldte mig hjem. I august holdt den Interparlamentariske Union almindelig kongres i Paris, og sammen med Moltesen, P. Munch, Stauning og en del andre rigsdagsmænd deltog jeg i kongressen. Da jeg var medlem af Unionens økonomiske kommission, var jeg af den danske delegation udpeget til at deltage i debatten om „europæisk toldpolitik“. Teoretisk var der en del frihandelsinteresse i Europa, men i praksis førtes der et meget strengt toldregimente, ikke mindst i de nye stater, som var oprettet efter krigen 1914–18. Jeg kunne tale i hele den danske delegations navn, når jeg krævede friere handelsforhold i Europa. P. Munch var officiel rapportør i nedrustnings-spørgsmål, han var måske ikke så sikker på tilslutning fra alle sider i den danske delegation som jeg. Det var iøvrigt typisk for stemningen i Europa endnu i 1927, at modsætningen mellem Frankrig og Tyskland mærkedes stærkt i den almindelige debat på denne konference. Man havde dog sluttet Locarno-overenskomst allerede i 1925.

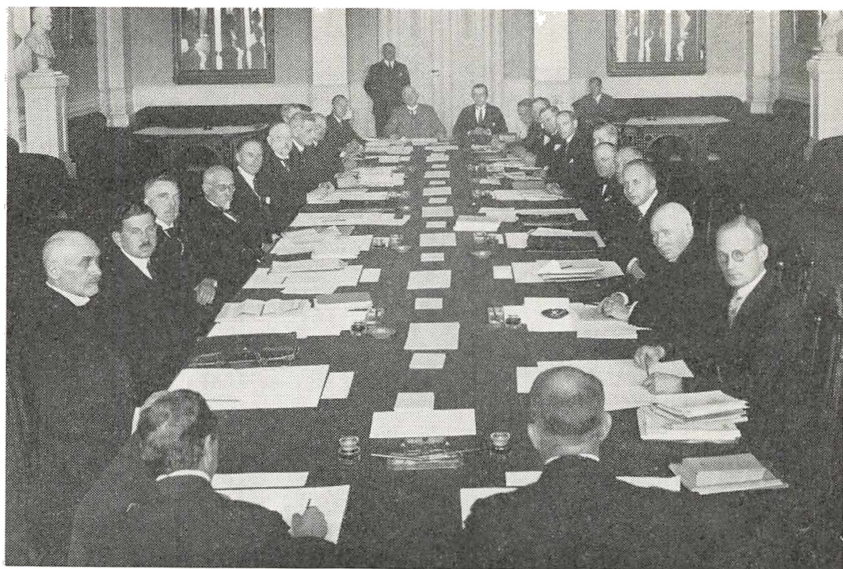

Lettisk Socialdemokratisk Kongres i Riga 1927.

I forgrunden: Overfor spidsen af det hvide bord sidder Bruno Kalnins, lidt til venstre for ham i billedet Bramsnæs.

Som socialpolitiker, jeg var jo lektor ved Universitetet i socialpolitik, deltog jeg i en nordisk socialpolitisk konference i Norge i september 1927. Det var indenrigsminister O. Krag, der ledede den danske delegation, og vi talte om samarbejde i nordisk socialpolitik, ligesom man nu gør i Nordisk Råd. Meget kom der ikke ud af det dengang, men det var dog en begyndelse. Nordmændene viste med stolthed os andre skandinaver deres mægtige hydroanlæg ved Rjukanfossen, og siden den tid har jeg i mit nordiske arbejde altid holdt på, at det danske landbrug skulle købe Norges-salpeter til sit forbrug af kvælstof.

Generaldirektør Michael Koefoed var formand for den danske forening Norden, og jeg var medlem af styrelsen. I begyndelsen af 1928 gjorde vi fra vor forenings side et fremstød i Sverige, vi holdt en dansk uge i Stockholm fra den 30. januar til den 5. februar. Der blev givet danske forestillinger på „Dramaten“ og på Operaen, vi havde danske kunst-udstillinger i „Nordiska Kompagniet“, professor Vilh. Andersen holdt

Nordisk socialpolitisk konference i Oslo 1927.

I venstre bageste hjørne af billedet skimtes indenrigsminister Krag med sin danske delegation, bl. a. departementschef Johan Bülow og Bramsnæs.

forelæsninger på universitetet. Jeg var indbudt til at holde foredrag i den svenske Nationaløkonomiske Forening, og jeg talte om banklovgivning og bankforhold. Jeg blev kritiseret ikke alene af de svenske bankfolk, men også af min gode ven, professor i nationaløkonomi Eli Heckscher, der var betydelig mere liberal end jeg med hensyn til banklovgivning. Jeg var nok lidt for meget påvirket af de danske bankfallitter efter krigen. Den svenske forening „Norden“ var naturligvis med i hele arrangementet i Stockholm, og de svenske myndigheder gjorde stor stads af danskerne.

Den Interparlamentariske Union holdt rådsmøde i Prag i april 1928, og da de egentlige danske rådsmedlemmer var optaget af møder i Folketinget, sendte man mig og et andet medlem af Landstinget, fru Inger Gauthier Schmit, til Prag. Da mødet var forbi, rejste jeg sydpå til Slovakiet, den anden halvdel af den tjekkoslovakiske stat. Jeg kunne kun lidt af det slaviske sprog, men jeg mærkede alligevel, at modsætningerne mellem tjekkerne og slovakkerne var store. Tjekkerne følte sig som herrefolket, og de betragtede slovakkerne som et bondefolk. Den slovakiske hovedstad Bratislava nede ved Donau, som jeg besøgte, var en blanding af slovakker, ungarer, tyskere og jøder, så mindretalsproblemer havde

Foreningen Nordens delegeretmøde i Bergen.

Midt i billedet foreningernes formænd.

Fra venstre: Manterre (Finland), Lund (Norge), Kofoed (Danmark), Thulin (Sverige). Ved Thulins side: Bramsnæs.

man nok af. Tyskerne i den nordlige del af Böhmen (Sudeterlandet), syntes der ikke at være særlige vanskeligheder med på det tidspunkt.

Der blev også holdt Nordisk interparlamentarisk møde i 1928. Det foregik i Stockholm i juli med deltagelse af parlamentarikere fra alle de 5 nordiske lande. Der var mange danske rigsdagsmænd mødt frem, og jeg var indbudt til at holde indledningsforedrag om den økonomiske konference, som i 1927 var afholdt i Genève, og som havde vedtaget forskellige resolutioner med hensyn til friere handelsforhold mellem europæiske lande. Jeg kom i mit foredrag også ind på et nærmere økonomisk samarbejde mellem de nordiske lande, selv om jeg endnu ikke vovede at foreslå en nordisk toldunion. Endvidere foreslog jeg, at den gældende pastvang mellem de nordiske lande blev ophævet. Dette gav anledning til, at der stilledes forslag om en resolution om pastvangens ophævelse. Vi var mange, der kæmpede for at få vedtaget denne resolution, men man nøjedes med at henvise sagen til næste møde med en slags udtalelse om sympati. Som vi ved, varede det endnu mangfoldige år, før pastvangen mellem de nordiske lande blev afskaffet.

I året 1928 skulle der afholdes international Socialdemokratisk Kon-

gres, det skete med 5 års mellemrum. I 1923 havde jeg været med i Hamburg. Denne gang blev kongressen afholdt i Bruxelles i august måned, og sammen med en række andre danske partifæller var jeg repræsentant for vort parti. Internationale socialdemokratiske kongresser var interessante – ikke så meget ved det, der skete – men man mødte mange ledende socialdemokrater fra andre lande. Belgien havde en velorganiseret arbejderbevægelse, blandt lederne husker jeg fra dengang mænd som Vandervelde, Brouckere og Huysman, navne, der var internationalt kendt, også uden for Socialdemokratiet. På internationale socialdemokratiske kongresser bliver der talt stærke ord imod kapitalismen, og der bliver vedtaget skarpe resolutioner. Når deltagerne kommer hjem, tager de fat på deres socialdemokratiske arbejde på deres sædvanlige måde.

Jeg mindes fra denne kongres en lille begivenhed, som gjorde indtryk på mig. På hjemrejsen standsede jeg i Belgien i den lille katolske universitetsby Louvain, der som en hævnakt var blevet helt ødelagt af tyskerne under krigen 1914-18. Jeg ville se, om byen var genopbygget. I Louvain mødte jeg en del tyske socialdemokrater fra kongressen, bl. a. rigsdagspræsident Loebe, som jeg kendte. De var øjensynligt kommet i samme hensigt som jeg. Var det samvittighedsnag, der drev dem til den af tyskerne ødelagte by? Jeg tror det.

I august deltog jeg senere i årets Interparlamentariske Kongres i Berlin, hvor P. Munch som sædvanlig talte om nedrustning. Jeg havde ikke fået noget specielt problem at tale om, men under generaldebatten talte jeg om større handelsfrihed i Europa. Det mest interessante emne var ellers „Parlamentarismens system“, som blev udførligt debatteret. Man mærkede ret stærkt fascismen fra Italien, der voksede op som en farlig trussel mod demokratiet. Vi fik vor formand, udenrigsminister Moltesen, indvalgt i Unionens eksekutivkomité.

Fra mit hjemlige rigsdagsarbejde vil jeg nævne, at Landmandsbank-sagen i 1928 blev afsluttet ved en ny lov og ved optagelse af et meget stort statslån. Den tidligere aktiekapital og reservekapital samt den ny preferencekapital, hvoraf staten havde tegnet 40 mill. kr., var tabt, og desuden var der yderligere et tab på 136 mill. kr. Dette blev nu dækket af staten, og staten tegnede desuden 50 mill. kr. som ny aktiekapital. Det så noget mærkeligt ud, og det blev også kritiseret i Rigsdagen, at regeringen havde kaldt Hassing-Jørgensen, lederen af den fallerede Diskontobank, hjem fra Svejts for at være med i undersøgelserne af Landmandsbanken. Efter Diskontobankens fallit havde han taget bopæl i Svejts.

Det måtte vel siges at være en rimelig politisk skæbne, at det blev Neergaard, der kom til at optage det store dækningslån, Neergaard, som i 1922 havde ansvaret for statens garanti for Landmandsbanken. Der blev optaget et lån på 55 mill. dollars, og Neergaard fik et billigt lån fra Guaranty Trust i New York, som jeg havde fået ind på det danske kapitalmarked, da jeg i 1925 konverterede Neergaards dyre dollarlån fra 1920. Det sørgelige resultat af den endelige opgørelse af Landmandsbankens tab fik mange til at indse, at jeg handlede rigtigt, da jeg som finansminister i 1924 og 1925 nægtede at yde statshjælp til Diskontobanken og Andelsbanken.

Året 1928 bragte mig forøvrigt nye arbejdsopgaver. Den første var, at jeg blev medlem af Diskontobankens likvidationskomité, som var oprettet i 1924, da banken gik fallit. Nu i 1928 udnævnte handelsminister Slebsager mig til en ledig plads i likvidationskomiteen, og jeg fik nu lejlighed til at vurdere nogle af de dårlige engagementer, som i sin tid var skyld i bankens fallit. Nationalbankdirektør Green var formand i likvidationskomiteen, ham kendte jeg godt, men det mærkelige var, at jeg her i Diskontobanken som likvidatorer mødte tre bankmænd, som jeg senere i mit arbejde som nationalbankdirektør fik meget nær forbindelse med. Den første var Poul Andersen, som blev leder af Privatbanken, da den kom i gang igen efter lukning i september 1928. Den næste var Olaf Hedegaard, som blev leder af Københavns Handelsbank, og den tredje var Haugen-Johansen, som forlod Diskontobanken for at blive direktør i Vejle Bank, men senere blev min kollega som nationalbankdirektør. Min virksomhed i likvidationskomiteen varede kun til foråret 1929, da jeg igen blev finansminister.

Arbejdernes Andelsboligforening

Det andet nye arbejde, som jeg fik i 1928, var, at jeg blev formand for Arbejdernes Andelsboligforening, og jeg tør nok sige, at det blev et stort arbejde. Boligforeningen var oprettet i 1912 af den dygtige og energiske snedkersvend J. Chr. Jensen, blandt folk i hans omgangskreds kaldet „Christian Bolignød“. Foreningen havde 26 afdelinger rundt om i hovedstaden, og der var skaffet mange gode lejligheder, men efterhånden havde man slået det hele for stort op, og økonomien var brudt sammen. Foreningen var insolvent, og spørgsmålet var nu, om man kunne redde den fra likvidation.

Den første, som henvendte sig til mig, var Vilh. Buhl, den senere statsminister, som dengang var skattedirektør i København og boede i en af boligforeningens afdelinger. Jeg sagde straks nej, det kunne der ikke være tale om, jeg havde nok at gøre i forvejen. Men jeg blev presset fra alle sider, også Stauning var med til at opfordre mig, det ville være en ulykke for de mange arbejdere, som boede i foreningens afdelinger, om alting nu brød sammen. Det kunne nu være en let sag at opfordre mig til at gå ind som formand for boligforeningen for at redde den fra sammenbrud, men der var ingen, som kom med økonomisk hjælp til arbejdet.

Til sidst gik jeg dog ind på at overtage opgaven, men jeg forlangte en officiel partimæssig opfordring, da jeg vidste, at jeg i mange tilfælde ville komme til at kræve ofre fra medlemmernes side. Det endte med, at det Kooperative Fællesforbund, som boligforeningen var medlem af, besluttede officielt at opfordre mig til at overtage formandsposten i Arbejdernes Andelsboligforening. Det skete den 10. december 1928, og derefter blev jeg valgt af boligselskabets repræsentantskab. Den tidligere formand, J. Chr. Jensen, gik af, og hele den gamle styrelse måtte også gå af. En stor hjælp for mig var det, at fuldmægtig Svend Nielsen fra Statistisk Departement (den senere nationalbankdirektør) blev ansat som midlertidig forretningsfører i boligforeningen. Jeg kendte hans dygtighed fra mit tidligere samarbejde med ham i Statistisk Departement.

En af boligforeningens største kreditorer var Andelsbanken, der nu var under likvidation. Den havde i sin tid med altfor let hånd stillet penge til rådighed for en ikke særlig økonomisk indstillet ledelse i boligforeningen. Der var bl. a. oprettet håndværks- og industriselskaber, men de kunne ikke klare sig og måtte nu likvideres. For boligafdelinger, der var i vanskeligheder, var kreditorerne kreditforeninger og kommuner, der havde garanteret for prioritetslån. I Københavns kommune forhandlede jeg med borgmester Hedebøl, han var forresten ikke så let at forhandle med, og han havde en kontorchef Clausen, som ikke var stort bedre. Jeg forhandlede også med Frederiksberg kommune, det gik lettere. En særlig kampagne blev det for mig at rejse rundt til alle de 26 afdelinger og forklare medlemmerne, at hver afdelings økonomi hvilede på afdelingens egne medlemmer, og hvis man ikke kunne betale, hvad afdelingen skyldte, måtte man sætte boligafgiften op. Det var ingen liflig musik at høre, det havde hidtil været god latin i afdelingerne, at hovedforeningen kunne træde til, hvis der kom vanskeligheder, men hovedforeningen havde i virkeligheden aldrig haft penge, og nu havde den underskud.

*Forretningsudvalgsmøde i Arbejdernes Andelsboligforening.
Fra venstre: Bjerregaard, Svendsen, Eriksen, Klüwer, Bramsnæs, Karmark Rønsted (forretningsfører), Korsgaard, Peter Nielsen, Victor Jensen.*

Medens der således ikke var nogen mulighed for, at hovedforeningen kunne hjælpe nødstedte boligafdelinger, kunne det modsatte spørgsmål stilles. Tidligt byggede afdelinger havde en relativt god økonomi med ret lav husleje, kunne disse nu tvinges til at hjælpe hovedforeningen? Det var et spørgsmål, der naturligvis havde særlig interesse for Andelsbanken, som var den store kreditor. Andelsbanken var som nævnt under likvidation, og formanden for likvidationskomiteen var nationalbankdirektør Schrøder, men den egentlige likvidator var overretssagfører Jørgen Klerk. Vi fik mange forhandlinger om dette spørgsmål, der naturligvis var et rent juridisk spørgsmål. Selv om afdelingernes selvstændighed ikke var helt klart fastslået, var den tanke, at man kunne lade dem hæfte for hovedforeningens gæld, dog så langt ude, at der ikke var megen sandsynlighed for en domsafgørelse i den retning. Andelsbanken indså da også dette, der blev intet søgsmål, og tabet i boligforeningen måtte delvis bæres af den likviderende bank. For de vanskeligt stillede boligafdelinger opnåedes gennem mange forhandlinger henstand med rentebetalinger og forlængelse af lånene, således at der var mulighed for at komme igennem.

Samtidigt med ordningen af de økonomiske forhold udadtil gik

arbejdet med at nyskabe boligforeningens indre organisation, så den kunne leve videre. Den havde hidtil levet på et gammeldags generalforsamlingssystem, der i praksis var umuligt at gennemføre, og i stedet blev der nu indført et repræsentativt system, som hvilede på hver afdelings medlemskreds. Vi måtte dog over både første og anden generalforsamling i hovedforeningen for at indføre det nye system – det var vanskeligere, end jeg havde troet, at få en generalforsamling til at aflive sig selv. I det indre opbygningsarbejde i boligforeningen havde jeg en udmærket hjælp i Vilh. Buhl, der med sin juridiske kyndighed var med til at udforme de nye regler, der skulle danne grundlaget for fremtiden.

En boligforening skal bygge, og da foreningen efterhånden blev rettet op, måtte den tage fat på opgaven igen. Jeg havde ikke tænkt mig, at min ledelse af Arbejdernes Andelsboligforening skulle række udover dette tidspunkt, men man opfordrede mig stærkt til at blive, og jeg kan også godt sige, at jeg efterhånden var blevet stærkt interesseret i foreningen og dens virksomhed. Vi tog fat på at bygge, og adskillige fine bygningskomplekser, som jeg har været med til at planlægge, står rundt om i København og omegn som nye afdelinger i boligforeningen.

Efterhånden kunne jeg i højere grad lade arbejdet gå over på forretningsføreren. Den første forretningsfører, Svend Nielsen, blev i boligforeningen i nogle år, efter ham kom landsretssagfører Karmark Rønsted, og senere Finn Trier, der forlod dommerfuldmægtigstillingen i Odense for at gå over i boligforeningen. Med disse gode medhjælpere fortsatte jeg som formand i boligforeningen til 1938, samtidigt med at jeg var finansminister fra 1929-33 og fra 1933 nationalbankdirektør, og jeg kan godt sige, at jeg følte mig hjemme. Ved min afgang blev jeg æresmedlem, og det hænder endnu, at jeg ved særlige lejligheder besøger Arbejdernes Andelsboligforening og mindes mit gamle arbejde der.

Venstreministeriet falder

Det varede ikke så længe med Madsen-Mygdals ministerium, som han selv og hans parti havde ventet. Ministeriet havde med 47 venstrestemmer og 28 konservative stemmer et nogenlunde solidt flertal, men det var vanskeligt for partierne at holde sammen. Der var navnlig to områder, hvor der var permanent uenighed, erhvervspolitikken og militærspørgsmålet. De Konservative var altså støtteparti, og de ville have betaling for „støtten“. Men Madsen-Mygdal var ikke den mand, der gav

ved dørene. På det erhvervspolitiske område blev de Konservative sultefødet i de to og et halvt år, regeringen levede, men det blev alligevel ikke dette, der medførte bruddet, det blev militærspørgsmålet.

Bruddet mellem de to partier kom torsdag den 21. marts 1929, der blev en bevæget dag i den danske Rigsdags historie. Det hele så ellers ret fredeligt ud, og finansloven for næste år skulle til 3. behandling i Folketinget. Der var dog det mærkelige ved finanslovsbetænkningen fra finansudvalget, at de konservative medlemmer af udvalget havde stillet ændringer udenfor betænkningen, hvad der viste, at de var stillet i sidste øjeblik. Det drejede sig om forhøjelse af nogle bevillinger på de militære budgetter, men ingen regnede vel med, at det betød andet end lidt sædvanlig politisk uenighed mellem de Konservative og Venstre. Den konservative finanslovsordfører Korsgaard motiverede ændringerne meget stilfærdigt, de var nødvendige efter forsvarsordningen af 1922, sagde han. Forsvarsminister Brorsen afviste ændringerne, men erklærede, at det forslag til en ny-ordning af forsvaret, som regeringen havde forelagt, og som behandlede i et udvalg, ville blive gennemført, inden Rigsdagen sluttede, og det syntes Korsgaard at være tilfreds med.

Men nu rykkede det lettere konservative kavalleri frem. Folketingsmand Pürschel var meget skarp imod ministeren, og Christmas Møller erklærede, at regeringen havde stillet sig helt afvisende overfor en forhandling om de Konservatives forslag. Ved afstemningen om ændringsforslagene fik disse kun de Konservatives 28 stemmer.

Nu regnede de fleste af Folketingets medlemmer med, at den lille strid var endt, og forhandlingerne om andre ministeriers budgetter gik fredeligt. Til slut kom den endelige afstemning om den samlede finanslov. Venstremændene anede ikke nogen fare. Deres ordfører Pinholt talte glad og vel til mode om „det finanslovsforslag, som vi nu står i begreb med at vedtage“. Men da Pinholt sluttede, sprang bomben. Som ordfører for den konservative gruppe erklærede Christmas Møller, at efter den afstemning, som havde fundet sted om de konservative ændringsforslag, ville de Konservative undlade at stemme for finanslovsforslaget.

Folketingsmedlemmerne så på hverandre og på formanden, og formanden så på medlemmerne. Den radikale Bertel Dahlgaard var den, der først tog sig sammen og foreslog mødets udsættelse. Formanden fulgte forslaget, og kl. 15,05 blev mødet udsat og nyt møde ansat til kl. 15,30.

I de 25 minutter mellem de to møder holdt partierne hurtigt sammenkaldte gruppemøder. Socialdemokraterne var ikke længe om at finde deres vej, de så en mulighed for at styrte ministeriet ved at stemme imod finansloven. De Radikale mandede sig op til at sige „stemmer ikke“. For

de Konservative var der ikke meget at foretage i gruppemødet. Christmas Møller må have fået sin gruppes tilslutning, inden han afgav sin erklæring, og nu kunne det ikke gøres om, selvom der nok var delte meninger i den konservative gruppe. Venstre kunne vel have gjort noget, hvis de havde tænkt sig om, der skulle meget lidt til for at tilfredsstille de Konservative, der langtfra var enige om det skarpe standpunkt. Men Venstre gjorde ingenting. Forsvarsminister Brorsen var en stædig herre, og han havde let til harme, så han har været dybt forarget over de Konservatives oprør. Og statsminister Madsen-Mygdal? Han havde ikke for vane at give efter for de Konservative, og han mente vel heller ikke, at de til syvende og sidst ville fastholde deres standpunkt.

Ved afstemningen faldt 45 Venstre-stemmer for finanslovens vedtagelse, 52 socialdemokratiske stemmer imod, resten var tavshed. (2 Venstremænd og 1 socialdemokrat var fraværende). Statsminister Madsen-Mygdal erklærede straks, at afstemningen ville få „politiske konsekvenser“. Det betød naturligvis valg, og næste dag blev folketingsvalget udskrevet til den 24. april.

Det var ikke nogen klog beslutning af de Konservative at bryde samarbejdet med Venstre på militærspørgsmålet, men også på dette punkt havde Venstres behandling af de Konservative været påfaldende uvenlig. I oktober 1928 havde Brorsen i Folketinget fremsat forslag om en ny forsvarslov, samme forslag, som havde været fremsat året forud uden resultat. En langvarig 4-dages debat fra den 20. november til den 23. november havde vist betydelig uenighed mellem de to partier, og et nedsat udvalg havde arbejdet hele vinteren, uden at de to partier havde nærmet sig hinanden. De Konservative ville have nogle millioner mere, end Venstres forslag gik ud på, men Venstre var ikke til at rokke. Brorsen var ganske usmidig som forhandler, og forhandlingerne var gået i stå. Når de Konservative truede med at forbeholde sig deres handlefrihed med hensyn til finansloven, hvad Christmas Møller engang havde gjort overfor Madsen-Mygdal, svarede denne efter sin egen gengivelse i et senere rigsdagsmøde: „Ja, handlefrihed, det har vi alle sammen nok af, det gælder om at bruge den til det rigtige.“ Man forstår, at nerverne var tyndslidte.

Forhenværende minister Bertel Dahlgaard har fremsat en udtalelse om, at indenrigsminister Krag kunne have hindret finanslovskatastrofen, hvis han havde været til stede i Folketinget, men at han var optaget af forhandlinger i Landstinget. Dette er ikke rigtigt. Indenrigsminister Krag havde ingen sager i Landstinget den 21. marts og var ikke i Landstinget. Når han ikke var til stede i Folketinget, kan det måske betragtes som et

bevis for, at han var sikker på de Konservatives eftergivenhed, eller – men det lyder måske for fantastisk – at han ikke havde noget imod, at Madsen-Mygdal faldt som statsminister.

Landstinget stod helt uden for begivenhederne den 21. marts 1929, det kan jeg bevidne som tilstedeværende medlem af Landstinget den dag. Man behandlede meget højtideligt en aktieselskabslov og en lov om rettens pleje. Det tog sin tid, men mere tid tog et lille tjenestemandsforslag, som udenrigsminister Moltesen forelagde. Der var enighed om lovforslaget i alle partier, men den konservative landstingsmand Schovelin, der engang imellem følte trang til at holde lange taler om små lovforslag, benyttede denne lejlighed. Han talte ikke fra talerstolen, formanden havde af en eller anden grund givet ham lov til at tale fra sin plads, og Moltesen, der var et elskeligt menneske, satte sig foran Schovelins plads for bedre at kunne forstå ham, Schovelins udtale var ikke altid lige let at forstå. For at imponere medlemmerne brugte Schovelin latinske sætninger i sin tale, men da han ikke var nær så stiv i latinen som Moltesen, blev denne forarget, og der udspandt sig en lang diskussion om, hvad det latinske ord „dulus“ egentlig betød.

Imidlertid blev der mere og mere uro blandt Landstingets medlemmer, den lærde borddiskussion foregik nemlig på samme tidspunkt, som ministeriet brød sammen i Folketinget, og rygter fra Folketinget var nået over til landstingssalen. Medlemmerne forsvandt lidt efter lidt ud af dørene. Som mit partis ordfører i det lovforslag, der behandlede, måtte jeg blive i Landstinget til den bitre ende. Først kl. 15,50 kunne Landstingets formand afbryde mødet.

*

Folketingsvalget den 24. april blev en sejr for Socialdemokraterne. Som situationen lå, måtte Venstre og de Konservative angribe hinanden på valgtribunerne, og som følge heraf var der let spil for modstanderne. Valgets resultat blev, at Venstre tabte 3 mandater og gik ned til 44, de Konservative tabte 5 mandater og gik ned til 23. Socialdemokraterne vandt 8 mandater og gik frem fra 53 til 61 mandater. De Radikale holdt stillingen med 16 mandater.

Det var indlysende, at et sådant valgresultat måtte føre til et nyt socialdemokratisk ministerium, og spørgsmålet om de Radikales stilling til et sådant ministerium måtte naturligvis melde sig.

Indenfor de meniges rækker i de to rigsdagsgrupper var der næppe mange, der havde spekuleret over, hvad der eventuelt skulle ske efter et

valg, man regnede jo ikke med folketingsvalg før 1930, men der er ingen tvivl om, at Stauning selv havde tænkt meget derover. Han talte ikke med andre om spørgsmålet, han var ikke en mand, der talte meget om, hvad han tænkte, men erfaringerne fra hans første ministerium havde lært ham betydningen af et bedre forhold til de Radikale, hvis han igen skulle være statsminister.

Stauungs planer åbenbarede sig, såsnart der efter Folketingets opløsning var udkrevet nye valg. Endnu før valgkampen begyndte, tog han spørgsmålet om forholdet til de Radikale op. Det var ikke i rigsdagsgruppen eller en anden større forsamling, men i en meget snæver partikreds. Den 3. april fik jeg anmodning fra Stauning om at komme til møde i hans private hjem næste dag kl. 13,30. Til mødet var yderligere indkaldt Borgbjerg og næstformanden i Socialdemokratiet, folketingsmand Fr. Andersen. Vi regnede med sejr for Socialdemokratiet ved valget og drøftede stillingen til de Radikale. I min dagbog står der: „Der var enighed om, at de Radikale burde med i ministeriet, ellers måtte der være faste aftaler.“

Bertel Dahlgaard har berettet, at Borgbjerg under valgkampen traf P. Munch på Storebæltsfærgen og benyttede lejligheden til at spørge ham, om de Radikale ville med i ministeriet – Borgbjerg hørte jo ikke til de tavse mænd. P. Munch svarede nærmest afvisende, hvad der nok også på dette tidspunkt var det klogeste, han kunne gøre. Under en særlig samtale, som jeg under valgkampagnen havde med Stauning den 17. april, blev der med hensyn til ministeriet ikke drøftet ting, der gik ud over, hvad der var forhandlet på mødet den 4. april.

Stauungs andet ministerium

Da resultatet af valget den 24. april blev kendt, kunne der ikke være tvivl om, at det var Stauning, der skulle danne det nye ministerium, og endnu inden han havde modtaget kongens opfordring, tog han fat på arbejdet. Når man så det endelige resultat af regeringsdannelsen, så det ud, som om det hele var gået så let som fod i hose, men i virkeligheden viste der sig i det korte tidsrum, forhandlingerne stod på, mangfoldige vanskeligheder, og det endelige ministeriums sammensætning blev ikke så lidt anderledes, end det Stauning havde i sine tanker og i sin lommebog.

Allerede andendagen efter valget, fredag den 26. april (det var Store Bededag), indkaldte Stauning påny til et fortroligt møde i en snæver partikreds. Foruden dem, der havde deltaget i mødet den 4. april: Stauning, Borgbjerg, Fr. Andersen og Bramsnæs, var nu indkaldt den tidli-

gere forsvarsminister Laust Rasmussen samt formanden i den socialdemokratiske landstingsgruppe C. C. Andersen. Desuden deltog Alsing Andersen i mødet som partisekretær, han var iøvrigt netop valgt til medlem af Folketinget ved valget den 24. april. Når Laust Rasmussen var indkaldt til mødet, der skulle behandle spørgsmålet om de Radikales deltagelse i ministeriet, vil man af det følgende forstå, at Stauning havde en særlig interesse i at få ham til at gå ind for tanken på et tidligt tidspunkt.

Rent talmæssigt set var det ikke så vanskeligt at tilbyde de Radikale i hvert fald to pladser i det nye ministerium, idet der var to pladser ledige i den kreds, som havde været medlemmer af Staunings første regering. Nina Bang, der havde været undervisningsminister, var død, og C. Moltke, som havde været udenrigsminister uden at tilhøre Socialdemokratiet, havde ikke noget ønske om at deltage mere. Der blev dog ikke drøftet ledige pladser eller overhovedet personlige spørgsmål på mødet den 26. april, det var alene det rent politiske spørgsmål om de Radikales deltagelse i ministeriet.

Da spørgsmålet nu ikke længere kunne drøftes teoretisk, men måtte have sin praktiske løsning, var betænelighederne snarere blevet større, end de havde været ved det første møde den 4. april. Laust Rasmussen havde aldrig haft meget tilovers for de Radikale, og han kunne vanskeligt tilgive dem, at de i 1924 ikke var gået med til hans afrustningsforslag, men under udvalgsbehandlingen i Folketinget havde omarbejdet hans forslag meget betydeligt. C. C. Andersen havde også visse politiske betæneligheder, han var københavner og syntes vistnok, at de Radikale altid havde haft fordel af et nærmere samarbejde, men han holdt ikke stærkt på sin modstand. Trods lidt forskellige synspunkter var der dog fuldstændig enighed blandt alle mødets deltagere om, at der måtte et nærmere samarbejde til, og mødet endte med en beslutning om at sende en skrivelse til de Radikale med forslag om samarbejde og med forespørgsel om, hvorvidt de forlangte ministre i regeringen.

Stauning havde naturligvis sin ministerliste færdig med hensyn til de socialdemokratiske medlemmer, men den blev ikke nævnt i mødet, og der var heller ikke nogen, der spurgte. Stauning var dog ikke mere hemmelighedsfuld, end at mødets deltagere, dog ikke Laust Rasmussen, fik kendskab til hans liste. Den så således ud:

Stauning:	statsminister og udenrigsminister.
Bramsnæs:	finansminister.
Hauge:	indenrigsminister.
Borgbjerg:	socialminister.

Steincke: justitsminister.
Friis-Skotte: trafikminister.
Bording: landbrugsminister.
Dahl: kirkeminister.

Der var to overraskelser i denne ministerliste. Den første var, at Stauning selv ville være udenrigsminister tilligemed at være statsminister. Man kunne vel nok tvivle om, at han ville være helt egnet til denne post, hans sprogkundskaber indskrænkede sig nærmest til tysk, og det ville selvfølgelig give ham vanskeligheder af ren formel art, når han skulle forhandle med fremmede diplomater.

Den anden overraskelse var, at den tidligere forsvarsminister Laust Rasmussen ikke var med på listen. Laust Rasmussen var et godt hoved og en glimrende taler, og han havde gennem årene skabt sig en god position indenfor partiet, men Stauning var nok ikke helt tilfreds med Laust Rasmussens virksomhed som minister under den første socialdemokratiske regering. Laust Rasmussens afrustningsforslag var det store politiske nummer, og han sparede sig ikke, da han i oktober 1924 forelagde forslaget i Folketinget og heller ikke, når han senere var Socialdemokratiets ordfører under behandlingen af forsvarsminister Brorsens militærforslag.

Nu stod afrustning vel nok på det danske Socialdemokratis program på det tidspunkt, men Stauning havde nok ingen tro på, at dette ville vare evigt, og han havde en helt sikker følelse af, at det var lettere at være afrustningsparti som opposition end som regering. Som forsvarsminister havde Laust Rasmussen også haft en lidt mærkelig metode ved sine politiske møder. Når han holdt afrustningsforedrag, tog han forsvarsministeriets direktør, admiral Rechnitzer, med ud for at diskutere afrustning med ham på møderne. Der var adskillige socialdemokratiske rigsdagsmænd, som undrede sig over den metode, og Stauning fandt heller ikke forholdet hverken korrekt eller heldigt.

Når Laust Rasmussen således gled ud af Staunings ministerliste, og Stauning selv overtog udenrigsministeriet, blev der tre ministerpladser „ledige“: forsvarsministeriet, handelsministeriet, som Stauning tidligere havde haft, og undervisningsministeriet, som Nina Bang havde haft.

Der er næppe tvivl om, at Stauning allerede på dette tidspunkt regnede med, at de Radikale skulle have tre ministre, men det var et spørgsmål, som Stauning ikke havde drøftet med nogen, og på dette trin af begivenhedernes gang, kunne det heller ikke drøftes. Men det kan godt siges, at der næppe ville være givet blank tilslutning til tre radikale ministre, hvis dette spørgsmål var blevet drøftet under de forhandlinger,

som var ført i den snævre partikreds. Ved beslutningen om at sende en skrivelse til det radikale parti med spørgsmålet, om de forlangte medlemmer i regeringen, var der nok mest tænkt på to pladser. Stauning selv, og dem, der blev bekendt med hans ministerliste, regnede med, at P. Munch ville blive en af de radikale ministre, og at han ville blive forsvarsminister, som han havde været det i de tidligere radikale regeringer under statsminister Zahle.

Skrivelsen til det radikale parti blev afsendt om aftenen den 26. april. Om der nogensinde kom officielt svar på skrivelsen, kan jeg ikke oplyse, men det er næppe sandsynligt, da tiden jo var knap. Stauning havde personlig kontakt med Zahle om formiddagen den 27. april, og der blev fastsat møde med de Radikales bestyrelse til kl. 14,00. Bertel Dahlgaard havde om formiddagen ringet til mig, og vi havde en samtale, men jeg følte mig forpligtet til at være noget reserveret.

Til mødet hos Stauning mødte fra de Radikale: Zahle, P. Munch og Bertel Dahlgaard m. fl. Socialdemokraterne var: Stauning, Borgbjerg, Fr. Andersen, Bramsnæs og Alsing Andersen.

Det må siges her på dette punkt af udviklingen, at Stauning absolut ikke havde regnet med, at Zahle kunne ønske at blive minister, og det havde vi andre Socialdemokrater heller ikke. Zahle havde selv trukket sig noget i baggrunden i det politiske liv. Han havde været folketingsmand i en meget lang årrække, valgt allerede i 1895 i Ringsted-kredsen. Men nu havde han i efteråret 1928 trukket sig tilbage fra stillingen som folketingsmand og ladet sig vælge til landstingsvalgt medlem af Landstinget. At trække sig tilbage til Landstinget efter en meget lang tid som medlem af Folketinget måtte anses for at være et ønske om at leve en mere fredelig politisk tilværelse end hidtil. Zahle havde iøvrigt overtaget stillingen som formand og direktør i Husmandskreditforeningen, hvad der formentlig gav ham et interessant og tilfredsstillende virkefelt. Vi kunne derfor med god ret gå ud fra, at Zahle ikke ønskede igen at blive minister, og derfor var justitsministerpladsen tiltænkt Steincke.

Stauning, der gerne ville være en høflig mand, havde imidlertid fået den idé, at han ville spørge Zahle. Han betragtede det som rent formelt og følte sig aldeles sikker på, at Zahle ville sige nej tak til et tilbud om ministerstilling – men spørges skulle han. Da Zahle nu sammen med P. Munch og Bertel Dahlgaard mødte op hos Stauning til forhandling om ministersamarbejde mellem de to partier, mente Stauning, at det var kloggest at få denne side af sagen klaret først. Inden forhandlingerne begyndte, trak Stauning derfor Zahle tilside og bad ham om at gå med ind i et værelse ved siden af. Stauning havde i forvejen sat mig ind i sin

plan og bad mig nu om at gå med ind til samtalen med Zahle. Da vi kom ind, tog Stauning ordet, og i elskværdige vendinger henvendte han sig til Zahle som den gamle og erfarne politiker, og Stauning endte med at sige, at det ville være ham en stor glæde, hvis Zahle ville træde ind som medlem af det nye ministerium. Om Zahle forud havde tænkt sig at blive minister, lader sig næppe opklare, men så kønne og elskværdige ord, som Stauning anvendte, kunne han i hvert fald ikke stå for, og til Staunings og min store overraskelse svarede han: Ja tak, det ville være ham en stor ære.

Dér stod vi så. Stauning var klar over, at hans ministerliste var slået itu, men han tog det naturligvis roligt og høfligt, og det var først efter at de foreløbige forhandlinger med de Radikale var endt, at vi kunne vende tilbage til de indre socialdemokratiske ministerproblemer.

Når Zahle skulle have en ministerstilling, måtte han selvfølgelig være justitsminister, som han havde været tidligere samtidig med at være statsminister. Denne plads var jo på Staunings ministerliste besat med Steincke. Jeg kan godt tænke mig Steincke siddende hjemme og være bekymret over situationen. Da han ikke havde været med til forhandlingerne i den snævre kreds af Socialdemokrater, kunne han ikke kende noget til planerne, men han kunne nok ane, at der blev talt om samarbejde med de Radikale og om radikale ministre. Og blev der så plads til os alle, der havde været med i det første socialdemokratiske ministerium. Det kunne nok give bekymring. Det kan ikke nægtes, at den letteste måde at ordne tingene på, efter at Zahle havde sagt ja, var at lade Steincke glide ud af billedet, men jeg kan sige, at den løsning var der ingen, der tænkte på, og den blev ikke drøftet. Man måtte finde en anden plads til Steincke. Det lå jo nær at gøre ham til socialminister, han havde været „fattiginspektør“ på Frederiksberg og senere kontorchef i forsørgelsesvæsenet derude, og han havde udarbejdet et nyt og mere rationelt system for ordningen af forsørgelseslovgivningen i Danmark. Men på socialministerpladsen sad jo Borgbjerg, der havde været socialminister i Staunings første ministerium.

Spørgsmålet blev nu, om Borgbjerg kunne overtales til at tage et andet ministerium. Undervisningsministeriet var jo ledigt, og det blev tilbudt Borgbjerg. Men Borgbjerg var selv til stede i mødet og kunne selv tale med, og det undlod han ikke. Han var absolut uvillig til at forlade socialministeriet og overtage undervisningsministeriet. Socialministeriet var et politisk ministerium, sagde han, navnlig i en socialdemokratisk regering, og det ville for ham være en politisk degradering at blive flyttet til undervisningsministeriet, der ikke kunne siges at være noget egentligt poli-

tisk ministerium. Det blev en vanskelig og langvarig opgave at få Borgbjerg til at indse, at undervisningsministeriet var et betydeligt politisk ministerium. Jeg talte længe med Borgbjerg, og i min argumentation måtte jeg trække Nina Bang frem adskillige gange for at påvise, at hun som minister havde truffet mange politiske afgørelser. Det lykkedes til sidst at få Borgbjerg til at opgive sin modstand. Steincke, der ikke var til stede, kunne man ikke spørge, men vi regnede med, at han ikke ville gøre indvendinger mod at blive socialminister.

Jeg tror, det vil være rigtigt at tilføje her, at Borgbjerg blev en meget dygtig og interesseret undervisningsminister. Han følte sig meget tilfreds i den nye opgave, der netop passede til Borgbjergs store interesse for kulturliv og kunst. Om Zahle kan det siges, at han blev en udmærket justitsminister, der gennemførte vigtige love for retslivet i Danmark.

Mødet mellem de socialdemokratiske og radikale forhandlere varede til kl. 17, og da mødet sluttede, var der enighed i principperne om samarbejdet, og der var også enighed blandt deltagerne om, at de Radikale skulle have tre ministre, deraf Zahle som justitsminister og P. Munch som forsvarsminister. Jeg tror ikke, at det på dette tidspunkt var afgjort hos de Radikale, at Bertel Dahlgaard skulle være den tredje minister, men det blev formentlig afgjort i løbet af eftermiddagen. Da mødet sluttede kl. 17, var det reelt kun en udsættelse, da der blev fastsat nyt møde til om aftenen kl. 21. I dette møde beskæftigede man sig mere indgående med det praktiske arbejde, der skulle indledes i den nye regering. Der var nok at tale om, og dette møde sluttede først ved midnatstide.

*

Søndag den 28. april skulle afgørelserne træffes i Socialdemokratiets hovedbestyrelse. Den var indkaldt til møde i Rigsdagens lokaler kl. 10. Også det radikale parti havde indkaldt til møde i Rigsdagen for at træffe den endelige afgørelse. Forud for hovedbestyrelsens møde var medlemmerne af den socialdemokratiske rigsdagsgruppe indkaldt til møde kl. 9,30.

På vejen ind til rigsdagsgruppens møde søndag morgen traf jeg folketingsmand Hauge, der havde været indenrigsminister i Staunings første ministerium. Han havde ikke deltaget i de snævre forhandlinger, men han havde vel allerede hørt noget om de Radikale, og han spurgte mig, om det var sandt, at der skulle radikale ministre ind i regeringen. Ja, det var planen, sagde jeg, og det viste sig så, at han stillede sig meget skeptisk overfor denne tanke. Nu hørte Hauge som politiker langt fra til den

radikale del af den socialdemokratiske rigsdagsgruppe, han var en forsigtig mand og måske nærmest moderat. Det undrede mig derfor, at han havde betænkeligheder ved at få radikale ministre med i regeringen, men det understreger, hvad jeg har antydnet, at der ikke på forhånd var nogen gunstig stemning i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe for radikale ministre. Jeg søgte at overbevise Hauge om nødvendigheden heraf, hvis man skulle regne med et holdbart samarbejde mellem de to partier, men jeg er ikke sikker på, at jeg fik ham helt overbevist, før vi nåede Rigsdagen.

Først i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe og derefter i hovedbestyrelsen forelagde Stauning sit forslag om regeringssamarbejde med de Radikale, der skulle overtage tre ministerstillinger. Han fremlagde ikke nogen ministerliste, men han benyttede lejligheden til at sige, at han regnede med at kunne få alle de tidligere socialdemokratiske ministre med i regeringen.

Det kan nok være, jeg blev forundret ved denne udtalelse, og der var nok andre af dem, der havde deltaget i de indre forhandlinger, som også blev forundret. Hvad var meningen? Stauning havde jo regnet med, at Laust Rasmussen skulle træde tilbage, og at P. Munch skulle være forsvarsminister, som han havde været det tidligere i de radikale regeringer. Jeg aner den dag i dag ikke, hvad der var sket i nattens løb eller søndag morgen. Men noget må der være sket, som havde fået Stauning til at ændre sin ministerliste. Har Laust Rasmussen fået noget at vide og selv taget affære? Eller er det andre, som har fået nys om planen og har påvirket Stauning? Eller er Stauning selv i nattens løb blevet bekymret? Han kendte jo selv stemningen i rigsdagsgruppen og hovedbestyrelsen. Det var slet ikke så lige en sag at komme med et forslag om tre radikale medlemmer i regeringen og samtidig lade en af de gamle ministre glide ud. Ikke mindst kunne det blive vanskeligt, hvis Laust Rasmussen selv rejste modstand i rigsdagsgruppen eller hovedbestyrelsen, og det måtte man nok regne med, han var ikke en mand, der holdt sig tilbage. Laust Rasmussen havde ganske vist i mødet den 26. april selv været med til at spørge de Radikale, og deri lå vel også, at han kunne tænke sig radikale ministre, men tre ministre, det havde han næppe tænkt sig muligheden af, og det kunne han rejse opposition imod, uden at det kunne siges, at han optrådte illoyalt. Er Stauning selv blevet bange for at løbe denne risiko?

Stauungs beslutning om at beholde Laust Rasmussen i ministeriet skabte ham mange nye og store vanskeligheder. Når Laust Rasmussen skulle fortsætte, kunne P. Munch ikke blive forsvarsminister, som det

havde været Staunings plan. Han kunne blive udenrigsminister, men Stauning havde jo tænkt selv at overtage dette ministerium, da han ikke mente, at han kunne nøjes med at være statsminister. Jeg har altid hævdet, og det gjorde jeg også ved denne lejlighed, at en statsminister ikke tillige bør have et fagministerium, men det var ikke et synspunkt, som Stauning kunne anerkende dengang. Det havde været skik i alle foregående ministerier, at statsministeren tillige havde et fagministerium, og denne skik ville Stauning ikke fravige ved dannelsen af det nye ministerium.

Også hos de Radikale skabte Laust Rasmussens forbliven som forsvarsminister et nyt problem. Selvom der ikke var talt meget om navne under de interne forhandlinger, kunne de radikale deltagere gå ud fra, at Socialdemokratiet ville lade Laust Rasmussen falde for at skaffe plads til P. Munch i hans gamle ministerium. Da det nu blev kendt tidligt søndag formiddag, at Laust Rasmussen skulle fortsætte som forsvarsminister, blev der stor opstandelse i de Radikales rækker. Det var et helt dogme hos dem, at forsvarsministeriet og P. Munch hørte sammen, og de kunne ikke tænke sig, at han skulle være udenrigsminister.

Fra morgenstunden var situationen derfor ret kompliceret. Mødet i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe, der begyndte kl. 9,30, var kortvarigt, da hovedbestyrelsens møde skulle begynde en halv time senere. Stauning forelagde sine planer, nogen egentlig drøftelse kunne ikke finde sted på grund af den korte tid, men Stauning fandt det mest korrekt først at gøre rigsdagsgruppen bekendt med de forudgående forhandlinger.

I hovedbestyrelsens møde var Staunings forelæggelse mere udførlig, her var jo stedet, hvor den endelige afgørelse skulle træffes. Mødet varede til kl. 12,30, altså halvtredie time, og der var således tid til diskussion. Principielle indvendinger mod det nære samarbejde med de Radikale var der ikke og kun ringe modstand mod radikale ministre i regeringen. Staunings autoritet var jo stor, og den politiske nødvendighed var nok også gået op for de fleste af mødets deltagere, men der var ikke så få, som syntes, at tre radikale ministre var lidt rigeligt. Kritikken herimod kom til at samle sig om Bertel Dahlgaards deltagelse i regeringen. Navnlig kom det til orde fra kommunale repræsentanter ude fra provinsbyerne, at indenrigsministeren måtte være en Socialdemokrat, som de kunne gå til som en af deres egne. Det var efterhånden blevet kendt, at Stauning tænkte på Bertel Dahlgaard som indenrigsminister. Denne stilling var jo ellers ikke „ledig“, da Hauge efter Staunings første ministerliste skulle have samme ministerium som under den forrige socialdemokratiske regering.

Ordningen med Dahlgaard var gået således til, at Stauning spurgte ham, om han ville overtage handelsministeriet. Han havde da svaret, at det ønskede han ikke, men han ville derimod gerne være indenrigsminister. Hauge måtte derfor overtales til at tage handelsministeriet, men om denne overtalelse har været vanskelig, ved jeg ikke, da Stauning alene ordnede denne sag. Jeg kan godt tænke mig, at Hauge ikke har været vanskelig at overtale, da handelsministeriet med de mange økonomiske problemer egentlig passede godt til Hauges politiske interesse. Indenrigsministeriet var jo et nemmere ministerium, men det var nok ikke alene af den grund, at Bertel Dahlgaard valgte dette i stedet for det stærkt politiske handelsministerium.

Det lykkedes Stauning at få beroliget de socialdemokratiske købstadsrepræsentanter i hovedbestyrelsen, men iøvrigt var hele ordningen stadig flydende, da hovedbestyrelsens møde blev udsat kl. 12,30. De Radikale holdt stadig på, at P. Munch skulle være forsvarsminister, og på det grundlag kunne der ikke dannes noget ministerium. Om eftermiddagen kl. 14,15 blev der holdt et møde mellem Socialdemokrater og Radikale, men endnu på dette tidspunkt var der ikke opnået tilslutning fra radikal side til, at P. Munch blev udenrigsminister. Der kan ikke være nogen tvivl om, at P. Munch selv hellere ville være udenrigsminister end forsvarsminister, men for dem, der kendte P. Munchs karakter og temperament, kan der heller ikke være tvivl om, at han ikke selv har lagt sig i selen for at opnå udenrigsministerposten.

Foruden Staunings vanskeligheder med udenrigsministerspørgsmålet var der et andet spørgsmål, som han også skulle klare. Når han opgav udenrigsministeriet, hvad han jo var nødt til, når Laust Rasmussen skulle bevares som forsvarsminister, og P. Munch skulle være udenrigsminister, havde han ikke noget fagministerium til sig selv, og som nævnt var han endnu ikke nået til det synspunkt, at en statsminister ikke bør have noget fagministerium ved siden af. Altså måtte han skaffe sig et andet ministerium, men hvorledes? Han kunne ikke lade nogle af de gamle ministre falde, og der måtte derfor skaffes et nyt ministerium. Det skete på den måde, at man fra handelsministeriet tog sager vedrørende fiskeri og søfart og oprettede et særligt ministerium for disse sager. Hvem der fandt på denne løsning, husker jeg ikke, men jeg antager, at det var Stauning selv. Der var adskillige, der mente, at det var et altfor lille ministerium at give en statsminister. Skønt fiskeriministeriets oprettelse i 1929 altså ikke skyldtes en særlig trang til at få et ministerium for denne del af vort næringsliv, men skyldtes en politisk nødsituation, har ministeriet holdt sig siden.

Fra venstre: Borgbjerg, Friis-Skotte, Bramsnæs, Zahle, P. Munch, Stauning, Hauge, L. Rasmussen, Steincke, Bording, Dahlgaard, P. Dahl.

Da Socialdemokratiets hovedbestyrelse trådte sammen igen kl. 17,15, var det endelig klart, at P. Munch skulle være udenrigsminister og Stauning fiskeriminister. Stauning kunne nu meddele sin hovedbestyrelse det endelige resultat, og han oplæste sin ministerliste. Mødet varede kun et kvarter, og der var ingen bemærkninger at gøre til listens navne og ministeriernes fordeling. Nu var folk trætte, og det var tid at tænke på middagsmaden.

Dagen efter, mandag den 29. april, gik Stauning til Kongen med sin ministerliste, som det havde været så besværligt at få tilvejebragt.

Finansminister 1929-33

Den 30. april 1929 kl. 11 om formiddagen var det nye ministerium til modtagelse hos Kongen. Jeg fik derefter lige tid til at gå på Universitetet til et opgavemøde med professorerne i nationaløkonomi, da jeg havde aftale om at komme i finansministeriet kl. 13. Her tog Neergaard så afsked med ministerstillingen, og jeg trådte til. „Det var en overraskelse, da „krakket“ kom“, sagde Neergaard, han var ked af at måtte gå, kunne jeg mærke, og han blev heller ikke minister mere.

Næste dag var det 1. maj, og jeg skulle tale på fælleden ved Socialdemokraternes demonstration, men jeg holdt min forelæsning på Universitetet samme dag om formiddagen og ligeledes den følgende dag. I løbet af maj afviklede jeg dog min undervisning på Universitetet. Arbejdet i finansministeriet fik jeg hurtigt i gang. Neergaard havde været så forsynlig at få vedtaget en midlertidig finanslov inden den 1. april, den skulle erstattes med en rigtig finanslov, men hertil kunne jeg med nogle få ændringer bruge det finanslovsforslag, som blev forkastet den 21. marts i Folketinget, da Christmas Møller styrtede Venstre-regeringen. Ligeledes skulle jeg have tillægsbevillingsloven for 1928-29 igennem, men den havde været til behandling i Folketinget forud for valget, og jeg brugte dette forslag med en del ændringer.

Rigsdagen varede til sidst i maj, og umiddelbart efter rejste jeg til den Internationale Arbejdskonference i Genève, hvor jeg også havde deltaget de to foregående år, udnævnt af Venstre-regeringen. Det sociale indhold i arbejdet i Genève interesserede mig, og ikke mindst det gode nordiske sammenhold i en international atmosfære gjorde for mig disse Arbejdskonferencer betydningsfulde.

I slutningen af juni holdt husmandsforeningen i Aagerup sogn ved Holbæk 25 års jubilæum. Min far, der stadig levede i landsbyen, havde i 1904 været medstifter af foreningen, han havde været dens første kasserer og var stadig medlem. Jeg var indbudt til at tale ved en lille højtidelighed, og sammen med mig talte formanden for de sjællandske husmandsforeninger, folketingsmand Niels Frederiksen. Han havde været en slags modpart til mig i 1925, da de Radikale og Socialdemo-

kraterne var uenige om kroneværdien, men det var glemt, vi talte i skøn enighed om husmænd og husmandskår. Jeg nævner denne lille begivenhed, fordi den blev mig et vidnesbyrd om, hvor godt jeg følte mig hjemme hos husmændene, selv om de næppe var mine partifæller.

Som formand for Arbejdernes Oplysningsforbund rejste jeg i august 1929 til en nordisk oplysningskonference i Stockholm. Jeg indledede en forhandling om „Studiecirkler og arbejderoplysning“. Min gamle ven Richard Sandler, der havde stiftet det svenske Arbejdernes Oplysningsforbund, ledede konferencen. Han havde været Brantings efterfølger som svensk statsminister, han blev senere udenrigsminister.

Fra Stockholm rejste jeg direkte til Helsingfors, hvor det Nordiske administrative Forbund holdt sit store sommermøde. De danske ministerielle embedsmænd var mødt i stort tal, og jeg kendte mange af dem. Både statsminister Manterre og finansminister Relander gav middage, det var lidt for meget. På mødets første dag holdt jeg foredrag om „Statens finansielle kontrol“, det lå jo lige for mig. Jeg tog det hele med, fra finansministeriets forudgående kontrol med udgifterne til den senere administrative revision og den parlamentariske kontrol gennem statsrevisorerne. Ikke mindst den første kontrol lagde jeg vægt på. Finansminister Relander var enig med mig, det sagde han i hvert fald under diskussionen. Der var livlig diskussion om dette meget aktuelle emne.

I august 1929 kunne jeg endnu nå at deltage i et møde i Genève i den økonomiske komité i den Interparlamentariske Union, hvor vi diskuterede spørgsmålet om trust-lovgivning, der skulle behandles på næste års medlemsmøde i Unionen. Til Genève rejste jeg over Esbjerg, Antwerpen og Paris, så jeg fik en god Nordsørejse og en dags ophold i Pariserluft. I Genève boede jeg i den lille franske by Monnettier, der ligger oppe på Mont Salève uden for Genève på fransk grund. Med en lille tandhjulsbane kunne jeg komme ned til Genève om morgenen og tilbage igen om aftenen. Der var mere frisk luft deroppe, Genève kunne være varm i august.

Finansloven 1930-31

Det blev en sommer med mange møder og rejser for mig, men jeg forberedte finansloven imellem rejserne. Ministeriet havde et solidt flertal i Folketinget, 61 Socialdemokrater og 16 Radikale, ialt 77, mod Venstres og de Konservatives 68. Men i Landstinget var regeringspartierne stadig

Ved skrivebordet i Finansministeriet.

i mindretal, selv om landstingsvalget i 1928 havde givet Socialdemokraterne en fremgang på 2 mandater. Jeg måtte altså stadig regne med, at det var Landstinget, der bestemte finanslovens indhold og alle indtægtslove, og det måtte jeg tage hensyn til.

Jeg havde altid syntes, at finansloven var altfor stærkt specificeret. Mange af udgifterne i de enkelte ministerier var delt op i små summer, og der var ingen mulighed for at overføre fra den ene konto til den anden, selv om man sparede på en af dem. Dette system stammede fra forrige århundrede, da det var Venstre, der havde magten i Folketinget, og det gjaldt om at kontrollere Højregeringen til fingerspidserne. Det var derfor nødvendigt for mig at gå meget forsigtigt frem på dette område, selv om jeg fandt systemet urimeligt, men jeg forsøgte dog forskellige sammendragninger af mindre poster, så ministerierne stod mere frit i anvendelsen af bevillingerne.

Finanslovsforslaget havde som udgift 311 mill. kr. og indtægten var 321 mill. kr. Udgifterne var ca. 5 mill. kr. mindre end året forud, deraf var de 4 mill. kr. sparet på militærudgifter, og for at få lovmæssigt grundlag for denne besparelse var der foreslået en tekstanmærkning på finansloven. Jeg troede ikke meget på, at disse besparelser ville blive vedtaget i Landstinget, og de blev det også kun delvis. På anlægsbudgettet havde jeg holdt igen på statens byggeri, idet jeg regnede med, at der var til-

strækkeligt privat byggeri i gang, så der herved var god beskæftigelse. Min mening har altid været, at det offentlige byggeri skal holdes tilbage, når arbejdskraften er beskæftiget ved privat initiativ. Hvis der er arbejdsløshed i byggefagene, skal staten sætte ind. I min forelæggelsestale tog jeg nogle særlige spørgsmål op, bl. a. hævdede jeg, at Nationalbankens seddelmonopol gav altfor stor indtægt, og at den sum på 750.000 kr., som staten fik årligt, var altfor ringe. Jeg måtte også nævne en tragisk begivenhed i handelsministeriet. En kontorchef Arendrup havde i årenes løb bedraget for 250.000 kr., og da han blev klar over, at det ikke kunne holdes skjult længere, efter at det nye revisionssystem var indført, skød han sig. Forud havde der ingen kontrol været. Under finanslovsdebatten udviklede Arendrup-sagen sig til storpolitiske debatter om, hvilke handelsministre og hvilke embedsmænd i handelsministeriet der burde have ført kontrol. Disse forhandlinger blandede jeg mig ikke ind i.

Arendrup-sagen viste, at den nye revisionsordning virkede efterhånden. Det viste sig også i marineministeriet, hvor det blev oplyst, at der var brugt ca. 3 mill. kr., som aldrig var bevilget, men stod på en „mellemsgregnskonto“ med finansministeriet. Disse penge måtte jeg nu tage som en ekstra udgift, da tillægsbevillingsloven blev udarbejdet. Jeg havde lange forhandlinger med forsvarsminister Laust Rasmussen om disse uheldige forhold. Han var ikke glad ved min fremdragen af forholdene i Rigsdagen, men han havde jo ingen skyld, og det var nødvendigt at statuere et eksempel.

Finanslovens fortsatte behandling medførte ikke nogen væsentlig ændring i forholdet mellem indtægt og udgift, nogen stigning i udgifterne kom til under behandlingen, og i Landstinget blev de foreslåede ned sættelser af militærudgifterne delvis ophævet. Til gengæld kunne skatteindtægterne sættes en del op, så det foreslåede overskud på driftsbudgettet kunne forøges fra 10 til 12 mill. kr.

Toldkonference i Genève

I vinterens løb havde jeg iøvrigt været borte fra rigsdagsarbejdet nogen tid, idet jeg som leder af en dansk delegation deltog i en toldkonference i Genève i begyndelsen af marts 1930. Det var Folkeforbundet, som havde indkaldt til konference, og formålet var at opnå en „toldvåbenhvile“, som det hed. Der havde været stærke tendenser til forøgelse af tolsatserne i landene i Europa efter afslutning af krigen 1918, men nu var der begyndt at vokse en mere liberal tendens frem i flere lande, og

Folkeforbundet mente nu, at der gennem en overenskomst kunne ske en standsning i toldkrigen mellem landene. Til præsident for toldkonferencen, som omfattede delegationer fra alle Europas lande (dog ikke Sovjetrusland), havde Folkeforbundet valgt den tidligere udenrigsminister i Danmark, greve Carl Moltke. Det var en ære for Danmark, men som præsident havde han ikke noget med den danske delegation at gøre, og jeg var derfor leder af denne. Som nærmeste medhjælper i delegationen havde jeg departementschef Clan fra udenrigsministeriet og Danmarks faste repræsentant ved Folkeforbundet i Genève, William Borberg.

Det var vanskeligt at opnå enighed om en toldvåbenhvile, men til sidst blev der dog vedtaget forslag til en konvention, der vel ikke sagde meget, men skulle være en begyndelse. Konventionen blev forelagt til ratifikation i den danske Rigsdag allerede i begyndelsen af april 1930. Socialdemokrater, Radikale og Venstre gik ind for ratifikation, men da de Konservative gik imod, idet de ikke ønskede, at Danmark skulle binde sig, blev der ikke noget resultat, inden Rigsdagen sluttede. I oktober blev forslaget atter forelagt i den nye rigsdagssamling, og her blev det vedtaget imod de Konservatives stemmer.

Sagen var dog endnu ikke i orden, der skulle afholdes en ny konference om konventionen i november 1930, og jeg var igen i Genève til konference sammen med departementschef Clan og Borberg. Præsidenten for denne konference var den hollandske minister Colijn, en dygtig og jovial hollænder, som jeg blev gode venner med. Konferencen viste sig dog at være forgæves, som forholdene udviklede sig i Europas lande, blev interessen for konventionens ratificering mindre og mindre. Den korte liberale periode i Europa var allerede forbi, og konventionen om toldvåbenhvile forsvandt i den blå luft.

Restaurationsskatten afskaffes

Under valgkampen i foråret 1929 havde Socialdemokraterne lovet at ophæve restaurationsskatten. Den blev indført af finansminister Neergaard i 1922 og betød, at der blev lagt 10% skat på alle regninger på restauranterne. I tjenersproget hed det: „Og så er der 10% til Neergaard“. Vi fandt det urimeligt, at alle varer i en restaurant beskattedes på denne måde, og derfor havde vi fremsat krav om, at skatten ophævedes. Skatten indbragte 15–16 mill. kr. årligt til staten, og ved forelæggelsen af finansloven i oktober 1929 havde jeg udtalt, at restaurationsskatten skulle ophæves, men at det blev nødvendigt med kompensation i andre

skatter. I vinterens løb spurgte Stauning mig et par gange, hvorledes det gik med restaurationsskatten. Jeg sagde, at der kom et forslag hen i marts måned, sagen var, at jeg sammen med skatte- og tolddepartementet arbejdede på en nyordning af hele skattesystemet for spiritus til afløsning af restaurationsskatten.

Nu var jeg som nævnt i Genève til toldkonference i marts, så det trak lidt ud, men den 14. marts kunne jeg i et ministermøde forelægge et udkast, som principielt blev godkendt, og jeg arbejdede videre. Men så begyndte der den 20. marts i København et stærkt opkøb af spiritus, så der må være sivet noget ud om mine planer. Jeg fik hurtigt et ministermøde sammenkaldt, og vi besluttede at fremsætte forslaget næste dag – jeg havde egentlig ikke noget imod lidt panik. Jeg lod partiformændene indkalde til møde næste morgen kl. 10 for at skaffe mig en forhåndsgodkendelse. Det lykkedes nu ikke, Venstre og Konservative ville ikke tage stilling, hvad der egentlig ikke var så mærkeligt, men jeg fik skabt velvilje for en hurtig behandling i Rigsdagen, det var jo nødvendigt for at undgå hamstring.

I et partimøde kl. 12 i den socialdemokratiske gruppe fik jeg godkendt mine forslag, og ved Folketingets møde kl. 13 blev de forelagt. De nye afgifter ville indbringe 10–11 mill. kr., og da restaurationsskatten havde givet 15–16 mill. kr., ville der mangle ca. 5 mill. kr., men dem ville jeg give afkald på, således at der ikke blev fuld kompensation. Jeg kunne altså nedsætte de indirekte skatter med 5 mill. kr.

Spritifabrikerne, der vel nok havde en anelse om, at der kunne ventes en forhøjelse af spiritusafgiften, havde udsendt en højtidelig protest-skrivelse, som Rigsdagen fik allerede om morgenen den 21. marts. Det var næppe særligt klogt gjort. Jeg benyttede lejligheden til i min forelæggelsestale at foretage et lille opgør med Spritifabrikerne og give oplysning om deres særlig gode økonomi, hvad der rimeligvis støttede mit forslag i Rigsdagen.

I et aftenmøde kl. 19,30 kom forslaget til første behandling i Folketinget. Venstre (Neergaard) og Konservative (Korsgaard) tiltrådte ophævelsen af restaurationsskatten, men havde kritiske bemærkninger til kompensationslovene. Behandlingen var dog kort, og forslaget blev straks sendt til et udvalg, som arbejdede til midnat. Næste morgen tog vi fat igen, det var lørdag den 22. marts. Kl. 10 var der ministermøde, kl. 10,30 havde Venstre partimøde, og kl. 11,30 begyndte Folketingsudvalget igen. Der blev hurtigt afgivet betænkning, og kl. 15 kom forslagene til anden behandling. Der var kun stillet visse tekniske ændringsforslag, som jeg havde tiltrådt, fra oppositionens side var der ingen forslag stillet.

Anden behandling varede til kl. 16,25, og kl. 16,35 foretoges tredje behandling. Her blev forslaget vedtaget med Socialdemokraternes og de Radikales stemmer, ingen stemte imod, Venstre og de Konservative undlod at stemme.

Jeg kunne kun være tilfreds med resultatet og den hurtige afgørelse i Folketinget. Det var en meget livlig dag i Rigsdagsbygningen. De næringsgrene, som grupperer sig om spiritus-interesser, havde mange folk i Rigsdagen den dag, og ølbryggerne viste sig også. Det var ikke nogen let opgave, disse folk havde, de skulle protestere imod noget, som de selv hævdede ville nedsætte forbruget af spiritus i Danmark, og det var jo næsten det samme som at forsvare drikkeriet.

Nu stod Landstinget tilbage. Formanden for Landstinget var naturligvis kendt med, hvad der foregik i Folketinget og havde taget sine forholdsregler. Allerede kl. 17, et kvarter efter at lovene var vedtaget i Folketinget, kom de til behandling i Landstinget. Venstre og de Konservative fremsatte deres kritik på samme måde som i Folketinget, og der blev også udvalgsbehandling. Her gjorde man fra Venstres side et forsøg på at udsætte behandlingen til næste uge, det var jo en lørdag, vi forhandlede, og Folketingets medlemmer var allerede rejst hjem efter endt gerning. Det kunne jeg ikke gå med til, og jeg måtte derfor modsætte mig alle forslag om ændringer i lovene, og efter nogle timers udvalgsbehandling fik jeg da også lovene ned i salen igen. Kl. 22,30 fandt den endelige afstemning sted. Venstre og de Konservative undlod at stemme. Kongen var underrettet og holdt sig i beredskab, lovene blev stadfæstet samme aften og trådte i kraft søndag morgen.

Når jeg skal være helt ærlig, må jeg vist sige, at det var Spritfabrikerne, som hjalp mig til at få forslaget gennemført i Landstinget den lørdag aften. Det skete dog i høj grad underhånden og gennem indirekte kanaler. Venstres ordfører havde udtalt betænkelighed over for en forhøjelse af tolden på udenlandsk spiritus, en forhøjelse, som Spritfabrikerne kun kunne være tilfreds med. I landstingsudvalget om toldforslaget sad som medlem for de Konservative direktør Tvede fra Helsingør, der var medlem af Spritfabrikerens bestyrelse. Gennem kanaler, som jeg havde til rådighed, lod jeg Spritfabrikerens ledelse vide, at jeg ville imødekomme Venstre ved at stryge disse toldforhøjelser, hvis jeg blev tvunget til at lade lovforslaget ligge i Landstinget til næste uge. Jeg var heller ikke selv særlig glad ved disse toldforhøjelser og kunne godt tænke mig at stryge dem, de var indsat for at give Spritfabrikerne en lille indrømmelse. Min hensigt var, at Spritfabrikerne skulle gøre det klart for Tvede, at det var

bedre at få lovforslaget igennem lørdag aften end at få det i næste uge i en for Spritfabrikerne mindre tiltalende form. Der er heller ingen tvivl om, at Spritfabrikerens øverste ledelse har ladet deres bestyrelsesmedlemme vide, hvad der var det klogeste, og Venstres forslag i Landstinget om at

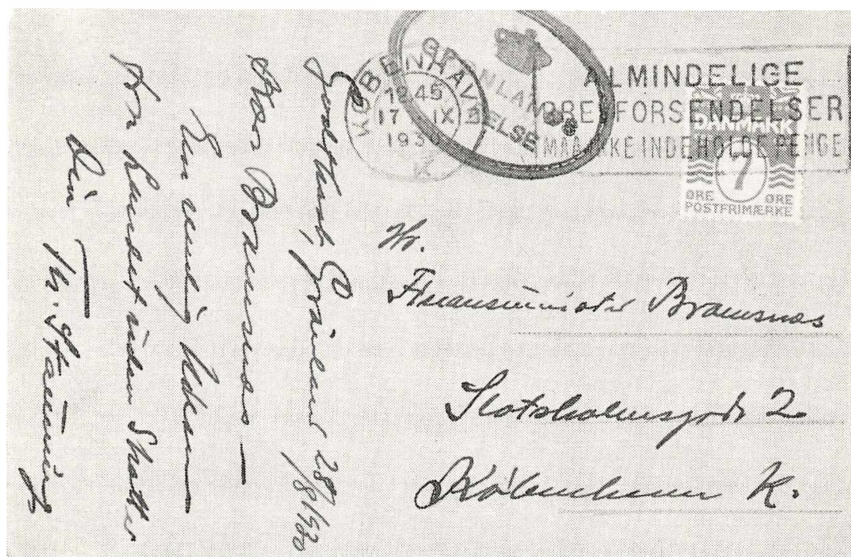

*Ombord på „DISKO“ ved Staunings afrejse til Grønland 10. juli 1930.
Bramsnæs og Stauning.*

udsætte sagen blev ikke støttet af de konservative medlemmer af udvalget og kunne derfor ikke gennemføres.

Den gamle politiker Edvard Brandes, som ikke længere var medlem af Rigsdagen, skrev hver måned sin politiske kronik i „Politiken“, og i denne måned skrev han også om restaurationsskattens ophævelse. Hans ironiske spot vender sig direkte mod mig, men han siger det på en så underfundig måde, at jeg ikke kan undlade at citere og give en prøve på Edvard Brandes' karakteristiske sprog: „Men det over-snedige ved Sprit-Forslaget var, at ingen turde gaa imod det, som ikke ville anses for en arg Drukkenbolt, Rødnæse, Under-Vestestikker og Fyldebøtte og hvad ellers de brave Afholdsmænd har for Benævnelser til deres flydende Medborgere. Finansministeren vægrede sig nok ved, at hans Hensigt var at imødekomme Afholdsfolk, men han nægtede ikke – som den aabne og noget studse Karakter, han er – at han ikke vilde undgaa at tilfredsstille

dem ved Spiritusens yderligere Fordyrelse. Saaledes kommer den virkelige Statsmand – endda halvt mod sin Vilje – til at skærme Borgernes Sundhed og vinde nye Vælgere. Kafés-katten ophævet – Værterne begejstrede – Tjenerne, skønt de mister over en Million i Drikkepenge, henrykte – Fortærerne lettede – Spritindustrien yderligere toldbesskyttet – Drankerne straffede – Vælgerne beroligede – min Elskede, hvad vil du mere?“

Brevkort til Bramsnæs fra Grønland.

Da Rigsdagen sluttede den 12. april 1930, var finansloven og tillægsbevillingsloven kommet godt i hus, og jeg var tilfreds med at have klaret restaurationsskatten, der var ingen tvivl om, at denne sags løsning havde styrket regeringen. Den var lagt op, så hverken Venstre eller Konservative kunne gå imod.

Det var i det hele lettere at være finansminister i den nye regering end tidligere. De økonomiske forhold i landet var som helhed bedre. Allerede i 1927 og 1928 kunne man tale om væsentlig bedring i dansk økonomi, og 1929 kunne vel næsten kaldes et godt år. Men det var desværre kun kort, den gode tid varede. Der var begyndt et prisfald udefra. Sålænge prisfaldet ramte de råprodukter, vi indførte udefra, var det en fordel for os, men efterhånden nåede det også de varer, som vi udførte, og vi kom derfor ind i en længere krisetilstand.

I august 1930 rejste Stauning til Grønland og var borte ca. halv-

anden måned. Han tog op med „Disco“, og sammen med andre af hans nærmeste venner ledsagede jeg ham om bord til Helsingør, hvor vi kom i land med en toldbåd. Under Staunings fraværelse var jeg statsminister, som jeg havde været det flere gange før under hans rejser til udlandet. Jeg havde tidligere sagt til Stauning, at han hellere skulle tage en anden af ministrene til stedfortræder som statsminister, f. eks. Borgbjerg eller Hauge, som var ældre politikere end jeg, men han stode mest på mig, hvis der skulle ske noget, sagde han, og jeg kunne jo ikke officielt protestere. Jeg tror ikke, der skete noget særligt under Staunings fraværelse, jeg måtte til Kongen en gang om ugen for at berette, og der var lidt ekstra repræsentation, men ellers passede jeg mit eget arbejde. Stauning kom hjem fra Grønland den 23. september med „Hvidbjørnen“, og jeg sejlede op med „Argus“ og mødte ham i Helsingør.

De sidste dage i september 1930, da jeg havde min finanslov færdig, foretog jeg en rejse til Stockholm for at se den meget moderne udstilling, som svenskerne havde slået stort op. Jeg var jo stærkt nordisk interesseret. Udstillingens arkitektur var moderne i en fri, rationel stil, og jeg kan godt sige, at jeg var meget imponeret. Det hele betød en fornyelse af den sædvanlige udstillingsstil og blev et forbillede for os i de andre nordiske lande. Forøvrigt gæstede jeg i Stockholm min kollega, den svenske socialdemokratiske finansminister Wigfors, der oprindeligt var gymnasielærer i sprog i Skåne, men viste sig som en fremragende nationaløkonom, da han fik med statens økonomi at gøre. Også Jacob Wallenberg i Enskilda Banken besøgte jeg, han var på den tid leder af det gamle Wallenbergske dynasti.

Finansloven 1931-32

Forslaget, der blev forelagt 8. oktober 1930, var udarbejdet efter de sædvanlige linier, og udgifterne var beregnet til 311 mill. kr. Der var gode skatteindtægter, så der var et overskud på 25 mill. kr. Militærudgifterne var foreslået nedsat med nogle millioner med lovmæssigt grundlag i en særlig tekstanmærkning. Ved forelæggelsen sagde jeg om den almindelige økonomiske situation i Danmark, at den endnu var nogenlunde tilfredsstillende. Vi mærkede prisfaldet udefra, en-gros pristallet var gået ned fra 150 i september 1929 til 126 i september i år. Også detailpristallet var gået ned, men væsentligt mindre, kun ca. 8 points. Prisfaldet udefra kan gøre vore indførte råprodukter billigere, og det er kun godt, men når prisfaldet når de færdige varer, kan vi komme i vanskeligheder.

For det danske landbrugs vedkommende var de priser, vi opnåede for vore eksportvarer, ikke helt tilfredsstillende, og jeg forudså vanskelige tider for dette erhverv, hvis der ikke skete forbedringer. Jeg måtte i min tale forsvare hovedrevisorerne, der fra forskellige sider blev angrebet for at gå for hårdt frem med deres kontrol. Det var jo netop deres opgave at kontrollere. I finansministeriet havde vi måttet afskrive 15 mill. kr., som Det Kongelige Teater skyldte. Det var såkaldte „forstrækninger“, som teatret i årenes løb havde trukket på finansministeriet, men som der ikke var nogen mulighed for at betale tilbage, og som derfor nu måtte afskrives.

Finansloven fik sin sædvanlige gang gennem Rigsdagen. Landstinget indsatte de fleste af de sparede militære bevillinger igen. Der blev vedtaget en ekstra bevilling som hjælp til kommunerne på 10 mill. kr., og jeg måtte regne med nogen nedgang i skatter, så overskuddet på finansloven gik ned til ca. 4 mill. kr. i stedet for de ca. 25 mill. kr. i forslaget. Det begyndte allerede at se mørkere ud.

Jeg havde i Rigsdagen fået en bemyndigelse til at konvertere statens to dollarslån af 1921 og 1925, hvis der forelå gunstige muligheder i sommerens løb, og jeg ville helst orientere mig lidt personligt. I begyndelsen af april rejste jeg derfor til London og opholdt mig der en uges tid. Jeg besøgte Hambros Bank og Bankers Trust, men der var ikke megen opmuntring at hente. Den socialdemokratiske finansminister Petchik Lawrence var ikke i London, så jeg traf ham ikke. Der kom ingen gunstig lejlighed til konvertering i sommerens løb.

I Arbejdsorganisationens styrelse

Sidst i maj 1931 begyndte Arbejdskonferencen i Genève, og som formand for den danske delegation blev jeg indvalgt i konferencens præsidium som vicepræsident. For et par år siden havde jeg været vicepræsident i regeringsgruppen, denne gang var det altså for hele konferencen. Stillingen medførte deltagelse i adskillige præsidiemøder, og af og til måtte jeg på konferencens møder erstatte præsidenten, der hed Sokal og var repræsentant for Polen. Iøvrigt kunne jeg som sædvanligt deltage i udvalgmøderne, og jeg talte som sædvanligt ved behandlingen af generaldirektørens rapport. Jeg betragtedes vistnok som en slags uofficiel formand for de nordiske delegationer til konferencen. Vi arbejdede jo altid sammen.

Når vi havde en vis interesse i, at jeg kom ind i konferencens præsi-

dium, skyldtes det, at Danmark var kandidat ved valget til Arbejdsorganisationens styrelsesråd (Governing Body), der skulle fornyes med gyldighed for perioden 1931-34. Styrelsesrådet bestod af 24 medlemmer, 12 regeringsmedlemmer, 6 arbejdermedlemmer og 6 arbejdsgivermedlemmer, og hver gruppe valgte for sig. De 8 af regeringsgruppens 12 medlemmer var på forhånd tildelt de 8 betydeligste industrilande, og konferencens regeringsgruppe valgte derfor kun 4 medlemmer. De fire nordiske delegationer havde den aftale mellem sig, at de skulle støtte hverandre for i hver valgperiode at få valgt et medlem fra de nordiske lande, og mandatet skulle gå på skift mellem landene. I hver af de 4 valgperioder fra 1919 havde de nordiske lande haft et medlem i styrelsesrådet, først Danmark, så Finland, Norge og Sverige, og det var nu Danmarks tur igen.

Der var, som man vil forstå, stor konkurrence om de fire valgte pladser i rådet, og der måtte arbejdes underhånden, der var ingen forhandling ved selve valget. Generaldirektør Albert Thomas og jeg var gode venner, han ville gerne se Danmark valgt, og han advarede mig mod de sydamerikanske lande en dag, da vi mødtes på konferencen. De mange sydamerikanske lande havde en stor valggruppe, som de søgte at udnytte. Jeg søgte forhandling med den sydamerikanske gruppe, og vi fik en slags overenskomst om gensidig støtte. At de andre nordiske lande arbejdede ivrigt for Danmarks valg, var vi helt sikker på. Valgets dag blev den 10. juni. Kl. 15 om eftermiddagen samledes regeringsgruppens medlemmer i den store konferencesal, hvert lands to repræsentanter skrev navne på de officielle papirlapper og marcherede op på tribunen for at aflevere stemmesedlerne. Der var stor spænding, da stemmesedlerne blev læst op, og vi danskere grifede løs for at følge med i optællingen. Brasilien fik mange stemmer, Polen også og Spanien. Danmark fulgte efter, men navnlig Kina gik stærkt frem ved siden af os. Da optællingen sluttede, havde Danmark dog fået 31 stemmer, Kina 27, og Danmark blev valgt som medlem af styrelsesrådet sammen med Brasilien, Polen og Spanien. Det var landet, som valgtes, men jeg blev af regeringen udnævnt som Danmarks repræsentant, således at jeg i den 3-årige periode 1931 til 1934 var Danmarks officielle repræsentant i styrelsesrådet.

England går fra guldet

Hjemkommet fra Genève i juni 1931 havde jeg højsommeren for mig, og jeg opholdt mig en del i Hornbæk, hvor vi lejede sommerhus hvert år.

Det blev dog ingen rolig sommer. Den gode tid var forbi, og den prisnedgang udefra, som vi en tid havde haft en fordel af, ramte nu vort landbrugs eksportprodukter. Nedgangen udefra trængte ind over vort land, og vi måtte begynde at tænke på kriseforanstaltninger. Der førtes forhandlinger mellem de politiske partier, og der udarbejdedes lovforslag, som skulle forelægges i den kommende Rigsdag. For at fremskynde behandlingen af disse lovforslag blev Rigsdagen indkaldt til møde allerede i den sidste uge af september.

Inden Rigsdagen samledes, var der dog sket store ting ude i verden. Den store begivenhed var, at England i september 1931 overraskede hele verden ved at standse sin guldindløsning og nedsætte værdien af Sterling. Sådant noget sker altid om søndagen. Det var søndag den 20. september, budskabet kom. Jeg havde været på nøddetur med børnene i Ganløse Ore om eftermiddagen og forberedte mig på en hyggelig aften. Kl. 19 ringede nationalbankdirektør Rosenkrantz mig op og meddelte begivenheden, han var meget ængstelig. Det blev aftalt, at han indkaldte Nationalbankens andre direktører og de private hovedbankers direktører til et møde i hans hjem på „Søholm“. Jeg skulle så komme dér. Handelsminister Hauge var i Odense, så ham kunne vi ikke få med.

Der var megen forvirring på „Søholm“ den aften, bekymringer og forslag svirrede i luften, men nogen tilbøjelighed til kronesækning var der ikke. For at vinde tid blev man enige om at lukke Børsen mandag morgen. Vi fik forbindelse med bankinspektør Tetens, og han fik indkaldt fondsbestyrelsens medlemmer til et sent natmøde, hvor man så besluttede at lukke Børsen.

Mandag morgen den 21. var der ministermøde. Jeg berettede om mødet på „Søholm“ og holdt på, at vi skulle fastholde kroneværdien, og det var der enighed om. Vi ville se tiden an. Kl. 14.30 var jeg til møde i Nationalbanken, hvor man havde suspenderet valutannoteringerne. Der var heller ingen tilbøjelighed i Nationalbanken til at lade kroneværdien gå ned. Den næste dag, tirsdag den 22., var der atter ministermøde. Nu var der begyndt at blive uro blandt folk, og man vekslede guld i Nationalbanken for 10-kronesedler og 100-kronesedler. Kl. 14 var Hauge og jeg til møde i banken. Der var heller ingen valutannotering den dag, men man diskuterede, om Nationalbanken kunne begrænse salget, hvis der blev sat kurser. Der var allerede uddraget ca. 6 mill. kr. i guld. Man enedes om at forbyde eksport af guld, og det blev ordnet i justitsministeriet samme dag. Dagen efter, onsdag den 23., var stemningen meget roligere, guldet begyndte at vende tilbage til Nationalbanken.

Torsdag den 24. september trådte Rigsdagen sammen, som det var

bestemt tidligere, for at behandle kriselove. Socialdemokraterne havde sammenkaldt til et hovedbestyrelsesmøde om eftermiddagen efter Rigsdagens åbning. Her blev naturligvis diskuteret valuta, men ingen beslutninger blev taget. Handelsminister Hauge forhandlede i dagens løb med Nationalbanken, og kl. 21 om aftenen blev der igen møde på „Søholm“. Man kunne ikke holde aftenmøder i Nationalbankens bygning, det ville give anledning til vilde rygter i bladene. I mødet på „Søholm“ deltog Hauge og jeg fra ministeriet, fra banken deltog direktionen og nogle medlemmer af repræsentantskabet: højesteretssagfører Knudtzon, redaktør Thalbitzer og professor Axel Nielsen. Nationalbanken var indstillet på at holde kroneværdien, men ville fritages for guldindløsning, og man mente, at staten måtte optage et udenlandsk lån eller garantere for et sådant lån. Hauge og jeg holdt på, at det måtte Nationalbanken selv klare, det var jo dens pligt. Direktionen besluttede at sætte diskontoen op til 6%.

Fredag den 25. september kl. 13 skulle jeg forelægge finansloven i Folketinget. Vi havde haft ministermøde kl. 12.30, der var ved at blive uro i ministeriet, de Radikale var ved at falde fra. Jeg holdt dog fast ved mit standpunkt, og ved slutningen af min forelæggelsestale fremsatte jeg en kraftig advarsel mod uovervejede handlinger. Denne advarsel havde særlig relation til, at det radikale blad „Politiken“ var begyndt at tale om kronenedgang. Om eftermiddagen kl. 16 fik Stauning besøg af „Politikens“ to redaktører, Ove Rode og Valdemar Koppel. Man kan godt tænke sig, at Ove Rode, som i 1925 og 1926 var tilhænger af kronenedskæring, nu kunne ønske at være med i den nye situation. Stauning holdt dog stand, han var modstander af kronesænkning, måske endda mere end jeg selv var. „Socialdemokraten“s redaktør H. P. Sørensen, der kom til Stauning efter „Politikens“ folk, kunne vende hjem og skrive, at situationen ikke havde forandret sig. Nationalbanken lod sig interviewe offentligt i „Berlingske Tidende“ og erklærede sin faste vilje til at holde guldpariteten.

Næste dag, den 26. september, var det Kongens fødselsdag, og regeringens medlemmer var på Amalienborg for at gratulere, men valutapolitik blev der ikke talt med Kongen om på denne dag. Desmere blev der det i Rigsdagen, som holdt møder, skønt det var lørdag. Regeringen havde forelagt sine kriseforslag den foregående dag, nu skulle Venstre og de Konservative hver for sig forelægge deres kriseforslag. Begge ordførere, Madsen-Mygdal og Christmas Møller, talte om kronespørgsmålet, men ingen af dem tog klare standpunkter. Jeg havde kriseforhandlinger med ledende Radikale, Zahle, Dahlgaard og Niels Frederiksen, om efter-

middagen, og jeg gik hjem lørdag aften med tanker om, at det ville blive vanskeligt at holde mit kronestandpunkt i næste uge.

Så skete der imidlertid det næste dag, søndag den 27. september, at der kom meddelelse fra Stockholm om, at man i Sverige og Norge havde besluttet at gå fra guldret. Mens man tidligere på ugen havde været indstillet på at fastholde kroneværdien, var man nu gået over til at ville følge Sterling og ophæve guldindløsning. Den besked fik jeg af handelsminister Hauge kl. 21 søndag aften, og efter dette var jeg ikke i tvivl om, at vi burde følge de andre nordiske lande, så der var mulighed for at holde samme møntværdi i Norden. Nationalbanken så på det på samme måde og sendte allerede samme aften en skrivelse til handelsministeren med en redegørelse for den nye indstilling, der altså gik ud på at ned sætte kroneværdien og følge den nye Sterlingkurs.

Næste dag, mandag den 28. september, blev en travl dag. Ministerier, Rigsdag og Nationalbank var som myretuer. Kl. 9 begyndte ministermøderne, og kl. 10 var der forhandlinger med Nationalbanken. Tidligt på dagen blev partiformændene for de fire Rigsdagspartier draget ind i forhandlingerne, der skulle jo opnå enighed om fremgangsmåden i Rigsdagen. Kl. 17 var Hauge og jeg igen til møde i Nationalbanken. Vi kunne jo ikke fritage banken for guldindløsning uden betingelser, og Hauge havde derfor sat ind i loven om fritagelse for guldindløsning, at Nationalbanken i sin valutapolitik skulle rette sig efter „påbud“ fra den kongelige bankkommissær (det var handelsministeren), og at banken skulle afgive sin fortjeneste ved fritagelse for guldindløsning til staten. Det var Nationalbanken ikke tilfreds med, navnlig ikke med „påbudet“, og efter lange forhandlinger blev det til, at banken skulle handle „i overensstemmelse“ med den kongelige bankkommissær.

Der blev holdt mange gruppemøder i Rigsdagen i aftenens løb, og partiformændene måtte tilkaldes flere gange til forhandling med regeringen, sidste gang kl. 23.30, efter at Hauge og jeg havde været i Nationalbanken til forhandling kl. 22. Ved midnatstid var der enighed mellem partierne om, hvorledes sagen skulle ordnes, men Nationalbanken var endnu ikke klar. Det var direktionen, vi havde forhandlet med, men den skulle have repræsentantskabets samtykke. Repræsentantskabet blev indkaldt til møde kl. 1.00 nat, her forhandlede man så til kl. 3.00 tirsdag morgen, før man kunne give tilslutning. Repræsentantskabets tilbøjelighed til at betragte Nationalbanken alene med aktionærøjne var ikke forandret. Den stakkels handelsminister måtte som kongelig bankkommissær deltage i Nationalbankens sene og langvarige nattemøde.

Var mandagen lang og besværlig, så var tirsdagen den 29. september,

da den officielle beslutning blev taget, til gengæld fredelig. Kl. 9.30 om morgenen tog Folketingets møde sin begyndelse, handelsministeren forelagde lovforslaget, og der blev kun sagt få ord fra ordførernes side, enighed var jo opnået den foregående nat. Inden klokken slog 10 på Rigsdagens mekaniske ure, havde lovforslaget passeret sine 3 behandlinger i Folketinget, og inden den næste halve times forløb var det færdigbehandlet i Landstinget. Vi havde forladt guldstandarden og bundet os til Sterling. Sterling nåede snart sin tidligere kurs 18,16 på Københavns børs, men dollar og de andre guldvalutaer svingede i Danmark i samme takt som på Londons børs. Sterling havde endnu ikke fundet et fast leje i forhold til dollars. Nationalbankens direktion havde om tirsdagen besluttet at sætte diskontoen op til 8%, men jeg fik dem dog til at blive ved de 6%.

Kriselove

Den Rigsdag, der begyndte den 24. september 1931, varede helt til den 22. september 1932, og det blev forhandlinger om kriselove, som optog den meste tid. Kronens sænkning til Sterling-niveau var ikke nogen krisehjælp, det var en foranstaltning for at undgå endnu lavere priser for vore landbrugsvarer i England, men det gav ikke bedre forhold end før. Man måtte snarere sige, at den nye ordning forværrede landbrugets økonomi, da foderstoffer, som købtes i udlandet, blev dyrere, fordi den danske krone var blevet mindre værd. Også råvarer til industrien blev dyrere.

Da jeg den 25. september havde forelagt finanslovforslaget for 1932-33, var jeg klar over, at både indeværende finansår og det næste ville blive meget vanskelige at komme igennem finansielt. Skatteindtægterne ville blive nedadgående på grund af den almindelige nedgang i økonomien. Jeg havde derfor presset udgifterne endnu stærkere ned end tidligere ved forhandlinger med de andre ministre, og jeg havde atter anvendt 10% nedskrivning over for alle ikke lovbundne udgifter. På den måde var jeg nået ned til et udgiftsbeløb på 290 mill. kr., heri var indregnet nedsættelse af 10 mill. kr. på de militære budgetter. Disse udgifter blev senere sat noget op, og der kom en del andre udgifter til, men ved nye „besparelser“ til 3. behandling i Folketinget fik jeg dog holdt det samlede udgiftsbudget under 300 mill. kr., og der var regnet med et overskud på ca. 15 mill. kr. Jeg må sige, at Rigsdagen ikke godvilligt gik med til alle mine besparelser, der var ikke så lidt kritik, og nogle af mine forslag blev ikke gennemført.

Det var dog ikke finansloven, som beherskede denne rigsdagssamling, det var kriselovene. Regeringen havde forelagt sine kriselove i begyndelsen af samlingen i september, og Venstre og de Konservative havde også fremsat deres forslag. Der blev ingen egentlig 1. behandling af forslagene, der blev straks nedsat udvalg, og allerede i oktober kom der overraskende hurtigt et forlig i stand mellem regeringspartierne og de Konservative, medens Venstre ikke var med. I udvalgsbetænkningen klagede Venstre over, at der var ført forhandlinger uden om udvalget – ja, sådan noget sker i politik! Forliget gik ud på, at der skulle ydes noget over 30 mill. kr. til landbruget og ca. 3 mill. kr. til amtsrådene. Fordelingen af pengene var ikke min opgave, men det var fremskaffelsen af pengene. Jeg måtte holde på, at beløbet fremskaffedes ved direkte skatter, medens de Konservative holdt på indirekte skatter. Resultatet blev et femte kvartals indkomstskat, nogen forhøjelse af formueskatten, og dernæst indirekte skatter på øl, benzin o. s. v. Mærkeligt var det, at de Konservative gik med til 2–3 mill. kr. besparelse på militærudgifterne. Hvor snørklet og indviklet det kunne være at opnå enighed om dækningslovene, viser følgende sammenstilling af det endelige resultat:

Forhøjelse af indkomstskatten	17,2 mill. kr.
Forhøjelse af formueskatten	2,0 „ „
Tillægsafgift på øl	3,7 „ „
Tillægsafgift på benzin	6,0 „ „
Tillægsafgift på silke	1,0 „ „
Tillægsafgift på æbler og pærer	1,5 „ „
Nedsættelse af militærudgifter	2,3 „ „
	33,7 mill. kr.

Det kan være vanskeligt for nutiden at forstå den hårde kamp, som førtes på den tid om direkte eller indirekte skatter. Men sådan var det nu en gang. Traditioner fra tidligere tider spillede en stor rolle. Socialdemokrater og ikke mindst Radikale måtte lade sig tvinge til at gå med til indirekte skatter og afgifter.

Beslutningen om at følge Sterling for den danske kroneværdi havde ikke skabt ro om den danske valuta. Navnlig i visse landbrugskredse var der agitation for, at kronen skulle sættes endnu længere ned. Det var der naturligvis modstand imod fra regeringens side og ligeledes fra mange befolkningskredse, ikke mindst arbejder- og industrikredse. For at holde

orden på den fra udlandet indtjente valuta og for at få den bedst mulige fordeling af valutaen til indkøb udefra, blev der i januar 1932 gennemført en særlig lov. Hjemførsel og salg af fremmed valuta blev påbudt, og attester for indførsel skulle udstedes af et valutakontor i Nationalbanken. Dette valutakontor blev oprindelsen til den senere store valutacentral, som vi i en meget lang årrække måtte opretholde.

Det var handelsminister Hauge, som gennemførte denne lov i Rigsdagen. I det hele var hans arbejde med valutaproblemerne og med Nationalbankens forhold i rigsdagssamlingen 1931-32 meget omfattende og byrdefuldt, men hans store arbejdssevne og dygtighed hjalp ham over vanskelighederne. Stauning arbejdede også under stærkt pres, og midt i februar, netop da vi i regeringen arbejdede med forslag til nye kriselove, måtte han lade sig indlægge på Kommunehospitalet for en hjertelidelse, og jeg måtte overtage statsministeriet og ledelsen i nogle uger.

Ved forelæggelsen i Folketinget af tillægsbevillingsloven i februar 1932 benyttede jeg lejligheden til at fremdrage agitationen imod kroneværdien, og jeg advarede stærkt imod en yderligere nedsættelse. Jeg gjorde opmærksom på, at priserne for vor indførsel udefra ville stige ved en kronenedgang, og de fleste af vore råstoffer måtte vi netop indføre fra udlandet. Jeg gjorde endvidere opmærksom på det farlige i at gøre Danmark til et land, som udefra blev betragtet som et dumping-land for vore udførselsprodukter. Under behandlingen af tillægsbevillingsloven nogle dage senere tog den konservative ordfører Korsgaard sagen op og holdt en tale, der i hovedsagen sluttede sig til mit standpunkt. Venstrepartiet ville overhovedet ikke ind i en debat om kronen på dette tidspunkt, Neergaard nøjedes med at sige, at det måtte man hellere debattere senere. Man mærkede optræk til en politisk valutakamp.

Den kriseordning for landbruget, som blev gennemført i oktober 1931 af regeringspartierne og de Konservative, viste sig ikke at være tilstrækkelig. Der var ikke pengemidler nok, og derfor arbejdede vi i regeringen på en udvidelse. Arbejdsløsheden var stigende, og der måtte også skaffes nye midler til arbejdsløshedshjælp. Underhånden forhandlede der mellem regeringen og de ledende Konservative om et nyt forlig. Jeg forhandlede med Christmas Møller og Korsgaard. De Konservative var dog meget forsigtige, der havde været en del kritik inden for partiet af forliget i oktober 1931. Regeringen arbejdede dog videre, og jeg havde også mine planer om dækning af udgifterne. Da jeg den 2. marts fik at vide, at de Konservative ikke turde forhandle, før kriselovene var forelagt i Rigsdagen, fik jeg i hast et ministermøde sammenkaldt, hvor jeg fik til-

slutning til mine dækningsplaner, og den 4. marts blev de nye kriselove fremsat i Folketinget. Der skulle ydes 18 mill. kr. til landbruget og 17 mill. kr. til hjælp for arbejdsløse, altså ialt 35 mill. kr., og til dækning foreslog jeg forskellige direkte skatter til 23 mill. kr. og 12 mill. kr. i indirekte afgifter. Forholdet mellem direkte og indirekte skatter blev der atter politisk spil om.

Ved behandlingen i Folketinget af kriselovene gik Venstre helt imod, de Konservative var mildere stemt, men forholdt sig afventende. Jeg regnede stadig med, at der var mulighed for et forlig med de Konservative, men forhandlingerne trak ud. Et sidste forsøg blev gjort den 18. marts om eftermiddagen, vi sad i møde fra kl. 16 til kl. 18, men kom ikke længere. Stauning var rejst til Stockholm i et eller andet ærinde, og det var mig, der ledede forhandlingerne. Kl. 20 begyndte vi igen i et snævert udvalg, fra regeringspartierne havde jeg med mig folketingsmand Fisker (Socialdemokratiet) og folketingsmand Niels Frederiksen (Radikale), de konservative deltagere var Christmas Møller, folketingsmand Fibiger og landstingsmand Ellinger. Det syntes at „glide“, som man siger i politik, vi tilkaldte en kort tid socialminister Steincke for at tale om hans arbejdsløshedshjælp. Da vi sluttede kl. 23 troede vi, at forliget var i orden, men de Konservative skulle endnu en gang overveje nogle punkter i arbejdsløshedsloven. Næste dag ved middagstid fik jeg meddelelse om, at de Konservative stillede nye krav. Der blev holdt nye møder, og de Konservative holdt partimøder, men kl. 18, da vi igen forhandlede med Christmas Møller og Korsgaard, bristede forhandlingerne.

Nu skulle der efter de sædvanlige regler afgives betænkning fra udvalget til 2. behandling af lovforslagene i Folketinget. Den følgende dag, det var søndag den 20. marts (Palmesøndag) mødtes jeg i Rigsdagen med de to socialdemokratiske ordførere, Olufson og Fisker, for at drøfte betænkningen. Jeg var blevet betænkelig ved situationen, kriselovene kunne ganske vist vedtages i Folketinget, men derefter ville de gå til Landstinget, og jeg mente ikke, at der var håb om et rimeligt forlig her. Forslagene ville sandsynligvis blive forkastede, og hvad så? Jeg havde derfor fået den idé, at man efter 2. behandling skulle standse forslagene og lade dem ligge i Folketinget foreløbigt.

Denne noget ekstraordinære fremgangsmåde forelagde jeg nu for de to ordførere, og de var ikke længe om at give mig ret. Der skulle dog ikke antydes noget herom i betænkningen, det skulle være en overraskelse for Folketinget, et slags chok. Jeg talte med landbrugsminister Bording om sagen og fik ham med. Om mandagen kom Stauning hjem fra Stockholm, og jeg opsøgte ham straks. Det var ikke svært at overtale ham, han

var altid interesseret i lidt politisk dramatik, og i et ministermøde kl. 16 blev der givet tilslutning, selv om en del af ministrene syntes, at det var en mærkelig måde at lave kriselove på. Om eftermiddagen kom folketingsmand Korsgaard til mig og talte om nye forhandlinger, men jeg afviste ham blødt og forsigtigt.

To dage efter kom kriselovene til 2. behandling i Folketinget. Det blev en forholdsvis kort forhandling, Venstre og Konservative regnede jo med, at hovedslaget skulle stå ved 3. behandling af forslagene. Men der blev ingen 3. behandling, og der blev intet hovedslag. Da afstemningen var endt, stod statsminister Stauning frem og udtalte, at de to oppositionspartiets stilling viste, at der ville være flertal imod lovene i Landstinget. Under disse forhold ønskede ministeriet, at lovforslagene forblev i Folketinget, han opfordrede derfor udvalget til fortsat at overveje lovene, og han anmodede Folketingets formand om indtil videre ikke at sætte forslagene på tingets dagsorden. Folketingets formand var naturligvis orienteret i forvejen. Staunings erklæring kom som et chok for de fleste af Folketingets medlemmer, men ingen sagde noget, og mødet var forbi.

Ingen ville dog have troet, at der skulle gå så lang tid mellem 2. og 3. behandling, som tilfældet blev, der gik hele 3 måneder. I maj blev der dog indledt nye forhandlinger, og nu var Venstrepartiet også med, O. Krag havde erstattet Madsen-Mygdal som ordfører. Til sidst opnåedes der enighed mellem alle 4 partier, og den 21. juni fandt 3. behandling af kriselovene sted i Folketinget. Der blev ændret noget på fordelingen af tilskud til landbruget, og min dækningsplan blev også ændret, der blev flere indirekte afgifter, bl. a. satte vi kaffetolden op fra 17 øre til 67 øre på kg, hvad der dengang vakte megen opsigt og megen forargelse.

I Genève

Som nævnt blev Danmark efter en hård kamp valgt til medlem af styrelsesrådet i Arbejdsorganisationen ved konferencen i 1931. Af regeringen blev jeg derefter valgt som Danmarks repræsentant ved møderne. Det første møde fandt sted i oktober 1931, og her var der separat møde for regeringsgruppens medlemmer den 10. oktober til drøftelse af præsidentstillingen i rådet. Den tidligere præsident, franskmænd Arthur Fontaine, var død, og en ny præsident skulle vælges. Fontaine havde været præsident i alle årene, siden Arbejdsorganisationen i 1919 blev oprettet. Som en af dem, der havde haft mest med organisationens oprettelse at gøre, var han stadig blevet genvalgt. Nu kom man ind på, at der skulle

skiftes præsident hvert år, og da valgperioden for rådets medlemmer var 3 år, opstillede man den ordning, at præsidenten for det første år af valgperioden skulle tilhøre et af de europæiske store industrilande, næste år et af de ikke-europæiske store industrilande og det sidste år et af de fire på konferencen valgte mindre lande. Da Danmark hørte til den sidste gruppe, blev der nu en mulighed for, at jeg kunne vælges til præsident for rådet det tredje år, og således skete det også senere. Til første års præsident valgtes nu den belgiske professor Mahaim.

Det næste rådsmøde blev holdt i januar 1932. Arbejdsløsheden i Europa var stigende, og generaldirektør Albert Thomas lagde meget kraftigt op til en resolution, som skulle forelægges den næste Arbejdskonference. Af hensyn til arbejdsløsheden blev denne konference fremskyndet og fastsat allerede til april. På rejsen hjem fra Genève standsede jeg op i Bern for at skaffe mig underretning om pengeforholdene i Svejts. I Bern sad dengang som dansk gesandt Grev Schack fra Schackenborg, jeg kendte ham fra Universitetet i København som nationaløkonom, og vi fik fremskaffet en del interne oplysninger om kapitalmarkedet i Svejts. Mens jeg var i Bern aflagde jeg visit hos den svejtsiske udenrigsminister Motta, som jeg tidligere havde mødt i Genève, og som var en god ven af P. Munch. Jeg tænkte eventuelt at bruge ham senere ved pengeforhandlinger.

I april måned måtte jeg igen til Genève. Mødet i styrelsesrådet begyndte den 6. april, og den årlige Arbejdskonference begyndte den 11. april. Albert Thomas fik et nogenlunde tilfredsstillende resultat ud af sit arbejde, idet der på konferencen blev vedtaget en resolution med opfordring til alle stater om at modvirke arbejdsløsheden ved igangsættelse af offentlige arbejder. Resolutionen blev officielt stillet af konferencens arbejdergruppe, men med nogle ændringer vandt den også tilslutning i arbejdsgivergruppen, og de fleste medlemmer af konferencens regeringsgruppe stemte for resolutionen. Under den almindelige generaldebat på Arbejdskonferencen havde jeg lejlighed til at udtale mig om arbejdsløshedsspørgsmålet og på den måde støtte vedtagelsen af resolutionen. I øvrigt foreslog jeg en rationalisering af konferencens arbejdsmetoder, som jeg mente på forskellig måde kunne forbedres. Det blev af betydning senere.

På samme tid som Arbejdskonferencen holdt møde i Genève, blev der holdt afrustningskonference i Folkeforbundet, og her var udenrigsminister P. Munch til stede som leder af den danske delegation. Jeg havde ofte forhandlinger med P. Munch under vort ophold i Genève, selv om vi havde hver sit arbejdsområde. Ved en middag, som han gav for sine

udenlandske afrustningsvenner, mødte jeg bl. a. Litvinof (Sovjetrusland), Benes (Tjekkoslaviet), Colban (Norge) og en ung englænder ved navn Baker, som Munch mente var en fremtidspolitiker.

Den internationale Arbejdskonference i Genève varede til slutningen af april, og jeg rejste hjem, men kun få dage efter blev der udsendt et sørgeligt budskab: Albert Thomas var afgået ved døden. Umiddelbart efter konferencens slutning var Albert Thomas rejst til Paris, og den 8. maj fandt man ham død i en lille fortovsrestaurant, hvor han var søgt ind efter et hjerteanfald. Det var et stort tab for den internationale Arbejdsorganisation. Med ukuelig energi og en dynamisk arbejdssevne havde Albert Thomas drevet denne sociale institution frem til en anset plads i det internationale arbejde. Albert Thomas og jeg var gode venner, vi mødtes altid i hjertelighed, når jeg kom til møderne, og han var interesseret i Danmark, som han også besøgte flere gange. Da budskabet om Albert Thomas' død nåede til København, blev jeg af den københavnske presse anmodet om at fremsætte udtalelser om Albert Thomas og hans virksomhed.

Den 7. juni offentliggjorde Ritzaus Bureau et telegram fra Genève, hvori det meddeltes, at der var tale om at vælge mig til generaldirektør for Arbejdsorganisationen som Albert Thomas' efterfølger. Bladene i København skrev meget nydeligt om det, men jeg sagde, at jeg ikke havde nogen lyst til at forlade landet og min virksomhed her, selv om der var tale om en stor international stilling. Selv anede jeg ikke, hvorfra rygterne stammede, jeg havde vel nok gennem min mangeårige deltagelse i Arbejdsorganisationens møder vundet en vis anerkendelse i de forskellige grupper. Det viste sig senere, at arbejderbladene „Vorwärts“ i Berlin og „Daily Herald“ i London vistnok havde været de første til at fremsætte tankerne, der altså måtte antages at stamme fra arbejdergruppen i styrelsesrådet.

Men en efterfølger skulle jo vælges, og der blev indkaldt til møde i styrelsesrådet den 30. juni 1932. Om formiddagen blev der holdt en stor mindehøjtidelighed for Albert Thomas i Victoria Hall, det store koncertlokale i Genève. Om eftermiddagen var der møde i regeringsgruppen. Her erklærede jeg, at jeg ikke var kandidat til stillingen som generaldirektør. Der var mest stemning for englænderen Harold Butler, som siden 1919 havde været vicedirektør. Næste dag var der fuldt råds-møde, hvor afgørelsen skulle træffes. Arbejdergruppen foreslog udsættelse af valget, de var fornærmede over, at englænderne havde arbejdet diplomatisk for Butler i regeringerne, men ikke havde tænkt på henvendelse til arbejdergruppen. Udsættelsen blev forkastet, og Butler blev valgt med

Bramsnæs på talerstolen ved en Arbejdskonference i Genève.

21 stemmer, 12 regeringsmedlemmer, 6 arbejdsgivermedlemmer og 3 arbejdere, deriblandt den svenske arbejderrepræsentant Johansson. Den franske arbejderrepræsentant Leon Jouhaux var rasende, det blev senere sagt, at han selv ville have været generaldirektør. Butler blev en udmærket generaldirektør, men Albert Thomas' dynamik havde han ikke.

Efter rådsmødet i Genève kunne jeg være rejst hjem, men jeg skulle til interparlamentarisk Unionsmøde i Genève i løbet af fjorten dage, og jeg tog derfor til Aix-les-Bains i Savoyen. Jeg trængte til en hviletid. I Aix-les-Bains gik jeg så i et par uger og tog bade og drak vand. Savoyen er et dejligt fransk landskab, og jeg havde megen glæde af mit ophold der.

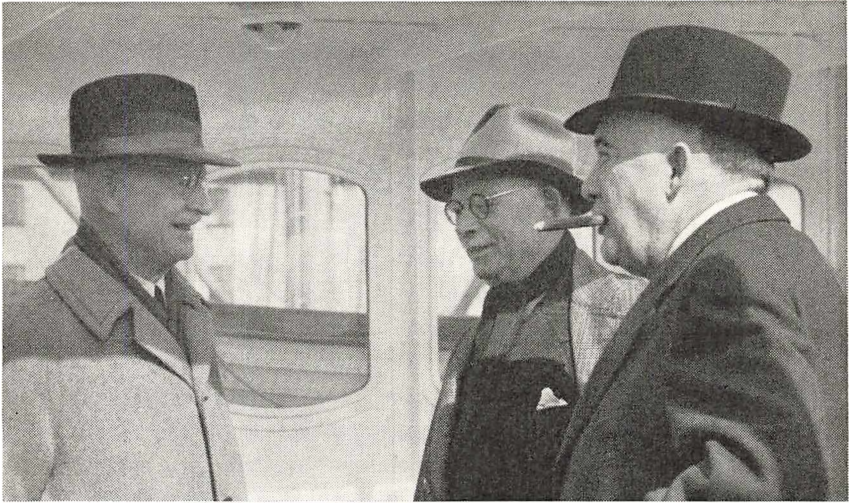
Da jeg kom tilbage til Genève, var der stadig afrustningskonference, og jeg opsøgte P. Munch. Han skulle rejse hjem til Grønlandsforhand-

linger og bad mig overtage ledelsen af den danske delegation på afrustningskonferencen. Dette gik jeg ind på, og jeg måtte så lede de danske delegationsmøder ved denne konference, heldigvis var der ikke lang tid tilbage. Jeg deltog også i en del af afrustningskonferencens officielle møder, hvor vi vedtog en hel del resolutioner og hørte taler bl. a. af den engelske udenrigsminister John Simon og den franske ministerpræsident Herriot. Det var interessant, men det var ikke let at passe to konferencer.

På den interparlamentariske Konference skulle jeg efter aftale holde en tale om „Politik og økonomi i Europa“. I Aix-les-Bains havde jeg udarbejdet en lang fransk tale, og jeg fik ordet straks efter generalsekretær Lange, da han havde aflagt beretning på konferencens første dag. Jeg skal ikke nævne noget om indholdet af min tale, da det i høj grad var tidsbestemt både med hensyn til den øjeblikkelige politiske situation i Europa og den aktuelle økonomi, men generalsekretær Lange var tilfreds med den. Han så også liberalt på tingene.

Næste dag blev der stor ballade på den interparlamentariske Konference. Franskmanden Renaudel, der var socialdemokrat, havde i sin tale sagt noget ondt om de italienske fascister. Mærkeligt nok var der en hel del til stede, og de begyndte at hyle op og styrtede hen imod talerstolen og ville overfalde Renaudel. Han måtte standse sin tale, men der blev ingen ørenlyd mere. Mødets præsident den dag, svenskeren Hallin, søgte forgæves at kalde forsamlingen til orden, da det ikke virkede, hævdede han mødet, og en kreds af gode venner måtte dække Renaudel for de rasende fascister. Møderne havde hidtil været holdt på Universitetet i Genève, men efter dette uhyggelige optrin nægtede Universitetet at fortsætte, man ville ikke finde sig i uorden og slagsmål, og møderne måtte forlægges til en almindelig forsamlingsal i byen.

På afrustningskonferencen havde jeg mødt folk hjemmefra, bl. a. admiral Rechnitzer og direktør Steemann fra de militære ministerier, sekretær Hvass fra udenrigsministeriet, folketingsmand Alsing Andersen og landstingsmand Stensballe. Vi spiste ofte middag sammen på en af Genèves hyggelige små restauranter. P. Munch gik aldrig på beværtning, han blev på sit hotel. På hjemrejsen til Danmark tog jeg atter over Bern. Jeg ville træffe præsidenten for den svejtsiske Nationalbank, professor Bachmann, og jeg fik udenrigsminister Motta til at introducere mig for at komme pænt ind ad døren. Bachmann var flink og elskværdig, men gav mig ikke mange forhåbninger om et lån i Svejts. Det hastede jo heller ikke, men på den anden side regnede jeg med, at Danmark inden altfor længe måtte optage et udenlandsk lån. Vi betalte jo hvert år af på den udenlandske gæld, som vi havde.

På prøvesejlads i Øresund (Forenede Dampskibsselskab).

Fra venstre: Ingeniør Knud Højgaard, finansminister Bramsnæs, direktør Jørgen Klerk.

Landstingsvalg og folketingsvalg

Rigsdagen blev holdt inde hele sommeren 1932 og hjemsendtes først en uges tid, før den igen samledes i begyndelsen af oktober. Valutaspørgsmålet gav stadig anledning til politisk uro. Rigsdagens beslutning i efteråret 1931 om at lade kroneværdien følge Sterling blev ikke respekteret. Fra Venstres side kritiserede man stærkt, at der var pligt til at sælge indtjent valuta til den fastsatte kurs. Man krævede afleveringspligten ophævet og mente, at der derved ville fremkomme en højere Sterlingkurs og en lavere kroneværdi. Loven om Nationalbankens fritagelse for indløsning med guld blev nu vedtaget for korte tidsrum, og ved den sidste fornyelse i maj 1932, der kun gjaldt til udgangen af oktober, blev der af Venstre og Konservative krævet indsat en bestemmelse om, at afleveringspligt for valuta skulle ophæves inden udgangen af august. Jeg havde tilrådt at gå ind på dette forlig i maj måned, men Stauning havde været meget imod, da han var absolut modstander af en lavere kroneværdi.

Mit standpunkt var, at der ikke ville ske noget ved afleveringspligtens ophævelse. Landmændene ville normalt ikke kunne holde deres Sterling valuta tilbage, de havde brug for danske kroner og måtte derfor sælge

snarest. Da tiden nærmede sig, holdt jeg efter opfordring af radiorådet en radiotale den 24. august, hvor jeg gik stærkt imod kronesænkning. Jeg påviste, at der ikke kunne opnås nogen national fordel ved nedskæring af kroneværdien, fik vi flere kroner for vor Sterling valuta ved en nedsat kroneværdi, måtte vi til gengæld betale flere danske kroner for de varer, vi skulle indføre, råstoffer o. s. v., og der ville komme prisstigning herhjemme, som ikke mindst arbejderne ville komme til at betale. Jeg advarede imod at holde fremmed valuta tilbage og betegnede eventuelle forsøg som skadelige for landets økonomi. Som finansminister måtte jeg være den, der stærkest tog kampen op.

Når kronespørgsmålet var så stærkt fremme i den politiske debat i sommeren 1932, skyldtes det ikke mindst, at der skulle være Landstingsvalg i september. Halvdelen af Landstingets medlemstal skulle fornyes i de 3 landstingskredse: Hovedstaden, Fyn og Nordjylland. Valgmandsvalget var fastsat til den 6. september, men valg møder blev holdt hele sommeren. Jeg frygtede ikke et valg på kronespørgsmålet, og Stauning var af samme mening, så den socialdemokratiske valgkamp blev lagt stærkt op imod Venstre, der angreb regeringen på dette spørgsmål. De Radikales valgkamp fulgte samme linie, men de havde noget vanskeligere ved at klare sig over for Venstres angreb på regeringens kronepolitik. De Konservative var imod kronenedskæring, men ville som altid have mere told.

Det viste sig, at min vurdering af befolkningens indstilling til kronepolitikken havde været rigtig. Ved valgmandsvalget gik de Konservative og Socialdemokraterne frem, mens Venstre og de Radikale gik tilbage. Ved mandatfordelingen til Landstinget måtte de Radikale afgive et mandat til de Konservative, men trods betydelig fremgang i stemmetal opnåede Socialdemokraterne ikke noget nyt mandat i nogen af Landstingskredsene.

Da jeg så resultaterne fra valgmandsvalget blev jeg klar over, at jeg ville arbejde for et valg til Folketinget snarest, og allerede i et ministermøde næste dag bragte jeg spørgsmålet frem. Valgperioden for Folketinget udløb i april 1933, men jeg mente det klogere at tage valget nu. Der var en del betænkelighed i ministermødet, men man enedes dog om at optage en forhandling med partistyrrelserne i den socialdemokratiske og den radikale rigsdagsgruppe. Allerede samme eftermiddag forhandlede Stauning og jeg med den socialdemokratiske rigsdagsgruppes styrelse. Det viste sig dog, at der her ikke var nogen stemning for at fremskynde folketingsvalget, og sagen blev liggende foreløbigt. Jeg ved ikke, om der

overhovedet blev talt med de Radikale på det tidspunkt. Jeg opgav dog ikke tanken og påvirkede Stauning senere, og resultatet blev da også, at vi fik efterårvalg.

Mit finanslovsforslag for 1933–34 skulle forelægges ved Rigsdagens sammentræden i oktober, og udarbejdelsen var i fuld gang. Jeg måtte budgettere et stort underskud på driften af statsbanerne og en betydelig nedgang i skatteindtægten, men forslaget udgifter blev holdt nede på omkring 300 mill. kr., og der var et lille overskud. En udgift, hvis størrelse jeg ikke kunne beregne, var ikke medtaget, nemlig det kurstab, som jeg vidste ville komme ved betalingen af renter og afdrag på vore dollarlån. Da vi fulgte Sterling, og da Sterlings internationale værdi endnu ikke var fastlagt, var det umuligt at fastsætte beløbets størrelse på dette tidspunkt, og det redegjorde jeg nærmere for, da jeg forelagde finanslovsforslaget i Folketinget. Jeg regnede vel dengang med nogle få millioner kroner, jeg kunne jo ikke have nogen anelse om, at det på grund af senere begivenheder (kronenedskæringen ved Kanslergadeforliget i januar 1933) blev op imod 20 mill. kr.

Finansloven blev fremsat i Folketinget den 5. oktober 1932, dagen efter Rigsdagens sammentræden, men finanslovsbehandlingen kom ikke til at spille nogen rolle i efterårets politik. Første behandling foregik først i december og varede kun nogle få dage. Det blev valutaspørgsmålet, som førte til folketingsvalg i november 1932.

Den gældende valutalov, som fritog Nationalbanken for guldindløsning, og som indeholdt regler om valutaattester ved import af varer, udløb med udgangen af oktober 1932, og den måtte naturligvis fornyes på en eller anden måde (pligten til at aflevere fremmed valuta var som nævnt ophævet fra 31. august). Handelsminister Hauge fremsatte forslag til fornyelse af loven i begyndelsen af oktober, og forslaget kom straks til behandling i Folketinget. Det indeholdt adskillige bemyndigelser for handelsministeren, som oppositionen ikke var tilfreds med, og det viste sig umuligt for regeringen at få et rimeligt forlig med de to oppositionspartier, Venstre og de Konservative, eller med et af dem, som det var sket nogle gange tidligere. For mit personlige vedkommende var jeg ikke den, der særligt tilskyndede til forlig, og det gjorde Stauning heller ikke. Han var nu også nået til den overbevisning, at der skulle være valg. Handelsministerens forslag blev vedtaget i Folketinget med Socialdemokraternes og de Radikales stemmer, men det blev forkastet i Landstinget den 27. oktober af Venstre og de Konservative. Allerede samme dag tog Stauning ekstraordinært ordet i Folketinget og fremsatte erklæring om udskrivning af folketingsvalg til den 16. november.

Nu stod Rigsdagen og regeringen altså i den situation, jeg havde ønsket. Kampen for kronens værdi måtte tages op nu ved valget til Folketinget, og den socialdemokratiske valgkamp blev lagt op helt efter denne linie, ligesom ved det tidligere Landstingsvalg.

Valget den 16. november 1932 blev en sejr for regeringens kronepolitik. Socialdemokraterne gik stærkt frem i stemmetal og fik et nyt mandat, og de Konservative vandt 3 mandater tilbage af dem, de tabte i 1929. Venstre mistede 5 mandater og de Radikale 2 mandater (husmændene begyndte at vakle i kronespørgsmålet). De Konservative havde holdt på kroneværdien, men de ville afskaffe valutaregulering og have told i stedet. (For første gang blev to kommunister valgt ind i Folketinget, og Retsforbundet fik et nyt mandat).

Stauning kunne kun være tilfreds med valgets resultat, det var en sejr for hans kronepolitik, og det lå helt på min linie. Der blev nu ved enighed mellem Rigsdagens fire gamle partier vedtaget en ny valutalov, der var noget mindre vidtgående med hensyn til handelsministerens beføjelser end det tidligere forslag, og jeg regnede nu med, at den egentlige kronenedskæringspolitik var afvist. Selvfølgelig måtte der skaffes fortsat krisehjælp til landbruget og fortsat hjælp til arbejdsløse, det var der enighed om i alle partier, og opgaven var nu at finde de former herfor, som man kunne enes om.

Stauning havde også så megen sindsro efter valget, at han fik skaffet sig en ny forsvarsminister. Allerede dagen efter valget talte Stauning med mig om, at Laust Rasmussen burde afløses som forsvarsminister. Vi var sammen til en middag, som forlagsboghandler Chr. Erichsen afholdt i anledning af valgsejren. Stauning var ikke helt tilfreds med Laust Rasmussens afrustningspropaganda, og jeg mente, at han lod embedsmændene, navnlig i marineministeriet, have for frit spil med bevillingerne. Vi var enige om, at Folketingets formand, H. P. Hansen fra Slagelse, ville være den bedste mand som ny minister, og hvis han ikke ville, kunne der være tale om redaktør Hans Nielsen, den socialdemokratiske ordfører i Folketinget. Hans Nielsen ville meget gerne, det kunne der ikke være nogen tvivl om. Han kom ud til mig på Kronprinsensvej søndag den 20. november og ville have mig til at tale med Stauning. Jeg sagde, at Stauning måtte bestemme selv, og da H. P. Hansen den næste dag sagde ja, blev det ham, der gik ind som ny forsvarsminister.

Handelsforhandlinger i England

Jeg fik iøvrigt en helt ny opgave i december 1932, jeg blev af regeringen valgt til at lede de danske handelsforhandlinger med England. Storbritannien havde indledt en helt ny handelspolitik med told og restriktioner på landbrugsvarer til fordel for Dominions-landene Canada, Australien og New Zealand. Danmark måtte føle sig stærkt truet, og det var aftalt, at der skulle føres officielle forhandlinger for at opnå en overenskomst mellem landene.

Det havde vel været det naturligeste, at udenrigsministeren selv havde ledet disse forhandlinger, men P. Munch ville absolut have mig til det. Jeg deltog i den korte første behandling af finanslovsforslaget i december og rejste derefter til London, hvor P. Munch netop havde åbnet forhandlingerne. Han rejste hjem umiddelbart efter, og jeg overtog nu ledelsen. Erhvervenes folk var med i London som deltagere i den danske delegation. Fra Industrirådet direktør Overgaard, fra Grosserer-Societetet grosserer Ernst Meyer, fra Landbrugsrådet landstingsmand Hauch og fra skibsfarten direktør A. O. Andersen. Udenrigsministeriet havde naturligvis mobiliseret sine embedsmænd, og erhvervenes folk havde deres konterchefer og sekretærer med. De to englændere, som ledede forhandlingerne, var ministeren for Board of Trade, mr. Runciman, og hans statssekretær for Overseas Department, Colonel Colville. Det var Colville, jeg fik mest med at gøre i de langvarige forhandlinger, der med afbrydelser varede til april 1933.

Den danske konge og dronning var i London under decemberforhandlingerne om handelsoverenskomsten. Det var formentlig en hofvisit, men tidspunktet var valgt med forhandlingerne for øje – englænderne sætter pris på sådan noget. Kongen fik lejlighed til at møde de engelske hovedforhandlere, Runciman og Colville, ved en lunch hos grev Ahlefeldt i den danske ambassade den 15. december, og for at gøre det fint, var Prinsen af Wales, udenrigsminister John Simon og finansminister Neville Chamberlain også med. Kongen og dronningen rejste hjem efter denne selskabelighed, men jeg måtte blive i London til hen imod jul, da den første afdeling af forhandlingerne var færdig. Der skulle fortsættes i det nye år, men inden dette skete, var der foregået alvorlige ting på det økonomiske område i Danmark.

Kanslergade-forliget

Straks efter nytår tog regeringen fat på udarbejdelsen af planer om støtteforanstaltninger til landbruget: rentelettelser, skattelettelser og direkte tilskudsordninger. Som finansminister var jeg mest interesseret i, at der ved indtægtslove skabtes nogenlunde dækning for udgifterne, men jeg var klar over, at jeg på dette punkt kunne blive nødt til at resignere, og at jeg måtte regne med et eventuelt underskud eller med optagelse af lån. At kronenedskrivning kunne komme på tale igen, anså jeg for udelukket. Socialdemokraterne havde ved begge efterårets valg netop sejret ved deres skarpe afvisning af kronenedskæring. Jeg mindes et møde i begyndelsen af januar 1933 i et forhandlingsudvalg i ministeriet, hvor bl. a. landstingsmand Hauch deltog som formand for Landbrugsrådet. Vi diskuterede de forskellige former for landbrugsstøtte. „Ja, kronesænkning nytter det vel ikke at tale om“, sagde Hauch midt under forhandlingerne. Jeg sagde, at det måtte anses for udelukket, og jeg havde indtryk af, at Hauch skulle have det sagt, men at han ikke selv regnede med den mulighed.

Var der sket nogen forandring i partierne efter folketingsvalget i november? Ja, at venstremanden dr. O. Krag havde trængt Madsen-Mygdal tilbage som leder for Venstre, var klart nok. Men det skulle jo ikke umiddelbart gøre Venstres ønsker om kronenedskæring mere truende. Krag var blot mere bevægelig og uberegnelig politisk set. Et medlem af den socialdemokratiske rigsdagsgruppe, lærer Fisker fra Silkeborg, der var indvalgt i Folketinget i 1924, havde ved flere lejligheder skabt sig et navn som „forligsmand“. Han havde gode forbindelser i Venstre-kredse på Rigsdagen og var måske noget påvirket af Venstres klage over kroneværdien, men der var ingen grund til at tro, at han reelt tænkte på kronenedskæring. Som forhandlingerne udviklede sig i januar 1933 i de forskellige kriseudvalg i Rigsdagen, var der grund til at antage, at man efterhånden ville opnå en overenskomst, der på forskellige måder ville give nødvendig hjælp til landbruget og de arbejdsløse, og at den øvrige del af befolkningen, som rimeligt var, måtte bære de økonomiske byrder ved foranstaltningerne. Ved finanslovens anden behandling i Folketinget midt i januar var der heller ingen tegn på, at problemerne ville rejse sig på anden måde.

Men så dukkede der en arbejdskamp op som en meget alvorlig faktor i det politiske spil. Et stort antal overenskomster mellem fagforeninger og arbejdsgiverforeninger udløb til februar 1933, og arbejdsgiverne havde krævet lønnedsettelse på grund af prisniveauets nedgang, hvad arbej-

derne havde modsat sig. Da der ikke kunne opnås enighed, erklærede arbejdsgiverne lock-out fra 1. februar. Dette var naturligvis en meget alvorlig situation. Arbejdsløsheden var meget betydelig i forvejen, og nu skulle yderligere ca. 100.000 arbejdere standse arbejdet på grund af lock-out. Tanken om at standse lock-out'en ved en lov kom frem og drøftedes i regeringen, og fagforeningerne ønskede den, men kunne en sådan lov gennemføres? Der var ikke megen sandsynlighed for, at et mæglingforslag fra forligsmanden ville kunne vedtages af parterne, og fagforeningerne var af taktiske grunde imod, at der overhovedet blev stillet mæglingforslag. Påvirket af socialdemokratiske medlemmer af regeringen, opgav forligsmanden derfor at stille noget forslag, og den 27. januar meddelte han derefter offentligt, at han anså det for unyttigt at stille mæglingforslag.

Der blev nu udarbejdet et lovforslag om forbud mod strejke og lock-out, og det var der enighed om i ministeriet. Fagforeningerne ville have, at loven skulle gælde et helt år. Det mærkelige var, at det var fagforeningerne selv, der kom og forlangte tvungen afgørelse af lønstrid, hvad de ellers principielt var imod, men de har åbenbart følt, at de stod så svagt over for arbejdsgiverne, at de var nødt til at opgive principper. Jeg selv tænkte ikke, der var nogen mulighed for at få en sådan lov gennem Rigsdagen, men jeg havde en følelse af, at der foregik ting uden for ministermøderne, som jeg ikke kendte noget til. Jeg blev klar over, at der var kommet forhandlinger i gang mellem Stauning og Venstre-kredse i Rigsdagen, og at man diskuterede kronenedskrivning, men jeg anså det endnu for umuligt, at noget sådant kunne ske. Hvorledes forhandlingerne var kommet i gang, var jeg helt uvidende om. Var Krag gået til Stauning, eller var Stauning gået til Krag? Eller var Fisker gået til Stauning eller til Krag, eller til dem begge to? Det sidste var nok det sandsynligste. Fisker bevægede sig mellem parterne, det var jeg ikke i tvivl om, og jeg frygtede hans indflydelse på Stauning. Ikke fordi Stauning på nogen måde havde sympati for kronenedskrivning – tværtimod, men han følte sig meget bekymret over lock-out situationen.

Lørdag den 28. januar kl. 9 blev der holdt ministermøde. Her blev jeg klar over, at Stauning ikke ville vige tilbage for en vis kronenedgang, hvis der kunne opnåes noget til gengæld fra Venstre. Jeg advarede stærkt herimod, men jeg troede iøvrigt ikke på, at der kunne opnåes noget. I kriseudvalgsmøderne i Rigsdagen om formiddagen skete der heller ikke noget. Kl. 13 fremsatte Stauning i Folketinget regeringens forslag om fornyelse af de gældende arbejdsoverenskomster og om forbud mod strejke og lock-out indtil februar 1934. Hen på eftermiddagen kom for-

slaget til første behandling i Folketinget. Som ordfører for Venstre var Krag meget reserveret, han antydede noget om, at lønnedgang måske ikke var så påkrævet, hvis man på anden måde fik det danske prisniveau op, og vi fik et større kronetal hjem ved eksport. Heri lå der antydning om linierne for et forlig, men det var også klart, at der endnu ikke var sket noget.

Søndag den 29. januar deltog jeg om morgenen i et møde i Rigsdagen, men jeg var på dette tidspunkt stærkt angrebet af influenza, og jeg måtte trække mig ud af forhandlingerne og tage hjem. Jeg deltog således ikke i flere forhandlinger om det forlig, som sluttedes mellem regeringen og Venstre den følgende nat. Forliget gik ud på at nedskære kroneværdien ved at sætte Sterling til kurs 22,50, Venstre skulle så til gengæld afholde sig fra at stemme om lock-out forslaget, så dette kunne vedtages med de to regeringspartiers stemmer. Til forliget var der knyttet forskellige hjælpeforanstaltninger for landbruget og arbejderne, men forslagene herom var endnu ikke nærmere udarbejdet.

Jeg kunne senere spekulere over, om det var gået anderledes, hvis jeg havde deltaget i de sidste forhandlinger. Det er ikke sandsynligt, men jeg tvivler stadig på, at jeg personligt ville være gået med til en nedskrivning af kroneværdien. Mit principielle standpunkt var, at man skulle ordne indenlandske økonomiske forhold ved indenlandske foranstaltninger og ikke ved at manøvrere med valutaen. Ved efterårets valg til Landsting og Folketing havde Socialdemokratiet netop kæmpet imod nedskrivning og havde sejret på dette standpunkt, og som finansminister havde jeg været den minister, der personligt havde været mest ansvarlig for denne politiske linie. Det ville derfor være meget svært for mig at forlade denne linie.

Der har senere fra visse socialdemokratiske sider (yngre nationaløkonomer) været fremsat den påstand, at Stauning bevidst arbejdede for kronesækning under forhandlingerne om kriseforliget. Intet kan være mere urigtigt. Stauning var, som det fremgår af alle hans udtalelser under valgene i 1932 og i Rigsdagen under de senere forhandlinger, ubetinget modstander af kronesækning, fordi han vidste, at dette betød prisstigning for arbejdernes forbrug og dermed en nedgang i arbejdernes reelle løn. Han lod sig tvinge af lock-out situationen i januar 1933, og dette skyldtes ikke mindst, at Kommunisterne ved valget til Folketinget i efteråret 1932 havde fået 2 medlemmer valgt. En arbejdsstandsning på dette tidspunkt ville give Kommunisterne store agitationschancer.

Jeg måtte holde mig i sengen en uges tid, og da jeg efter min sygdom

igen kom i ministeriet, meddelte jeg Stauning, at jeg ikke kunne fortsætte som finansminister. Det var der formentlig ikke noget at gøre ved, mente Stauning, der nok forstod min situation, men det behøvede vel ikke at være lige med det samme. Der skulle jo vedtages en del skatte- love, og finansloven skulle jo også gøres færdig. Dette synspunkt gik jeg ind på, og jeg arbejdede troligt videre med de fornødne skatte love og passede finansloven og tillægsbevillingsloven som sædvanligt. Der kom på den måde foreløbigt ikke noget offentligt frem om min beslutning om at forlade finansministeriet.

Der er senere navnlig inden for Socialdemokratiet gået en slags myte i „Kanslergade-forliget“, som om det var en socialdemokratisk sejr. Det var det naturligvis ikke. Man kan blot tænke sig, at der ingen lock-out situation havde været, så ville hverken Stauning eller nogen anden Socialdemokrat være gået med til forligets politiske indhold. Ved at nedskrive kronen bragte Socialdemokratiet et offer for at undgå den truende lock-out. Vi betalte Venstre for at undlade at stemme ved loven om lock-out'ens bortfald. Det er muligt, at det i den givne situation var klogt af regeringen at købe Venstre med en kronenedskrivning, det mente Stauning altså, skønt han havde vundet to rigsdagsvalg ved at gå imod kronenedskæring. Det er muligt, at der stod så meget på spil for fagforeningerne, at det var nødvendigt at købe forliget dyrt, og det har Stauning altså efter mange overvejelser ment. Når han var nået til den mening, måtte han søge at nå et resultat, og så kan vi beundre ham for hans politiske evne til at gennemføre et meget vanskeligt forlig.

Venstre vandt partipolitisk en sejr ved Kanslergade-forliget, da Socialdemokraterne måtte købe sig fri for en lock-out ved kronenedskæring. Landbruget fik en foreløbig lettelse ved kronenedskæringen, men hvor meget denne var værd for landbruget i det lange løb, er et andet spørgsmål. Den prisstigning, som måtte komme, og som arbejderne altså måtte betale, ramte også landbrugerne gennem deres indførte råstoffer og deres forbrug her i landet. Venstremanden Krag vandt en særlig sejr, han fik fastslået, at det var ham, som var Venstres leder. Hverken Madsen-Mygdal eller Hauch havde vist sig i stand til at gennemføre en kronenedskæring.

Det parti, som vandt den egentlige sejr ved Kanslergadeforliget, var det radikale parti. Fastsættelse af arbejdslønnen ved lovgivning var jo et af partiets politiske principper, så de Radikale kunne kun være tilfredse med at stemme for lovforslaget om forbud mod strejke og lock-out. Nedskæring af kroneværdien havde tidligere været et radikalt standpunkt (i Ove Rodes tid), så det kunne ikke falde svært nu, og rent

partipolitisk ville det i nogen grad aflaste dem over for Venstres agitation. Det radikale parti styrkede således i ikke ringe grad sin stilling ved Kanslergade-forliget.

Ser man på en politisk foreteelse som Kanslergade-forliget i internationalt økonomisk perspektiv, kan man ikke sige, at det hører hjemme i den økonomiske udviklingslinie. Man må vel sige tværtimod. Oprettelsen af den internationale Valutafond mellem staterne efter den anden verdenskrig skete jo netop for at hindre nationale hjemmemanøvreringer med valutaen for at klare indre økonomiske vanskeligheder.

I London igen

Som nævnt foran indleddes handelsforhandlingerne med England i december 1932. Udenrigsminister Munch holdt stadig på, at jeg skulle føre disse forhandlinger, og jeg måtte derfor tilbringe en del af vinter- og forårsmånederne i London. De direkte forhandlinger begyndte igen i februar, og nu havde både danskerne og englænderne lagt deres slagplaner. Hjemme i København var disse planer forberedt ved forhandlinger mellem udenrigsministeriet og erhvervskredsene.

Forhandlingerne i London indleddes igen den 24. februar med et stort fællesmøde i Board of Trade af de to forhandlingsdelegationer. Det var Colville, der ledede mødet. Han kunne ikke undgå at komme ind på, hvad der var sket i Danmark ved kronenedskrivningen, man var fra Englands side tilbøjelig til at betragte det som en dumping manøvre fra danskernes side. Hjemme havde den radikale udenrigsminister P. Munch faktisk haft alvorlig bekymring ved kronenedskæringen af hensyn til forhandlingerne med England. Jeg måtte tage ordet til dette spørgsmål, og selv om det var med lidt tungt hjerte, forsøgte jeg at forklare og forsvare vor kronenedskrivning. Jeg havde iøvrigt haft en privat samtale med Colville forud for mødet. Den engelske regering havde faktisk drøftet at afbryde forhandlingerne med Danmark på grund af kronenedskæringen.

Den danske delegation var efterhånden blevet talstærk, erhvervenes ledere havde trukket endnu flere eksperter til London. Hver morgen holdt vi delegationsmøde på Grosvenor House, hvor den danske delegation boede. Jeg boede i den danske ambassade hos grev Ahlefeldt-Laurvig og havde derved bekvem lejlighed til at drøfte alle opståede situationer med ham. Han havde udmærkede forbindelser i engelske regerings- og embedsmandskredse.

På de daglige delegationsmøder drøftedes den taktiske fremgangsmåde ved forhandlingerne med englænderne. Det var ikke altid så let at komme helt på linie i den danske delegation, landbrug og industri kunne have modsatte interesser. Englænderne ønskede toldnedsættelser eller toldbindinger for industrivarer i Danmark til gengæld for indrømmelser til landbruget. Det var ikke meget, vi kunne byde, da vi havde meget lidt told i Danmark, men industriens folk var villige til at finde nogle forholdsvis uskadelige punkter, som vi kunne byde englænderne. Landbrugets folk var ofte indstillet på at kræve ret store indrømmelser af industrien. Det var min opgave at finde mæglingslinien mellem de danske interesser, og på grundlag af disse drøftelser i delegationsmøderne førtes forhandlingerne med englænderne i de specialudvalg, som var nedsat.

Man kan vist sige, at de engelske ministerielle embedsmænd, som deltog i forhandlingerne, ikke var så trænede rent teknisk set som de danske, der var mere vant til sådanne forhandlinger med andre lande. Til gengæld følte englænderne sig stærke som repræsentanter for deres store britiske imperium, og ved den konference med Dominions, som var holdt i Ottawa i Canada i sommeren 1932, var der stillet store krav med hensyn til at begrænse indførsel til England af landbrugsvarer fra andre lande. Englænderne holdt sig heller ikke tilbage med at påvise, hvor meget England købte i Danmark, og hvor lidt Danmark købte i England, det var helt efter merkantilistiske synspunkter. Navnlig købte Danmark for lidt kul og stål i England, det var to hovedpunkter i deres argumentation. Dette sidste måtte man iøvrigt indrømme fra dansk side, og det var ikke helt let at argumentere imod.

Selvom vi i den danske delegation var klar over, at det hele ikke kunne gå hurtigt, blev vi dog lidt utålmodige, da vi syntes, at der var for lidt fremgang, og den 6. marts brugte vi næsten hele vort delegationsmøde til at diskutere, om der var nogen mening i at fortsætte. Navnlig landbruget var utålmodigt. En eller anden i vor delegation må have været indiskret, for dagen efter stod der i „Daily Herald“, der var organ for det engelske Labour Party, at den danske handelsdelegation ville rejse hjem. Det viste, at pressen interesserede sig for de nye handelsforhandlinger. Jeg sendte et dementi til „Daily Herald“, og jeg fik en samtale med Colville, der medførte, at der kom lidt mere fart i forhandlingerne. Henimod midten af marts blev der dog en forhandlingspause, og jeg rejste hjem for at passe min finanslov og mine skattelove.

I de første dage af april rejste jeg igen til London, nu trak det sammen til en afgørelse. Kulspørgsmålet var stadig vanskeligt. Før krigen havde Danmark købt ca. 96% af sit kulforbrug i England, nu var dette

tal gået ned til noget over 70%. Man var gået over til at købe flere kul fra Polen. Englænderne forlangte det gamle procenttal genoprettet, de havde endogså decimaltal med i deres krav, og vi havde officielt tilbudt nogle procents forhøjelse. Jeg ville forsøge en løsning, og jeg sagde til grev Ahlefeldt, at jeg måtte have en intim samtale med Colville. „Det kan jeg let ordne,“ sagde Ahlefeldt, „jeg skal sørge for, at Colville indbyder Dem og mig til lunch i hans private hjem.“ Det skete også et par dage efter.

Efter lunch'en sagde jeg til Colville: „Jeg kan tilbyde 80% af Danmarks forbrug af kul fra England, og fordelingen kan ordnes ved en privat overenskomst mellem kulimportørerne. Hvis De presser os stærkt, kan vi gå op til 85%, men så må der indføres en tvungen fordeling i Danmark.“ (Jeg havde forud talt med de danske kulimportører om sagen). Colville gav ikke tilslutning til mine forslag under lunchbesøget, men under de senere forhandlinger om kulsagens ordning blev der fra engelsk side kun talt om 80%. Sådan kunne englænderne også være. De havde stiltiende accepteret mit forslag, selv om de vidste, at de kunne drive os højere op. De ønskede ikke tvungen fordeling af engelske kul i Danmark.

Jern og stål var også meget vanskeligt. Colville fik mig en dag til et møde med et engelsk stålfirma, hvor jeg blev meget hårdt presset, men jeg kunne ikke give bestemte løfter. Det endelige resultat i traktaten blev kun en del velvillige udtalelser fra danskernes side. Måske gav det nogen lettelse med hensyn til jern og stål, at der var truffet overenskomst med det engelske stålfirma Dorman Long om at være med til at bygge Storstrømsbroen, som var vedtaget i Rigsdagen i 1932.

Under mit ophold i London forhandlede jeg om et engelsk lån til bygning af Storstrømsbroen. Først skulle jeg have regeringens tilladelse til overhovedet at få lån i England. Det var nu ikke så vanskeligt, og Colville meddelte mig, da jeg kom over i februar, at vi kunne låne en million pund Sterling. Men pengene skulle jo skaffes – og prisen? Herom forhandlede jeg gennem flere måneder med Hambros Bank, denne bank blev ofte brugt af Nationalbanken og finansministeriet ved pengeforretninger i London. Renten for lånet var 5%, men kursen begyndte nede ved 92. Efterhånden nåede jeg dog i mine langvarige forhandlinger med Olaf Hambro op til en kurs af 94.

Påsken nærmede sig, og handelsforhandlingerne skulle afsluttes inden påske. Det blev nogle drøje møder til sidst i den samlede dansk-engelske delegation. Englænderne gjorde nogle sidste forsøg på at stramme landbrugsbetingelserne, men det lykkedes ikke. Det var vel ikke særlig meget,

det danske landbrug opnåede, det var væsentligst en sikring imod, at England indførte endnu strengere toldpålæg og endnu strengere kontingenter for landbrugsvarer i de 3 år, aftalen skulle gælde. Ottawa-konferencens aftaler med Dominions hvilede tungt over forhandlingerne, og for Danmarks landbrug var det af betydning ikke at blive udsat for yderligere restriktioner.

En af dagene under de sidste forhandlinger var jeg tilsagt til en samtale hos Prinsen af Wales i St. James Palace. Selvom der endnu var mange vanskeligheder, betragtede jeg det som et bevis på, at englænderne ville have en overenskomst, hvad jeg endnu ikke var helt sikker på. Jeg havde ret, det var arrangeret som en afskedsvisit. Selvom jeg ikke drøftede overenskomstens enkelte dele med Prinsen af Wales, mærkede jeg, at han kendte en del til, hvad der foregik, og vidste, hvor vanskelighederne lå. Under samtalen kom han ind på bygningen af Storstrømsbroen og undrede sig over, at vi havde sluttet kontrakt med det engelske stålfirma Dorman Long, næsten som om firmaet ikke var godt nok. Da jeg ikke kendte ret meget til disse forhandlinger, holdt jeg mig forsigtigt tilbage.

Den 13. april (skærtorsdag) 1933 foregik den endelige underskrift af handelstraktaten i Board of Trade af Runciman og mig. Det var den første handelstraktat, som englænderne sluttede efter de nye handelspolitiske principper, og i den konservative del af den engelske presse blev Runciman angrebet for at have givet for stærkt efter for de danske krav. Den engelske bladkonge Beaverbrook's „Daily Express“ havde en skarp lederartikel med overskriften „The Greedy Danes“, hvad der skulle vise, at vi havde været for begærlige i vore krav. I den danske Rigsdag blev traktaten i slutningen af april 1933 godkendt med alle stemmer imod een – en kommunist! Som helhed var det vist ikke noget dårligt resultat.

Afgang som finansminister

Da jeg i begyndelsen af februar meddelte Stauning, at jeg måtte gå af som finansminister på grund af kronenedskæringen, havde jeg ingen særlige planer for min fremtidige stilling. Jeg var jo stadig medlem af Landstinget og min lektorstilling ved Universitetet stod også åben for mig. Jeg tænkte mest på at kunne føre en mere rolig tilværelse. Så kom min fortsatte ledelse af Englandsforhandlingerne, og det var jeg stærkt optaget af. Da jeg kom hjem fra London i midten af marts, kom handelsminister Hauge til mig og sagde: „Du må gå over i Nationalbanken, der er en plads ledig.“

Det var rigtigt nok, at der var en plads ledig i Nationalbankens direktion. Jakob Lindberg, der i 1924 var udnævnt af regeringen som kgl. direktør, var afgået ved døden i december 1932. Direktør Green, som vel nok havde været den egentlig ledende direktør, var død allerede i 1931, og hans stilling var aldrig blevet besat, fordi man ventede på forhandlingerne om Nationalbankens stilling, når den gældende octroi udløb i 1938. Hauges stilling som handelsminister havde medført mangfoldige forhandlinger med Nationalbanken om valutaspørgsmålet, og han mente vel sagtens, at det ville hjælpe ham, hvis jeg sad i Nationalbankens direktion. Desuden skulle der i den nærmeste fremtid indledes forhandlinger om fornyelse af bankens octroi.

Jeg sagde straks nej til Hauge, hans forslag lå helt uden for, hvad jeg havde tænkt på. Hvem der skulle efterfølge Lindberg havde jeg heller ikke tænkt på, allermindst naturligvis, at det skulle være mig selv. Jeg var på ingen måde træt af at være finansminister, før kronedskrivningen gjorde det umuligt for mig at fortsætte. Men der gik ikke lang tid, før jeg blev mere positivt indstillet og overvejede Hauges forslag, og han pressede stadig på. En stilling som direktør i Nationalbanken ville give mig mulighed for at arbejde med de samme økonomiske problemer som tidligere, selv om det var på en anden måde.

Da jeg i april kom hjem fra forhandlingerne i London, gik jeg ind på Hauges forslag, og der blev enighed i ministeriet om denne ordning. For at vinde tid til gennemførelse af de nødvendige skattelove i Rigsdagen, blev tiden for min fratræden fastsat til udgangen af maj. Der blev dog foreløbig ikke meddelt noget herom til offentligheden, og under mit arbejde i Rigsdagen var jeg stadig finansministeren, der skulle gennemføre en hel række upopulære skattelove til dækning af udgifterne ved Kanslergade-forliget. Jeg måtte døje alle de angreb fra konservativ side, som rettedes mod Socialdemokraterne, fordi de ved Kanslergade-forliget svigtede deres hidtidige kronepolitik.

Det var ikke så let at skaffe enighed om de skattelove, der skulle dække udgiftslovene og finanslovens underskud. Alene til kurstab ved betaling af renter og afdrag på udenlandske lån måtte der på grund af kronesænkningen budgetteres ekstra ca. 20 mill. kr. Venstre havde ved forliget givet tilsagn om dækning af udgifterne, men det var vanskeligt at få partiet til at holde disse tilsagn. Dels var det selve beløbenes størrelse og dels den evindelige strid om direkte eller indirekte skatter. De Konservative behøvede jeg ikke at regne med i dette tilfælde, de stod helt uden for. Men selv med Venstre var det vanskeligt for mig at opnå forlig om direkte og indirekte skatter. Det lykkedes dog, og den 8. maj fremsatte

jeg ikke mindre end 7 skatteforslag i Folketinget. De Konservative protesterede imod hurtig behandling, men da der forud var enighed mellem Venstre og regeringspartierne blev alle skattelove hurtigt gennemført. De vedtagne skattelove var beregnet til ca. 50 mill. kr., men jeg mente, at dette ikke var nok, og at man senere måtte se på, hvorledes der skulle skaffes fuld dækning. Venstre mente dog, at partiet allerede var trukket langt nok med, og Krag udtalte som ordfører med et lettelsens suk, at „Venstre betragtede sin finansielle forpligtelse over for årenes underskud og den stedfundne kriselovgivning som opfyldt.“

Med disse skatteloves vedtagelse var min gerning som finansminister afsluttet. Men hvem skulle være min efterfølger som finansminister? Ved Landstingsvalget i september 1932 var skattedirektøren for København, Wilhelm Buhl, valgt som socialdemokratisk medlem. Buhl var jurist og kendt som en dygtig mand, og Stauning tilbød ham stillingen som finansminister. Buhl mente dog, at han var for ny i det politiske liv og sagde nej, og Stauning gik så til sin nyudnævnte forsvarsminister H. P. Hansen og tilbød ham posten. H. P. Hansen sagde ja, og han blev en udmærket finansminister. Han havde i en årrække som borgmester i Slagelse vundet erfaring i offentlig økonomi, og som Folketingets tidligere mangeårige formand havde han skabt sig stor respekt i Rigsdagen. Men hvem skulle så være forsvarsminister? Ville redaktør Hans Nielsens navn dukke op igen? Nej, der blev ikke spørgsmål om en ny mand, Stauning overtog selv de to militære ministerier, og han flyttede sit eget lille ministerium for søfart og fiskeri over til handelsministeriet under Hauge.

Den 31. maj om morgenen mødte jeg i Nationalbanken for at hilse på mine nye kolleger i direktionen. Det var Westhy Stephensen, tidligere købmand, Rosenkrantz, lensbaron, og Schrøder, tidligere departementschef i justitsministeriet. Jeg kendte de tre direktører fra mange tidligere forhandlinger, og vi behøvede ingen formaliteter. Da vi havde talt lidt om den danske økonomi, foreslog jeg diskontoned sættelse. Vi havde en diskonto på $3\frac{1}{2}\%$, men jeg mente, at en nedsættelse til 3% ville gavne det danske næringsliv. I dagens løb opnåede vi enighed, og fra den 1. juni 1933 nedsattes den danske diskonto fra $3\frac{1}{2}\%$ til 3% .

C. V. BRAMSNÆS

ERINDRINGER

En broget tilværelse

Bogen indledes med en skildring af forfatterens barndom og ungdom på landet, hans læretid som typograf og årene derefter, da han gik på valsen ude i Europa. Efter hjemkomsten læste han til studentereksamen, blev cand. polit. og kom stadig mere aktivt med i det politiske liv, han havde snuset til allerede som fagforeningsmand.

Bramsnæs var to gange finansminister under Stauning og derefter nationalbankdirektør. Han var medstifter af Arbejdernes Oplysningsforbund og i mange år Danmarks delegerede i den internationale Arbejdsorganisation i Genève, som han blev præsident for. Også det nordiske samarbejde har nydt godt af hans vældige arbejdskraft, i en lang årrække var han således formand for Foreningen Norden i Danmark.

Utallige rejser til kongresser og forhandlinger i udlandet satte ham i forbindelse med mange af den internationale politiks og finansverdens store navne og både af dem og af hjemlige forgrundsfigurer giver han, ofte i få rids, en markant karakteristik. Når hertil føjes de mange klart optrukne redegørelser for skelsættende begivenheder i samfundsudviklingen gennem alle disse årtier, vil det uden videre stå klart, at denne erindringsbog af en af de betydeligste personligheder i de sidste par menneskealdres offentlige liv her i landet vil være af største interesse for alle politisk og samfundshistorisk interesserede.

FORLAGET FREMAD